

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ОЛІЙНИК Мирослава Ярославівна

УДК 811.161.2'282'373.7(043)

ФРАЗЕОЛОГІЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник – Лідія Михайлівна Григорчук,
доктор філологічних наук

Львів – 2002

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ _____	4
ВСТУП _____	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ _____	12
1.1. Становлення і розвиток діалектної фразеології _____	12
1.1.1. Стан дослідження фразеологічного фонду українських діалектів _____	12
1.1.1. Діалект як система _____	16
1.1.2. Фразеологія в ареальних дослідженнях _____	24
1.2. Фразеологічна одиниця, її суть і статус, ономазіологічні функції _____	26
1.2.1. Категоріальні ознаки фразеологічної одиниці _____	27
1.2.2. Системні зв'язки у сфері діалектної фразеології _____	42
РОЗДІЛ 2. ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК _____	51
2.1. Витоки та основи ідеографічної класифікації _____	51
2.2. Тематичне поле “Людина” _____	57
2.2.1. Семантичне поле “Зовнішній вигляд” _____	57
2.2.1.1. Семантична група “Врода” _____	57
2.2.1.2. Семантична група “Статура” _____	64
2.2.1.3. Семантична група “Зріст” _____	69
2.2.2. Семантичне поле “Фізіологічний стан” _____	72
2.2.2.1. Семантична група “Вікові особливості” _____	72
2.2.2.2. Семантична група “Фізіологічні особливості жінок” _____	76
2.2.2.3. Семантична група “Перебіг життя” _____	81
2.2.3. Семантичне поле “Внутрішній світ” _____	90
2.2.3.1. Семантична група “Емоційний стан” _____	90
2.2.3.2. Семантична група “Розумові здібності” _____	92
2.2.3.3. Семантична група “Риси характеру” _____	103
2.2.4. Семантичне поле “Дії і стани людини” _____	113
2.2.4.1. Семантична група “Рухатися” _____	113
2.2.4.2. Семантична група “Працювати” _____	122
2.2.4.3. Семантична група “Уживати алкоголь” _____	131
2.2.4.4. Семантична група “Говорити” _____	137
2.2.5. Семантичне поле “Людські взаємини” _____	139
2.2.5.1. Семантична група “Дії в конфліктних ситуаціях” _____	139
2.2.5.2. Семантична група “Сімейний стан” _____	146
2.3. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу” _____	152
2.3.1. Семантичне поле “Кількість” _____	152
2.3.1.1. Семантична група “Неозначена кількість” _____	152
2.3.2. Семантичне поле “Час” _____	156

2.3.2.1. Семантична група “Пора доби”	156
2.3.2.2. Семантична група “Неозначений час”	158
2.3.3. Семантичне поле “Явища природи”	163
2.3.3.1. Семантична група “Погода”	163
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	183
СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ І СКОРОЧЕНЬ ЇХ НАЗВ	196
ДОДАТОК А. ІНДЕКС АНАЛІЗОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

бмз. – без місця запису	хорв. – хорватська
білор. – білоруська	чес. – чеська
бойк. – бойківські	
болг. – болгарська	
борж. – боржавські	
гр. – грецька	
гуц. – гуцульські	
див. – дивись	
діал. – діалектна	
закарп. – закарпатські	
ін. – інше	
К. – карта	
лемк. – лемківські	
лит. – литовська	
літ. – літературна	
макед. – македонська	
марамор. – марамороські	
напр. – наприклад	
нім. – німецька	
н.п. – населений пункт	
пд.-зах. – південно-західні	
перев. – переважно	
покут. – покутські	
пол. – польська	
поліс. – поліські	
пор. – порівняй	
рос. – російська	
рум. – румунська	
свн. – середньовірна німецька	
серб. – сербська	
сл. – слово	
словен. – словенська	
слц. – словацька	
СР – семантичний ряд	
ст. – сторіччя	
тат. – татарська	
т. зв. – так зване	
т.с. – те саме	
угор. – угорська	
уж. – ужанські	
укр. – українська	
ФО – фразеологічна одиниця	

ВСТУП

У сучасному українському мовознавстві помітно зросла увага до системного аналізу діалектних фразеологічних явищ, який дає змогу дослідити активні процеси в говірковому мовленні, виявити архаїчні елементи, установити зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою. Однією з актуальних проблем української діалектології залишається дослідження фразеологічної системи гуцульських говірок.

Гуцульщина – специфічний етнокультурний регіон, що здавна цікавить науковців. Її географічне й геополітичне розташування, особливості заселення, історичні умови, рід занять і побут витворили унікальний колорит, що яскраво відбився і в мовленні гуцулів. Збереженню цього колориту сприяли не тільки географічні перешкоди – гірські хребти і річки, – а і притаманний гуцулам, як і горянам інших народів, дещо більший, ніж у населення низин, світоглядний консерватизм і міцна пов'язаність буденної свідомості з художньою сферою життя, про що неодноразово наголошували етнологи.

Гуцульська проблематика широко представлена у ґрунтовних етнографічних, фольклористичних та історичних розвідках, відбита в художніх творах. Гуцульські говірки як одні з архаїчних стали вдячним матеріалом для лінгвістичних студій. Початок дослідження цього діалектного обширу поклали ще у ХІХ сторіччі І. Вагилевич [183] та І.Верхратський [28]. У 20-30 роках минулого сторіччя систематичне вивчення гуцульських говірок продовжили Б. Кобилянський [60; див. також: 61], Я. Янів [170], І. Панькевич [103].

На сьогодні опубліковано низку праць, які стосуються сучасного стану гуцульських говірок на багатьох структурних рівнях мовної системи. Зокрема зв'язок лексики і духовної культури став об'єктом аналізу Н.Хобзей [148], І.Бігусяка [21]. Окремі пласти номенклатурної лексики досліджували І. Сабадош [119; 120], Я. Вакалюк [27]. М. Худаш [150], Б. Близнюк [22] предметом своїх наукових зацікавлень обрали гуцульський топонімікон й антропонімікон. Фонетичні й фонологічні особливості гуцульських говірок аналізували А. Залеський [50], К. Герман [32], деякі морфологічні риси – Н. Черкес [154], синтаксис – С. Маковічук [76]. Місце гуцульських говірок на діалектологічній карті, поведінку у просторі окремих мовних явищ досліджували Й. Дзендзелівський [ЛАЗО], К. Герман [31], Я. Закревська [49], Л. Коць-Григорчук [33], С. Бернштейн, Г. Клепикова [КДА], Я. Рігер [163] тощо. Таке виразне зацікавлення гуцульськими говірками, на жаль, не призвело до повного їхнього вивчення на всіх структурних рівнях. “Склалося враження інформаційної, зокрема й лінгвістичної, вичерпності в описах Гуцульщини, хоча насправді цей один з архаїчних і територіально розлогих українських південно-західних діалектів досі не має докладного монографічного опису за жодним із структурних рівнів”, – пише П. Гриценко [36, 27].

Фразеологічна система гуцульських говірок до цього часу не ставала предметом спеціального ґрунтовного вивчення [див.: 82; 45, 19]. Перші фіксації фразеологізмів із гуцульського обширу датуються кінцем ХІХ сторіччя, де у словничках незрозумілих слів, що зазвичай містили етнографічні праці, знаходимо: *aby tia smaha taj pluta robyła*, із тлумаченням компонентів смага і плута (1863) [Witw, 93]; *znaje de korol obidaje* “jeżeli się kto przechwala (1881) [Gr, 44]. Багато фразеологізмів, паспортизованих із Гуцульщини, зафіксував у своїй праці І. Франко [Фр], часто подаючи й етимологічні зауваги до них. Однак методичного збору фразеологічного матеріалу, який би охоплював заздалегідь задану мережу населених пунктів із гуцульського діалектного обширу, за спеціально складеним питальником до цього часу ще не існувало. Річ у тім, що специфіка фразеологічної форми ускладнює вичленування фразеологізмів із потоку живого мовлення. Окрім того, фразеологізми вживаються в мовленні нерегулярно, не стільки для називання явищ дійсності, як для конкретизації образно-емоційної оцінки та надання експресивності висловленому. А тому частота уживання ФО залежить не тільки від рівня освіченості людини, віку, статі (соціального контексту), а й від комунікативно-прагматичних інтенцій мовця (змісту розмови, ситуацій, учасників комунікації та конвенційних установок). Недаремно багато дослідників наголошують на психологічному моменті при анкетуванні фразеологічних явищ, де основною проблемою виступає “контрольованість” діалектоносієм свого мовлення в розмові з “чужим” (тут – експлоратором). Тому істотного значення набувають записи зв’язних текстів живого мовлення і пізніший їх аналіз. Текст може стати важливим джерелом вивчення діалектної фразеології. Дослідник не повинен вибирати ФО з живого мовлення інформанта під час польових досліджень у ході бесіди, а вичленовує їх із тексту пізніше, унаслідок вивчення й оцінки висловлювання. Такий підхід раціональний особливо на початкових стадіях дослідження діалектної фразеологічної системи. А далі важливим кроком для повного збору матеріалу мають стати опитування за спеціально складеними питальниками. Достовірність зібраної інформації забезпечується: 1) кількістю респондентів (не менше 3-ох із кожного населеного пункту); 2) правильно із психологічного погляду поставленим запитанням, яке б не впливало (і не чинило тиск) на респондента.

Актуальність роботи визначена потребою монографічного опису фразеологічної системи гуцульських говірок, її ідеографічної характеристики в системі фразеології української мови. Усвідомлення можливих незворотних утрат у сфері гуцульської фразеології внаслідок активних впливів субстандартних мовних елементів й екстралінгвальних чинників стало поштовхом у виборі об’єкта дослідження саме в гуцульських говірках, які небезпідставно вважаються одними з архаїчних в українському мовному просторі і “мають особливе значення для української діалектології та історії мови у слов’янській групі мов, власне через своєрідне відношення до загальнонародної і літературної мови” [61, 3]. Поступове звуження сфери функціонування багатьох фразеологізмів гуцульських говірок зумовлює

потребу їхньої фіксації й системного вивчення, що розширить інформацію про матеріальну і духовну культуру регіону, дасть змогу виявити специфіку діалектної системи, особливості діалектогенних процесів тощо.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами. Дослідження є складовою частиною теми відділу української мови Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України “Словник гуцульських говірок”.

Мета дисертації – дослідити фразеологічну систему гуцульських говірок, виявити особливості ідеографічної класифікації фразеологізмів. Для реалізації поставленої мети було необхідно виконати такі завдання:

1. Скласти програму для збирання фразеологічного матеріалу, зібрати в польових умовах і зафіксувати фразеологізми, що функціонують у гуцульських говірках.
2. Подати ідеографічну характеристику фразеологічної системи гуцульських говірок, простежити, які сфери об'єктивної дійсності підлягають кваліфікації фразеологізмів. У межах фразеологічної системи гуцульських говірок виділити тематичні поля, семантичні поля, найпродуктивніші групи і ряди.
3. Визначити основні продуктивні структурно-семантичні та семантичні моделі у фразеологічній системі гуцульських говірок, проаналізувати закономірності мотивування їх внутрішньої форми.
4. Описати семантичну структуру й семантичне оточення фразеологізмів.
5. Простежити міжмовні і міждіалектні зв'язки на фразеологічному рівні.
6. Виявити етнокультурний компонент значення фразеологізмів гуцульських говірок.
7. Дослідити системні зв'язки на фразеологічному рівні цього діалектного обширу.

Об'єктом дослідження стали фразеологічні одиниці (ФО) гуцульських говірок на позначення людини, її зовнішніх властивостей і внутрішнього світу, дій і станів, а також явищ довкілля. Діалектний обшир гуцульських говірок визначаємо на основі Атласу української мови [АУМ II, К. IV], тобто межі між закарпатськими і гуцульськими говірками проходять на схід від річки Шопурки, між гуцульськими і бойківськими – по річці Бистриці, південніше від м. Надвірної, на південний захід за Косовом і Вижницею; між гуцульськими і покутськими говірками межі нечіткі. Обшир гуцульських говірок має своє продовження на території Румунії (Сигетський і Сучавський повіти), звідки також залучено фразеологізми.

Аналіз здійснено **методом** структурно-семантичного моделювання, а також використано описовий (в ономазіологічному й семасіологічному аспектах), контекстуальний, статистичний методи, метод етимологічного аналізу.

Джерельною основою дисертації слугували власні польові записи текстів і фразеологізмів за спеціально укладеним питальником, виконані в населених пунктах Косівського, Верховинського, Надвірнянського районів Івано-Франківської області, Путильського й Вижницького районів

Чернівецької області, Рахівського району Закарпатської області, а також Сигетського повіту (Румунія) упродовж 1997-2001 рр. Власна картотека фразеологізмів із гуцульського діалектного обширу нараховує понад 5 тис. фразеовживань із 54 населених пунктів. До дослідження залучено матеріали картотеки “Словника гуцульських говірок” (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича, м. Львів), а також картотеки і рукописного “Словника говірок Закарпатської області” М. Грицака (знаходиться у відділі діалектології Інституту української мови, м. Київ). Використано лексичні словники, що фіксують матеріали з обширу гуцульських говірок (“Гуцульські говірки: Короткий словник” за редакцією Я. Закревської, “Матеріали до словника буковинських говірок” за редакцією В. Прокопенко, “Словник гуцульського говору в Закарпатті” І. Жегуца, Ю. Піпаша), у тому числі й давні рукописні словнички (М. Мосора, Й. Грегорович, В. Коржинський), етнографічні праці (Ю. Шухевич, В. Гнатюк, А. Онищук). Узято до уваги дані лексикографічних і фразеографічних джерел, а саме: тлумачних, історичних та етимологічних словників.

Наукова новизна роботи в тому, що це перше комплексне дослідження фразеологічної системи гуцульських говірок, у тому числі з території сучасної Румунії; уперше введено в науковий обіг оригінальний фразеологічний матеріал, здійснено його ідеографічний опис, подано продуктивні структурно-семантичні та семантичні моделі фразеологізмів, визначено їх семантику.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її висновки й узагальнення можна використати для дослідження фразеологічної системи української мови, поглиблення знань про духовний й матеріальний світ гуцулів. Результати роботи матимуть значення для діалектного членування українського мовного простору, історії української мови. Теоретичні положення можуть знайти застосування у студіях із фразеології, діалектології, етнолінгвістики й етнології.

Практична цінність дисертації зумовлена тим, що зібраний матеріал, записаний фонетичною транскрипцією, розширить емпіричну базу української діалектології і фразеології, увійде у “Словник гуцульських говірок”, а також може бути використаним для укладення “Фразеологічного словника української мови”, “Українського фразеологічного атласу”.

Апробація роботи. Дисертацію обговорено на засіданнях кафедри української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка і відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Основні положення та результати роботи викладено в доповідях і виступах на Міжнародних наукових конференціях “Українська філологія: школи, постаті, проблеми” (Львів, 1998), “Проблеми слов’янської діалектографії” (Влодава (Польща), 2001), “Українська мова: сучасність і історія” (Влодава (Польща), 2002), Міжнародному симпозиумі українців (Оломоуць (Чехія), 2001), Міжнародному семінарі “Актуальні проблеми української діалектології” (Львів, 2000; 2001), на засіданні Філологічної секції НТШ (Львів, 2001; 2002), Усеукраїнському семінарі “Проблеми

української діалектології” (Житомир, 2000), “Актуальні питання української лінгвогеографії” (Луганськ, 2001).

Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено у 12 публікаціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1.1. Становлення і розвиток діалектної фразеології

1.1.1. Стан дослідження фразеологічного фонду українських діалектів. Глибоке вивчення фразеологічного фонду української мови неможливе без аналізу діалектного матеріалу. “Письмова мова, – писав Ж. Вандрієс, – льодяна шкірка на ріці. Вода, що тече під льодом, – природна мова, якою говорить народ” [цит. за: 90, 75]. Діалектна мова живить літературну на всіх її структурних рівнях, у тому числі й на фразеологічному. А тому не випадковий посилений інтерес науковців до фразеологічних діалектних систем. Їхній різнобічний аналіз допоможе не тільки глибше зрозуміти механізми творення та функціонування фразеологізмів, розмежувати власні утворення діалекту від запозичених, виявити статику і динаміку фразеологічного фонду національної мови, а й сприятиме вирішенню актуальних проблем історії мови, етнографії, культурології. Саме діалектна фразеологія покликана зафіксувати й увести в науковий обіг фразеологічний склад окремого діалектного обширу, дати йому вичерпну й усебічну характеристику.

Як складова частина діалектології, діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки працям Б. Ларіна [74], І. Матвіяса [81], С. Бевзенка [16; 17, 195-198], що визначили її предмет і методи дослідження. Активне збирання фразеологічного матеріалу, переважно разом із пареміологічним, розпочалося ще в ХІХ – на поч. ХХ ст., хоча спроби його фіксації та систематизації знаходимо й раніше, зокрема у творах Климентія Зіновієва [83, 17]. Першою унікальною пам’яткою з карпатського регіону, яка датується початком ХІХ ст., була “Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича [Присл, 14].

З-поміж сучасних досліджень, що фіксують фразеологічний склад діалектних систем, варто згадати такі праці: А. Івченко, Н. Вархол “Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” [ФСЛГ], О. Юрченко й А. Івченко “Словник стійких народних порівнянь” [Юрч], В. Ужченко, Д. Ужченко “Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу” [Уж], В. Чабаненко “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянищини” [Чаб], Г. Доброльожа “Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами-назвами тварин [Добр], М. Доленко “Фразеологічний словник Поділля” [Дол].

На сьогодні опубліковано низку праць, у яких розглянуто теоретичні питання української діалектної фразеології. Зокрема активні процеси у фразеологічних системах східнословобожанських і східностепових говірок проаналізовано у працях В. Ужченка [140], Д. Ужченка [143], Р. Міняйла [85]. Структурно-семантичні особливості українських фразеологізмів із різних

діалектних обширів, етимологія стали об'єктом досліджень А. Івченка [54; 53]. Важливу роль у дослідженні діалектної фразеології в руслі лінгвогеографії відіграла дисертаційна робота В. Лавера [73]. Спробу ідеографічного опрацювання фразеологічного матеріалу окремого говору знаходимо в дисертаційних дослідженнях Г. Доброльожі [46], Н. Коваленко [62]. Лексико-семантичну структуру і граматичні особливості фразеологізмів лемківських говірок досліджувала Г. Ступінська [128].

Вивченню фразеологічних систем діалектів, суміжних із гуцульськими, присвятили свої праці українські фразеологи. Найкраще, мабуть, зібрано й теоретично опрацьовано фразеологію бойківських говірок, головним чином завдяки дослідженням І. Франка [Фр] та М. Демського [25]. Н. Бабич зверталася до фразеологізмів буковинських говірок [9; 10; 11]. В. Лавер об'єктом свого вивчення обрав закарпатські говірки [73].

Незважаючи на відчутне пожвавлення досліджень у галузі діалектної фразеології, особливо за останні роки (див., наприклад, дисертаційні роботи Р. Міняйла [85], Н. Коваленко [62]), констатуємо, що фразеологічні системи окремих діалектів ще потребують свого вивчення. Схожа ситуація склалася і в лінгвістиці сусідніх слов'янських держав. Зокрема дослідженню фразеології окремих ареалів присвятили свої розвідки такі відомі польські науковці, як: Й. Тредер [180; 182], А. Кравчик [173], Є. Бартмінський [164], Б. Фалінська [169] тощо. Значний внесок у розвиток діалектної фразеології російської мови зробили Л. Ройзензон [117], В. Мокієнко [88], Л. Івашко [51], О. Федоров [145] та ін. Проблема досліджень фразеології білоруських діалектів теж стоїть досить гостро, про що свідчать праці білоруських науковців, зокрема Ф. Янковського [161], В. Касцючика [57] та ін. Видається гідною наслідування спроба білоруських діалектологів уміщувати у словники діалектної лексики додатки – фразеологічні словники, як це зробили укладачі “Дыялектнаго слоўніка Брэстчыны” [ДСБ].

Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади діалектної фразеології, її методологічна основа, система наукових понять і термінів. Однак багато проблем цієї галузі ще й досі залишається нерозв'язаними. До таких належить формування системи наукових понять і термінів діалектної фразеології.

Зокрема немає однастайності в усталенні терміна на позначення належності фразеологічної одиниці до окремого діалекту. Нерідко у працях українських і закордонних мовознавців використовуються терміни *обласна*, *регіональна*, які, на наш погляд, не відображають належності цієї групи фразеологічних одиниць до діалектної системи. Тому вважаємо доречним для позначення системи фразеологізмів окремого діалекту вживати термін *діалектна*.

До сьогодні в українському мовознавстві нерозв'язаним залишається питання інтерпретації понять *загальнонародного* – *національного*. Термін *загальнонародна* на означення мови, що “об'єднує всіх членів мовного колективу, незалежно від їх соціального стану” [17, 13], домінував у діалектологічних студіях радянського періоду. Він і досі вживається в

дослідженнях багатьох діалектологів. Наприклад, в одній з останніх розвідок І. Матвіяс зазначає: “Загальнонародна мова характеризується певним комплексом структурних ознак, що виділяють її серед інших, зокрема споріднених східнослов’янських мов”; “це основа української мови” [80, 5]. На сучасному етапі спостерігаємо утотоження понять *загальнонародна* і *національна* з тенденцією до активнішого вживання другого терміна. З.

Франко з цього приводу писала: “Загальнонародна, чи національна, мова як своєрідна метамова, чи варіант, основу якої творять територіальні діалекти з усім, що їх інтегрує або диференціює, у нації, як правило, одна” [147, 169]. Схоже трактує ці терміни й Л. Полюга: “Поняття українська національна мова зближене з поняттям загальнонародна мова, що проявляється не тільки у просторі, але і в часі і найчастіше має безпосередні контакти з діалектами” [106, 179]. Зауважмо, що обидва дослідники віддають перевагу термінові *національна мова* як такому, що “охоплює всі мовні елементи, які з різних причин або увійшли в літературну мову, або не увійшли [до неї]” [там само]. Відповідно фразеологічну систему, яка функціонує в українських територіальних діалектах і яку творили чи продовжують творити всі соціальні й етнографічні групи українців, варто було б позначати терміном *фразеологічна система національної мови*, замість узвичаєних термінів *народна* чи *загальнонародна*. На нашу думку, уживання цього терміна виправдане з огляду на те, що в ньому акцент ставиться на інтеграційній функції мови щодо представників однієї нації і відкидаються чужі чи випадкові мовні явища. Окрім цього, такий підхід дасть змогу розглядати діалектну фразеологічну систему як складову національної мови.

Однією з форм національної мови, “звичайно, вищою, бо свідомо опрацьованою й унормованою, інтегральною у процесі консолідації нації” [147, 169], є літературна мова. Фразеологією літературної мови вважатимемо ту частину фразеології національної мови, що увійшла в літературну норму і фіксується у словниках літературної мови. Отже, складовими фразеологічної системи української національної мови є фразеологічні підсистеми літературної та діалектної мови.

1.1.2. Діалект як система. У низці досліджень із діалектної фразеології зроблено спроби розмежувати фразеологізми національної, літературної і діалектної мовних макросистем. Зокрема основним критерієм відокремлення фразеологізмів національної мови (в оригіналі: *народної*) від фразеологізмів літературної мови І. Матвіяс запропонував уважати письмову фіксацію в літературних творах, зауваживши, що “народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою та іншими жанрами літератури, вивчаються разом з книжними як складова частина фразеології літературної мови. Незафіксовані в літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об’єктом діалектології” [81, 147]. Ми не погоджуємося з такими міркуваннями, бо тоді поза увагою діалектної фразеології залишатимуться ФО, які, хоч і зафіксовані в літературних творах, проте відбивають особливості живого діалектного мовлення.

До діалектних ФО Л. Ройзензон зараховує “лише ті специфічні одиниці, що мають локальну прив’язку до деякої місцевості” [117, 308], наголошуючи саме на ареальному критерії визначення діалектної фразеології. Однак, як справедливо зауважує Л. Івашко, визначення ареалу ускладнюється низкою факторів, а саме: 1) фразеологія лінгвогеографічним методом вивчалася або ж спорадично тільки на окремих ареалах, або ж не вивчалася зовсім; 2) дослідження стану сучасних говірок виявляє розмитість їхніх ареалів унаслідок лінгвальних та екстралінгвальних факторів [51, 7]. Окрі того, фразеологізми характеризуються здатністю до міграції, їх ареали зазвичай значно ширші за ареали явищ інших мовних рівнів, про що неодноразово зазначали діалектологи (І. Матвіяс [81, 147-148]; [17, 147-149]).

Дослідник фразеології карпатського регіону В. Лавер вважає, що діалектну фразеологію творить сукупність фразеологізмів окремих наріч, говорів, говірок. Об’єктом вивчення діалектної фразеології, на думку дослідника, є “фразема, що має територіально обмежене поширення, тобто мовна одиниця, яка *виникла* (курсив наш – М.О.) і функціонує в даному наріччі, діалекті” [73, 15]. Отже, діалектна ФО, згідно з поданим вище визначенням, мусить бути не тільки вузькодіалектною, а й автохтонною. Такої ж думки дотримуються й Т. Мукан, Ф. Непийвода, зазначаючи, що “діалектне *походження* (курсив наш – М.О.) ряду фразеологізмів виявляється у фонетичних чи граматичних особливостях їх компонентів” [95, 149]. На нашу думку, таке твердження хибне: не варто обмежувати діалектну систему тільки фразеологізмами автохтонного характеру (що виникли на досліджуваній території), адже на сьогодні дискусійними можуть бути висновки про ареали фразеотворчих процесів. Сучасний розподіл матеріалу не завжди відбиває первісні історичні співвідношення між національним і діалектним. Чимало давніх фразеологізмів, які колись, очевидно, функціонували на великій частині території, тепер фіксуються тільки в одній чи двох периферійних, найбільш ізольованих від впливу літературної мови, говірках. З іншого боку, фразеологізми літературної мови, суміжних діалектів, а також сусідніх мов здатні зазнавати деяких семантичних, граматичних трансформацій, адаптуючись до системи діалекту, у який

проникли. Такі ФО, очевидно, теж варто зараховувати до фразеології діалекту-реципієнта.

Критерії розрізнення діалектних фразеологізмів і фразеологізмів національної мови запропонував О. Федоров у праці, що присвячена діалектній фразеології Сибіру. До діалектних ФО дослідник зараховує такі групи: “фразеологізми, що відрізняються від загальнонародних формою, змістом, обсягом, внутрішньою формою; фразеологізми, що збігаються із загальнонародними за змістом, але характеризують той самий предмет через уявлення про місцеві реалії; місцеві варіанти загальнонародних фразеологізмів” [145, 159].

Вагомі аргументи в розмежуванні фразеології окремого діалекту, національної та літературної мови, на думку Б. Ларіна, може дати лінгвогеографія. Учений писав: “Тільки карти поширення фразеологізмів, коли вони будуть складені на основі широкого обстеження, дадуть чітке розв’язання цього питання. А поки їх немає, кожен виходитиме зі свого суб’єктивного обмеженого досвіду і недостатніх словникових картотек” [74, 35].

На нашу думку, зіставлення площин *говірка – літературна мова* виявляє дещо звужене розуміння завдань діалектології. Сучасні діалектологічні студії в Україні і за кордоном пропонують інше зіставлення: *говірка – говірка*, тобто вивчення окремих говірок як систем (див.: П. Гриценко [37], Ф. Чижевський [167], О. Мораховська [93], О. Блінова [23], В. Павел [101], Ф. Сороколетов [126; 127]). Ідею системності діалектних рис покладено в основу української школи лінгвогеографічних досліджень, яка витворилася і вдосконалилася під час роботи над АУМ [див.: 69, 15]. “Системний підхід до діалектної лексики, – як зазначає П. Гриценко, – виключає поділ на діалектизми і загальномовну лексику, бо лексика говірки – окремої діалектної мікросистеми – незалежно від ареальних характеристик та взаємовідношень з лексикою літературної мови з функціонального погляду становить єдину систему”. І далі: “При цьому прийнятними можуть бути різні площини зіставлення – *говірка : літературна мова*, *говірка : говірка*, *говірка : надговіркова (наддіалектна модель)*” (виділення наше – М.О.) [37, 5]. Системний підхід заперечує диференційні методи опису, які придатні тільки для діалектної лексикографії. У мовленні діалектоносія реалізується діалектна система, яка стає об’єктом спостереження діалектолога. Л. Калнинь слушно зауважує, що “будь-яка мовна система – це абстракція, що формулюється на основі наукового аналізу мовленнєвої діяльності окремого колективу, коли розмаїття ... ідіолектів зводиться до однотипної системи, що не піддається безпосередньому спостереженню” [55, 6-7].

Отже, предметом нашого дослідження є всі фразеологічні одиниці, які функціонують в обширі гуцульських говірок. Умовно їх можна розподілити на такі групи:

І. Фразеологізми, що їх не зафіксовано у словниках української мови [ФСУМ, Удов, ОС, СУМ, Бат, СФС, Присл тощо], або зафіксовано з ремаркою *діал.*:

1. Фразеологізми, що складаються з компонентів, які генетично спільні зі словами української національної мови. Вони можуть відбивати акцентуаційні й фонетичні особливості досліджуваних говірок: *йег дожд' на су/х'е/с'іно* “раптово” (КрР)¹; *їти до/рогоў ї/мamu с/нити* (Двгп) / *їти так шо зем/л'а п/росиц:и а/би/ноги п'ідої/миў* “іти повільно” (Крвр); *з/дохла ли/сиц'а ў/л'іс'і* “сталося щось надзвичайного” (КрР); *найс/таршиї воўк* (когось) / *точ'ит* “т.с.” (КрР); *др'іт' п/р'ести* “бути скупим” [СГГ, 63]; *спару/ватиси йег/латк'и до/м'іха* “міцно потоваришувати” (Ксм); *моло/титиси йег/йеблуко ў реше/к'і* “безрезультатно братися до кількох справ” (КрР); *н'іч' роз'іб/рали ци/гани* “мати безсонну ніч” (Ксм); *йек/ч'орне за/н'іхтем* “дуже мало” (КСГГ: Бб); *твер/диї йег н'і/мецка/кул'а* “дуже твердий” (Кріл); *вигл'і дати йег/би йіш':у/рок на/ййуси* “мати скривлений, сумний вигляд” (Яс); *за/пишитиси йег йаш/ниї пи/р'іх* “дуже зазнатися” (Рх).

2. Фразеологізми, що містять у своєму складі компонент, генетично спільний із діалектизмом: */в'ідрапатиси йак ко/за на за/р'інок* (= крутий берег, покритий галькою) “зненацька кинутися на когось із лайкою” (Ксм); *ш/к'ірити /зуби йек пес на гор'йеч'иї ч'ір* (= рідка страва, переважно із кукурудзяної муки) “лаяти когось” (Крвр); *си/п'іти йег/гадина з'і ст/ропа* (= купа, звалище) “т.с.” (Пмг); *по/пасти ў кала/бан'у* (=калюжа) “потрапити у клопітне становище” (Кс); *с/пати йаг на дур'н'еч'ку* (=тиф) “міцно спати” (Рх), [пор.: ЛАЗО III, К. 327]; *схо/ватиси (аж) п'ім/к'ицку* (=груда землі з травою [СГГ, 94]) “дуже налякатися” (Крвр); *п'іс/рали* (когось) *по/т'ета навес/н'і* (= пташенята) “про обличчя з ластовинням” (КрР); */мати (ў голо/в'і) са/мок'ишу* (= кисле молоко); *про/пасти йак кат/ран* (= ганчірка) *с п/лота* “зникнути безслідно” (Ксм); *їти ў б/рабин* (= бот. *anemone nemorosa*) 1. “іти далеко”; 2. “пропасти безслідно” (Гр: Рсш); *за/пишитиси йег буV* (овечий сир зі свіжого молока у формі кулі [СГГ, 30]) *на вел/іден'* “дуже зазнатися” (Ксм).

У складі фразеологізмів може бути два і більше компоненти, генетично спільні з діалектизмами: *др'аници* (=гонти) */пукайут* (тріскають) *на да/хови* “дуже холодно” (КрР); *к'іг/нутиси йег/вон'і* (=сморід) *ў гу/Виш'нику* (штани, вульг.) “іти повільно”; *гри/м'іти йег/г'ім:е* (=чорт) *о/пудоў* (горище) “зчиняти шум” (Змг); *ни/вартій і/п'іни* (=люлька) */багову* (=тютюн, недопалки з люльки) “нічого не вартій” (Гр:Рсш); *ни/ма с ким/бурку* (= картопля) */дерти* (порпати) “про того, хто нічого не вартій” (Ксм); */через грун' таї/ч'ерез т/руник* (=вершина гори, гіське пасмо, пагорб) “дуже далеко” (КрР).

Усі ФО цих груп відображають фонетичні і граматичні риси гуцульських говірок.

II. Фразеологізми гуцульських говірок, що мають таке саме значення, як і ФО, що зафіксовані у словниках української мови, але відрізняються від них елементами звукового комплексу.

1. ФО, що тотожні або близькі за семантикою, проте відрізняються окремими компонентами, генетично спорідненими з діалектизмами.

Назву населеного пункту подаємо за місцем першої фіксації фразеологізму.

Порівняймо: гуц. *ди/витиси /б'їўки* (КСГГ: Грин, Прб) / *ф/лудом* (Кв) – літ. *дивитися / глянути вовком* “виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь” [ФСУМ I, 236]; гуц. *и/мити с'а за /голоў* (Рсш); пор.: [ЛАЗО III, К. 299] – літ. *аж за голову взявся* “уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу і т. і.” [ФСУМ I, 77]; гуц. */в'ікохати га/д'угу за /пазухоў* (Рх) – літ. *гадюку вигодувати* “виплекатися, випестувати злу, невдячну людину” [СУМ II, 11], пор.: *відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) [свого] серця (за пазухою)* “виявляти турботу, піклування про того, хто згодом віддячить злом” [ФСУМ I, 120]; гуц. *[к'іг'нутиси / поўс'ти] йек силим/бак* – літ. *як (мов, ніби) [той] слимак*, з сл. лізти, повзти “дуже повільно”; гуц. *зати/кати /тимбу / /хаўку* (ЗлВ) – літ. *затуляти (закривати, замикаати, затикувати, зашивати)... рота (рот, уста, пельку) 1. “замовкати”; 2. “примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлюватися”* [ФСУМ I, 319]; гуц. *зати/кати га/ф'їўу* (КСГГ: СлпВ) – літ. *заткнути горлянку* “примусити когось замовкнути; перешкодити комусь висловлювати свою думку” [Удов, 79] (у гуцульських говірках ця ФО функціонує теж із двома поданими вище значеннями).

2. Нерідко фіксуємо заміну фразеологічних компонентів у межах одного тематичного поля, що дає підставу вважати подібні ФО також варіантними: гуц. *ў/лишц'і во/ди с/пити* (Двгп) – літ. *втопити в ложці води* “завдати великих прикростей кому-небудь чи згубити когось з ненависті...” [ФСУМ I, 159]; гуц. */в'ікохати га/д'угу пит пле'ч'ем* (Дзмб) – літ. *відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) [свого] серця (за пазухою)* “виявляти турботу, піклування про того, хто згодом віддячить злом” [ФСУМ I, 120]; гуц. *ди/витиси йег'тел'і на но/в'і д'вер'у* – літ. *як (мов, ніби) теля на нові ворота*, з сл. *дивитися, виричитися...* 1. “з повним нерозумінням”; 2. “здивовано, розгублено, спантеличено” [ФСУМ II, 879].

Натрапляємо на ФО, які, хоч і мають спільну образну основу й однакову мотивацію, проте відрізняються граматичною структурою і синонімічні в одному із значень: гуц. *т'еж'нутиси йег'доїна во/лоска* (= тужлива румунська пісня, що виконується протяжно) 1. “тривати довго”; 2. “іти повільно” (КрР), [пор.: Горб, 273] – літ. *довга пісня* “про те, що займає великий відрізок часу, чого не можна швидко зробити, виконати, розповісти” [СУМ II, 330].

3. Фразеологізми гуцульських говірок можуть відрізнятися від фіксованих у словниках граматичними особливостями: гуц. *з радної душі* (КСГГ: Врхн) [Гн, Н.оп., 42, 78]² / *з /душ'і рад* (КСГГ: Кс) – літ. *з дорогою (радою) душею* 1. “охоче, з великим задоволенням”; 2. “привітно, з радістю” [ФСУМ I, 284]; гуц. *за [ма/лиї] /волос* (Пмг) – літ. *на волосок (на волоску)* “надзвичайно близько від чого-небудь” [ФСУМ I, 144]; гуц. *за /око* (Гр: Рсш) – літ. *на око* 1. “без точного підрахунку, обчислення..”; 2. “...приблизний”; 3. “за зовнішнім виглядом” [ФСУМ II, 583-584]; гуц. *[/мати] /коло ду/ш'і* (Гр: Рсш) – літ. *за душею*, з сл. *мати, бути*. 1. “при собі, у власності, у наявності” [ФСУМ I, 283]; гуц. *ў/ч'исн'ім с/лов'і* (Гр: КсПл) – літ. *на чесне слово* “на

основі даного слова, слова честі, без будь-якої гарантії” [СУМ XI, 315]; гуц. *розу/м'ітиси йег ба/ран в'іт/казан'і* (Ксм) – літ. як баран в аптеці / як вовк на зорях розумітися “виявляти повне незнання якої-небудь справи” [СУМ VIII, 844].

4. У гуцульських говірках засвідчено ФО, що відрізняються від фіксованих у словниках структурною організацією, а саме кількістю компонентів (обов'язкових чи факультативних). Як правило, до складу фразеологізмів, які функціонують у гуцульських говірках, входить більше число компонентів, що пояснюється прагненням мовців досягти максимального експресивного ефекту. Порівняймо: гуц. *йег ў полоні/н'і рак с/висне* (Гр: Рш) – літ. доки (коли, поки, як) рак свисне “у невизначеному майбутньому, невідомо коли, ніколи” [СУМ VIII, 443]; гуц. *залу/нити /носа [на вер'х поп'у/вана]* (Дзмб) / *[шо аж' дошч' ў/него к/раплет]* (КрР) – літ. дерти (драти) носа (кирпу) [СУМ II, 254]; дерти носа [вгору] “пихато поводитися, чванитися, зазнаватися” [ФСУМ I, 232].

III. Фразеологізми, що фіксують словники української мови з іншим значенням, аніж вони функціонують у гуцульських говірках. Напр., ФО *ў/мити /руки* в досліджуваному діалекті функціонує зі значенням “заплатити тим, хто миє і одягає покійника” (КСГГ: Вжнк) (Пт), на що вказує більшість респондентів старшого віку: *Йик ч'оло/в'ік ўмер / то к/ликали ч'олов'і/к'іў // во/ни /мили / ўби/рали / а по/тому за то йім /мусили ў/мити /рук'и / да/вали кула/ч'і / руш/ник / а го/р'іўку ни да/вали* (КСГГ: Вжнк). Спорадично (у мовленні осіб молодших і освічених) цей фразеологізм засвідчено зі значенням, що фіксується у словниках української мови. Пор.: *умивати (умити) руки* “ухилитися від участі в якій-небудь справі, знімати з себе відповідальність за щось” [СУМ VIII, 902]. ФО *[хо/дити //бути] йаг/мокра /курка* (Ксм) “бути повільним, млявим” (*Не хо/ди йаг/мокра /курка по /хак'і / л'е/гай пос/ни* (Ксм)) у словниках зафіксовано з іншим значенням: “безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина” [ФСУМ I, 406]. Або *ж/в'іє/в'ітер' ў голо/в'і* у говірці с.Красна (Румунія) фіксується зі значенням “бути п'яним” (*Йему заўш'е в'ітер' в'іє ў голо/в'і йег з м'іни* (=шахти) *приходит / там цу/ки* (=горілки) *в'и/ьет таї ўже*), на відміну від літературної ФО *вітер у голові* [...віє...] “хто-небудь легковажний, несерйозний” [ФСУМ I, 131].

IV. ФО, що увійшли в літературну норму української мови, а в гуцульських говірках функціонують, як правило, з деякими фонетичними, акцентуаційними особливостями, як-от: гуц. *сто/йти стоў/пом* (Шш) “стояти нерухомо”, пор. літ.: *стати / ставати стовпом* “застигнути нерухомо” [ФСУМ II, 861]; *йег на з/рани* (Врхн), пор. у літ.: як (мов, ніби) *на грані* “у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче” [ФСУМ I, 194]; гуц. *з/нути хама/на; кру/тити харама/на* “вигадувати що-небудь, обдурювати, обманювати кого-небудь (КСГГ: Змг) – літ. *гнути (загнути) харамана* [СУМ XI, 260] тощо. Ми розглядаємо їх: 1) аби не порушити системності в описі фразеологічного фонду гуцульських говірок; 2) для ілюстрації продуктивності структурно-семантичних чи семантичних моделей (див.: Розділ 2); 3) при значній частоті

вживання цих ФО в говірковому мовленні, а не в разі існування в пасивному словникові діалектоносіїв.

Екстраполюючи особливості лексико-семантичної системи, які подає М. Кочерган [70, 282-284], на фразеологічний рівень, ми виділяємо чотири типи відношень, характерних для фразеологічної системи діалекту: парадигматичні (об'єднання на основі спільного значення, інтегрального для всієї групи, докладніше про це див.: розділ 2 “Ідеографічна класифікація фразеологізмів гуцульських говірок”), синтагматичні (сполучуваність ФО зі словами), внутрішньофразеологічні (полісемія), фразеотворчі (площина творення ФО, їх смислових асоціацій). Парадигматичні відношення – це відношення між фразеологізмами і їхніми групами на основі спільних або протилежних значень. Ідеографічні групи – це групи на основі парадигматичних відношень, які засвідчують десосюрівське розуміння мови як системи. Синтагматичні відношення, тобто відношення між послідовно розташованими одиницями, реалізуються в потоці живого мовлення. На відміну від лексико-семантичної системи, де синтагматичні відношення – це, як правило, відношення між одиницями одного рівня, у фразеологічній системі синтагматичні зв'язки реалізуються на рівні слів і фразеологізмів. Внутрішньофразеологічні відношення властиві полісемантичним фразеологізмам, значення яких утворюють деяку структуру. Її елементи по-різному залежать один від одного і по-різному пов'язані між собою. Фразеотворчі відношення – це відношення, на яких ґрунтується і народна етимологія, яка теж є джерелом творення фразеологізмів.

1.1.3. Фразеологія в ареальних дослідженнях. Погляд на системне вивчення фразеології окремого діалекту не заперечує того завдання, яке сорок років тому окреслив Б.Ларін, зокрема лінгвогеографічний опис фразеології усієї української території, що й до сьогодні залишається нереалізованим [74, 35]. Щоправда, спроби картографування ФО окремого обширу вже зроблено. “Карпатський діалектологічний атлас” містить карту, яка скомпонована на основі фразеологізму *як за нігтьом чорне* та його варіантів [КДА, К. 202]. Проте з-поміж 212 лексичних карт, що подає атлас, фразеологічна тільки одна.

Проблему картографування компонентних варіантів діалектних ФО в українському мовознавстві одним із перших порушив Й. Дзендзелівський. До його “Лінгвістичного атласу народних говорів Закарпатської обл. України” увійшла карта на позначення поняття ‘дуже міцно спати’. Вона не тільки виявляє ареали поширення фразеологічних варіантів, відтворює межі тепер уже не вживаних на більшій частині досліджуваної території архаїчних назв, а, що особливо важливо з погляду фразеології, дає змогу простежити зміну ступеня ідіоматичності поданих сполук шляхом порівняння з картою семени відповідного опорного компонента. Фразеологічній карті в атласі передують лексична карта *Тиф*. Для створення фразеологічної карти автор узяв до уваги ФО саме з цим образним конкретизатором, тому в картографованому матеріалі не враховано такі синонімічні ФО, як: *спит йак убітий*, *спит йак*

кимák та ін. [ЛАЗО, К. 326-327]. Метод, який застосував Й. Дзендзелівський, дозволяє визначити ступінь семантичної нерозкладності компонентів у межах ФО, що для фразеології надзвичайно цінне.

До проблеми ареального дослідження ФО (на матеріалі південнокарпатського регіону) звернувся й В. Лавер. При картографуванні ФО вчений пропонує виділяти 2 типи опозицій: першого ступеня (основні) – семантичні; другого ступеня – лексичні [73, 262-263]. Фразеологічні явища розглянуто при цьому в контексті ареалів фразеологічних компонентів, здатних виступати лексемами у вільному оточенні. Такий підхід у дослідженні ФО дав змогу авторові зробити висновок про ступінь збігу ареалів лексичних варіантів ФО з ареалами їх опорних слів.

Незважаючи на деякі успіхи в дослідженні діалектної фразеології методами лінгвогеографії, доводиться констатувати, що повного ареального опису ФО української національної мови, який би охоплював усі діалектні зони, ще немає.

Не опубліковано і фразеологічних питальників для збору діалектного матеріалу українських територій, а в питальниках із діалектної лексики проблемам фразеології відведено надто мало місця. Зокрема питальник КДА містить усього два питання (№ 465, 466), що стосуються вживання ФО [КДА, 62]. Питальник І. Чередниченка [153], що має окремий розділ із фразеології, обмежується тільки паремійними одиницями, як правило, прислів'ями, задля фіксації лексичного складу того чи іншого діалекту. Фразеологічний матеріал розділу “Фразеологія. Словосполучення” у “Програмі для збирання матеріалів до діалектологічного атласа української мови” [113] теж неоднорідний. У ньому переважають прислів'я і приказки, а типових фразеологізмів (у вузькому розумінні цього слова) не так уже й багато.

Власний досвід опитування діалектоносіїв гуцульських говірок показує, що фразеологічний питальник варто укласти за ідеографічним принципом. Структурно-семантичне групування фразеологізмів за моделями в межах ідеографічних груп і мікрогруп (у нашій роботі – семантичних рядів) також полегшує відтворення їх із пам'яті мовців і забезпечує виявлення максимальної кількості варіантів. Для прикладу подаємо одне з запитань із власного питальника: “Коли людина нічого не робить, байдикує, то кажуть, що вона: /байдики б'є, /бомки б'є, бан/диги б'є, /гиндри / /гандри б'є, тем/бези б'є, зам/бели б'є та інше. А як кажуть у вас?” Окрім того, важливу роль у дослідженні фразеологічного матеріалу відіграє текст [25, 98].

1.2. Фразеологічна одиниця, її суть і статус, ономасіологічні функції

До сьогодні в українському мовознавстві немає одностайності в усталенні терміна на позначення відтворюваних стійких образних сполук.

Зокрема використовуються терміни *фразеологізм* (Л. Скрипник [125], В.

Ужченко [139], Л. Авксент'єв [2], Я. Баран [15]), *фразема* (М. Демський [40], В. Лавер [73], М. Алефіренко [6]), *ідіома* (Ю. Шерех [156], Г. Удовиченко [Удов]). Задля вдосконалення й уніфікації термінів на позначення одиниці науки фразеології І. Ковалик пропонує вживати термін *фразема*. Відповідно,

систему фраземного складу мови, говору називати *фраземікою*, а значення фраземи – *фраземним значенням* [63, 4]. Однак в українському мовознавстві цей термін не однозначний. Услід за російським ученим В. Архангельським, склалася традиція *фраземою* називати стійке поєднання слів, побудоване тільки за моделлю словосполучення [див.: 125, 80]. За М. Алефіренком та В. Лавером, однією із релевантних ознак фразем є номінативна функція незалежно від їхньої граматичної структури. Недостатньо чітко в різних працях трактується й термін *ідіома*. Він розглядається в широкому значенні як неперекладна мовна одиниця (від гр. *ἰδίωμα* – своєрідний вислів) [СЛТ, 436], і вужче – як словосполучення, зміст якого не впливає із значень компонентів [2, 50], і як сполука – еквівалент слова [2, 50].

З огляду на різнобій в інтерпретації цих термінів у цитованих працях, у дисертації вживатимемо термін *фразеологізм* як такий, що має міцні традиції застосування у фразеологіях багатьох слов'янських мов. Порівняймо: чес. *frazeologismus*, слц. *frazeologismus*, пол. *frazeologizm*, рос. *фразеологизм*, білор. *фразеалагізм*, болг. *фразеологизъм*, макед. *фразеологизам*, хорв. і серб. *фразеологизам*, словен. *frazeologizem* [178, 187]. Зі стилістичною метою використовуємо також синонімічний термін *фразеологічна одиниця* (далі ФО).

1.2.1. Категоріальні ознаки фразеологічної одиниці. Як зазначалося вище, діалектна фразеологія перейняла на себе нерозв'язані проблеми фразеологічної науки, серед яких актуальна й досі проблема визначення обсягу фразеології. Без її вирішення (принаймні спроби вирішення на рівні нашого дослідження) неможливо ні практично вичленувати ФО з потоку живого мовлення, ані виробити єдиних методів теоретичного дослідження діалектного фразеологічного матеріалу. Прихильники “широкого” розуміння фразеології, які зараховують до її фонду паремійні одиниці, афоризми (див.: І. Чередниченко [153], Л. Скрипник [125], Ф. Медведєв [83], Г. Удовиченко [Удов]), на нашу думку, не можуть забезпечити побудови універсальних для всієї системи методів дослідження, а тому на сьогодні втрачають своїх послідовників. Останнім часом помітною стала тенденція до звуження обсягу фразеології (М. Демський [43, 5], Л. Авксентьєв [2, 41], В. Мокієнко [90, 4]). Про це також свідчать дані з лінгвістичних енциклопедій і підручників, зокрема тих, які нещодавно опубліковано в Україні [7, 708-709] і Польщі [168, 732; 166, 315-335].

Виходячи із традиційного погляду, прийнятого у працях більшості мовознавців (В. Мокієнко [90, 4], М. Демський [43, 5], М. Кошкова [172, 12]), до категоріальних ознак фразеологізму зараховуємо: відтворюваність, відносну стійкість (при здатності до варіювання), нарізнооформленість, номінативну функцію; цілісне фразеологічне значення; експресивність.

1.2.1.1. Відтворюваність. Усі дослідники підкреслюють, що фразеологічна відтворюваність – одна з основних ознак ФО. У Л. Скрипник читаємо: “Найістотніші риси фразеологічної одиниці – відтворюваність у процесі спілкування, цілісність значення і надслівність” [125, 11]. Специфіка фразеологічної відтворюваності полягає в тому, що ФО існують у мовній свідомості як готові блоки, а не створюються за певними правилами в момент мовлення [див.: 118, 100; 83, 35]. Фразеологічна відтворюваність властива лише тим нарізнооформленим сполукам, складові частини яких можуть функціонувати або колись функціонували як самостійні одиниці. Безсумнівно, що вона притаманна всім фразеологізмам. Однак не всі відтворювані сполуки є предметом вивчення фразеології.

Важко погодитися з тими дослідниками, що називають відтворюваність основним критерієм розрізнення ФО, як це роблять Л. Ройзензон [76], М. Шанський [96] та ін. У такому разі задля послідовності до фразеологічного фонду треба було б зараховувати такі відтворювані комплекси, як загадки, заклинання, ритуальні формули, навіть складні заголовки – назви творів і т.ін. А це некорисно розширило б обсяг фразеології, призвівши “до втрати єдності науки про фразеологічний склад мови” [див.: 174, 24]. Отже, під фразеологічною відтворюваністю ми розуміємо репродукування готових сполучень слів в одному і тому ж вигляді, а не конструювання їх під час мовленнєвого акту.

1.2.1.2. Стійкість. Відтворюваність тісно пов’язана зі стійкістю і зумовлена нею. Фразеологічну стійкість розуміють по-різному, здебільшого, як сталість компонентного складу ФО [83, 36]. В. Мокієнко виходить із розуміння стійкості як передбачуваності компонентів при їх стабільному вживанні, часто утотожнюючи її з відтворюваністю [90, 7]. В. Жуков розглядає стійкість як ступінь семантичної нерозкладності компонентів ФО, “стійкість – це міра ідіоматичності” [48, 9].

На нашу думку, такі погляди на одну з диференційних ознак ФО не суперечливі, бо явище розглядається з різних боків відповідно до зацікавлень автора. Адже стійкість забезпечується і на граматичному, і на семантичному рівнях. А тому ми вважаємо, що стійкість – це відносно стабільне розташування компонентів і збереження граматичних зв’язків між ними, що зумовлено семантичною цілісністю ФО.

Звичайно, стійкість виявляється по-різному залежно від фразеологізації сполук. Проте це не означає, що стійкість не може бути релевантною ознакою ФО, як про це твердить Л. Авксентьєв, наводячи приклади синонімічної заміни компонентів у межах фразеологізму [2, 25]. Можемо погодитися лише з тим, що стійкість, особливо в живому діалектному мовленні, досить відносна, бо передбачає різноманітні граматичні і компонентні трансформації. Однак саме тенденція до оновлення компонентного складу та граматичної структури ФО, що сприяє збільшенню експресивності, підтверджує необхідність виділення цієї ознаки як категоріальної, особливо в діалектній площині. Звичайно, різні типи фразеологізмів характеризуються різним ступенем стійкості, але вона

властива всім одиницям цього рівня. Критерієм стійкості фразеологізму вважаємо кількість його фіксацій у живому говірковому мовленні різних респондентів, що є не менша за три.

1.2.1.3. Нарізнооформленість. Фразеологізм порівняно зі словом – нарізнооформлена одиниця. Нарізнооформленість належить до категоріальних ознак ФО, що впливає з її природи. "Рух до більшої нарізнооформленості, за словами В. Мокієнка, характерний для розвитку ФО. Цей рух стимулюється семантичними причинами, а саме необхідністю посилити експресію стійкого звороту" [90, 103].

Нарізнооформленість передбачає наявність мінімальної кількості компонентів фразеологізму. Усі дослідники одностайні в тому, що у складі ФО повинно бути не менше як два компоненти. Однак кількість компонентів не завжди є достатнім критерієм виділення ФО. Ще й досі точаться дискусії навколо того, чи вважати фразеологічними одиниці, що мають два компоненти, які генетично походять із комбінації повнозначного та службового слова. Визначальним фактором розмежування фразеологізмів і складних лексем М. Шанський вважає кількість основних наголосів: їх має бути не менше як два. "Компонентний склад слова і ФО – данина орфографії, що не визначає ані семантико-граматичної, ані фонетичної самостійності і нарізнооформленості" – твердить учений [155, 21]. Погляди М. Шанського не поділяють інші дослідники. Зокрема Л. Скрипник твердить, що ряд ознак ФО – стійкість, відтворюваність, цілісність значення, еквівалентність слову, синтаксична нерозкладність, здатність розвивати полісемію та ін. – дають підстави розглядати їх (стійкі поєднання повнозначного і службового слова) як фразеологізми [80, 98]. Приєднуючись до цієї думки, ми не можемо повністю відкинути твердження М. Шанського "про данину орфографії", тим паче, що предметом нашого дослідження є *фразеологічна одиниця в живому мовленні*, а не в писемних текстах, і провести чітку межу поміж лексичним і фразеологічним рівнями часто досить важко. На нашу думку, непереконливим виглядає написання *назоріх* "удосвіта" разом із приміткою *прислівник* у праці "Гуцульські говірки: Короткий словник" [СГГ, 129]. Особливо, якщо зважити, що адвербіальна ФО *на /зор'их* (КСГГ: Рх) / *на /зор'ах* (КСГГ: Бб) / *на /зор'іх* (КСГГ: М., 84) є семантично і синтаксично нерозкладною, образною, а отже, і експресивною сполукою. Окрім цього, у гуцульських говірках засвідчено й низку варіантних ФО з факультативними компонентами, як-от: *на ко/ли /зор'і* (Пмг), *в'і/нок на /зор'і /меч'ет* (Гр: Рсш) "удосвіта, дуже рано". ФО *на зорі* "дуже рано, на світанку" фіксує і фразеологічний словник української мови [ФСУМ I, 344].

Стійкі сполуки, що за структурою є поєднанням службового і повнозначного слова, В. Мокієнко так само зараховує до фразеологізмів, аргументуючи свою позицію діахронним розглядом явищ імплікації / експлікації на фразеологічному рівні. Учений зазначає, що внаслідок імплікації фразеологізм усе більше наближається до слова. Межею такої імплікації є т. зв. "мінімальна фразеологічна одиниця" – сполучення повнозначного та службового слова [90, 96]. З іншого боку, причиною

створення “мінімальної фразеологічної одиниці” може бути експлікація слова , розгортання його, наприклад, у порівняння (*лисиця — хитрий як лисиця*) [90, 78].

Немає однастайності і щодо статусу мінімальних стійких порівняльних сполук. Чимало дослідників дотримується думки про належність їх до фразеологічного складу мови (Л. Скрипник [125, 98]; Л. Ройзензон [116, 14], О. Федоров [145, 168], В. Мокієнко [90, 103]). Зокрема Л. Ройзензон виділяє 2 типи компаративних ФО: 1. Ідіоми – образні, експресивні сполуки, значення яких неможливо вивести із суми значень компонентів (*дивитися як баран на нові ворота*). 2. Фразеологізми – мовленнєві штампи, кліше, що, як правило, втратили свою образність (*білий як сніг*). Учений зауважує, що до компаративних фразеологізмів належать такі звороти, які “служать для того, щоб, порівнюючи чи зіставляючи... явища, предмети, їх ознаки, наочно зобразити, краще схарактеризувати, дати образне означення задля яскравішого відтінення тієї чи іншої якості, властивості” [116, 14]. Основним аргументом “проти” зарахування стійких порівнянь, особливо мінімальних, у фразеологічний склад мови В. Огольцев висуває вмотивованість значення на основі реальних / ірреальних компаративних відношень [97, 66-79]. Він визначає фактори, що призводять до порушення компаративних зв’язків між елементами порівняння. Ірреальність порівняння є, на думку автора, умовою фразеологізації сполуки (напр. у гуц.: *на/дутий йек кр’іс* “набундючений” (Крвр)). Однак концепція дослідника не досить послідовна і переконлива. Поза обсягом фразеології В.Огольцев залишає такі сполуки, як: *как осиновый лист, как рыба в воде, как на пожар* та ін., що не є ірреальними порівняннями [там само, 79], а вже у другій статті цього ж збірника до фразеологічних порівнянь зараховує *извиваться ужом* та ін., що суперечить його ж попередньо викладеним поглядам [98, 319-322].

Має рацію М. Алефіренко, коли підходить до розмежування фразеологічних і вільних порівнянь на основі дистрибутивного аналізу внутрішніх структурних зв’язків між компонентами ФО. Дослідження проводиться через визначення валентності компонентів таких порівнянь, як: *тихо як в усі / у льосі / біля домовини*. Коли “інтелектуально-експресивна інформація конструкцій дорівнює нулю”, а заміна компонентів призводить до порушення єдиного семантичного і структурного цілого, тоді компаративний фразеологізм перетворюється в омонімічну вільну синтаксичну сполуку, як це сталося у двох останніх випадках (*тихо, як у льосі / біля домовини*) [5, 79].

Специфіка нашого дослідження вимагає чітких критеріїв розрізнення компаративної ФО і “нефразеологічної” сполуки. Без них неможливо виділити таку ФО з живого діалектного мовлення. А тому до фразеологічного фонду будемо зараховувати такі стійкі сполуки, утворені мінімум із двох компонентів (порівняльний сполучник + об’єкт порівняння), наділені експресивністю і побудовані на основі реального чи ірреального семантичного зв’язку, що несуть додаткову інформацію про суб’єкт порівняння на основі символічного чи метафоричного значення об’єкта

порівняння. До речі, думку про наявність символу у складі порівнянь висловлював ще О. Потебня [109, 147]. Стійкі сполуки, за структурою безсполучникові порівняння (предикат + об'єкт порівняння, виражений формою орудного відмінка), уважатимемо фразеологізмами тільки в тому разі, коли предикатом виступатиме повнозначне дієслово, а не дієслівна зв'язка. Наприклад: *стоїти / каменем* (Кс) / *п'лимоу* (КрР) / *стоїти* (Ксм) “непорушно стояти”.

Компаративні фразеологізми представляють інтерес для нашого дослідження з кількох міркувань. Як свідчать наші спостереження, вони є зручними засобами характеристики різних подій, явищ, бо здатні найдинамічніше підкреслити якусь ознаку. Саме тому компаративні фразеологізми становлять найбільшу та найактивнішу з погляду функціонування частку діалектної фразеології. Виступаючи у функції етнокультурних стереотипних формул, вони демонструють мовну картину світу, оскільки відбір об'єкта порівняння для фразеологізму здійснюється на основі тих реалій, знаннями про які оперує діалектоносія.

У сучасній слов'янській фразеологічній літературі спостерігаємо також тенденцію до залучення стійких порівнянь типу *білий як сніг* до фразеологічного фонду незалежно від ступеня мотиваційної прозорості, див. працю М. Кошкової [172, 15], Б. Фалінської [169, 129-169].

1.2.1.4. Фразеологічне значення. Фразеологізм – наскрізь семантична одиниця. Проте наявність у ньому фразеологічного значення ставлять під сумнів окремі фразеологи, наприклад, О. Юрченко [159, 19], Л. Скрипник [125, 73; 129, 335]. О. Юрченко твердить, що ФО притаманна “надслівність лексичного значення, а тому вона може виступати в реченнях еквівалентом слова” [159, 19].

Однак більшість сучасних дослідників фразеологічної семантики дотримується думки, що значення ФО має свою специфіку порівняно з лексичним. Вона полягає в опозиційній єдності двох категоріальних ознак: нарізнооформленості компонентів та відносній цілісності семантики, завдяки якій компоненти ослаблюють своє окреме значення. Інші особливості фразеологічного значення – ускладненість семантики, ідеографічна вибірковість, стилістична маркованість є лише наслідками “цієї напруги у змісті, яка досягається шляхом поєднання релевантних властивостей двох одиниць різних рівнів: нарізнооформленості – як властивості синтагми, відносної цілісності значення – як властивості слова” [112, 18].

За В. Жуковим, фразеологічне значення твориться внаслідок злиття понятійного змісту з категоріальним значенням. Понятійний зміст [див.: 48, 16] передається всім звуковим комплексом компонентів, а категоріальне значення визначається, як правило, граматично головним компонентом; при неможливості його визначення – за синтаксичною роллю ФО.

Фразеологи й досі не прийшли до єдиної думки щодо статусу компонентів ФО й участі їх у творенні фразеологічного значення. Деякі вчені визначають компоненти ФО як повнозначні слова [див.: 24, 77; 125, 103]. Інші, а їх більшість, наголошують на деактуалізації слів під час

фразеологізації. Таку думку вперше висловив ще Шарль Баллі у “Французькій стилістиці”: “Свідомість мовця пов’язує увесь вираз з ідеєю, символом якої він є, і цей зв’язок примушує забути власне значення кожного елемента [14, 102]. Послідовники Ш. Баллі, серед яких і В. Жуков, слушно твердять про нетотожність слова і фразеологічного компонента. Компоненти ФО не здатні актуалізуватися, відтворюватися в мові, оскільки позбавлені лексико-семантичної самостійності [48, 73]. Причину семантичної і граматичної деактуалізації компонентів В. Жуков убачає у втраті їхньої предметно-денотативної скерованості. “З моменту творення фразеологізму, він усім своїм компонентним складом починає відображати таку позамовну дійсність, із якою втратили... зв’язок... компоненти” [48, 80].

Отже, значення фразеологізмів, як переконує більшість дослідників, не впливає із значень компонентів. Таке твердження слушне, однак за умови, що ФО не має прозорої мотивації або коли мова іде про пряме, а не метафоричне чи символічне значення компонентів. У разі вмотивованості ФО її значення впливає з ослабленого значення компонентів. Тоді слово, зазнаючи “семантичної еволюції”, актуалізує у фразеологічному контексті деякі семи (головні або додаткові) [111, 189]. Крім цього, окремі компоненти можуть зберігати культурні або національно-культурні конотації і мотивації, на чому наголошують сучасні дослідники фразеології, зокрема Д. Ужченко [143], Е. Мосьолек-Клосінська [109], І. Кузнецова [41]. Урешті, компонентний склад ФО творить її внутрішню форму – образ, що виникає як наслідок взаємодії значення вільного сполучення слів із їх переосмисленим значенням

У мовознавстві, починаючи від В. фон Гумбольдта й О. Потебні [109, 124], існують різні інтерпретації цього явища [див., напр.: 48, 8; 90, 123; 112, 22; 132, 12; 115, 65]. Загалом внутрішню форму, за В. Ужченко, розуміємо як такі ознаки номінації, що їх усвідомлюють мовці деякого колективу [139, 30]. Поняття “внутрішньої форми” неможливо оминати при розгляді структурно-семантичних моделей ФО. Метод структурно-семантичного моделювання, що застосовуватимемо у другому розділі роботи, переконливо демонструє, що моделюванню підлягає не лише внутрішня форма, а й семантика фразеологізмів. Підставою групування ФО за структурно-семантичними моделями служить власне внутрішня форма чи то образність. Часто можемо спостерігати втрату внутрішньої форми ФО або ж її затемнення. Проте фразеологізми постійно прагнуть актуалізувати внутрішню форму, створюючи протиставлення прямого й переносного значення [90, 123-162], тим самим зберігаючи експресивність. Отже, внутрішня форма ФО здатна не тільки створювати додаткові семантичні відтінки, впливати на експресивність, а й часто вказує на етнокультурну маркованість фразеологізму.

Наприклад, внутрішня форма фразеологізму /дати бан/ц’е 1. “відмовити хлопцеві під час сватання”; 2. “відмовити комусь” (Крм; див. також: Гр) відображає давній звичай, згідно з яким дівчина, відмовляючи легіню під час сватання, подає на стіл бан/ц’е – “бичка-головача (Gottus gobio), що

вважається неїстівною рибою (про явище конденсації обряду до ФО див. в О. Потебні [108, 93-94]). Пор. в літ.: *діставати / діставати* (покуштувати, схопити) [печеного] гарбуза “одержувати відмову під час сватання, женихання, залицання” [ФСУМ I, 248]. Варіант цього самого фразеологізму зафіксував у своїй картотеці М.Грицак (*Пушо? /л'ігін' с'ватат'і та му баб'ц'а /дали /з':іст'і*).

Має рацію В. Конобродська, коли стверджує, що обряд варто розглядати як текст, значно складніший, ніж мовний, оскільки становить єдність вербального, реалемного та акціонального планів [66, 120]. Тому дослідження т. зв. обрядових фразеологізмів, де внутрішня форма – сконденсований текст, неможливе без урахування семантики позамовних систем.

У внутрішній формі фразеологізмів гуцульських говірок часто фіксуємо компоненти, генетично спільні з назвами міфічних постатей, характерних для духовної культури гуцульського обширу, зокрема *хо/дити йет /л'існа* “ходити, оголюючи ноги, мати надто відкритий одяг” (КрР). / *Л'існа* – лісова дівчина, що може змінювати свою зовнішність, з'являючись чоловікам [149, 121]. Особливістю її зовнішності було те що “*перет її покритий а зад ні*” (Жаб'є) [Шух V, 198].

Внутрішня форма ФО */некл'а у/нала* (на когось) “про ненаситного” (Ксм) етимологічно пов'язана з віруванням у нетленних – “міфічних постатей, які живуть у лісі і ворожать долю новонародженій дитині. За народною етимологією вони утотожнюються з нетлею – нічним метеликом”. Таке перенесення у слов'янській народній номенклатурі трапляються часто, про що зазначає Й. Дзендзелівський [див.: 44, 184]. Етимологія цієї ФО мотивується переказом про те, що “*якби хто скоромно у говіне з'їв, паде нетля у єго траву; а хто єї з'їсть, тот заєдно хоче дуже їсти*” [Шух, IV, 215]. Підтвердженням цьому служить лексема *нит/лений*, яку зафіксовано в буковинських говірках зі значенням “ненаситний” [МБГ IV, 58].

Докладніше етнокультурну маркованість внутрішньої форми ФО гуцульського обширу розглядатимемо у другому розділі в межах семантичних рядів, до яких ці ФО належать.

Висуваючи ідею додаткового семантичного навантаження як специфічної риси фразеологічного значення, дослідники розуміють його по-різному. В.Жуков зауважує, що при порівнянні смислового обсягу слова і фразеологізму виявляється, як правило, семантичний надлишок. Не випадково значення ФО часто може передаватися не одним словом-ідентифікатором, а розгорнутими словосполученнями, тобто описово [48, 20]. Інші дослідники вбачають семантичний надлишок у конотації. Якщо в лексичному значенні суттєвий денотативний і сигніфікативний аспекти, то для фразеологічного значення, як стверджують, релевантним компонентом виступає конотація (див.: М. Алефіренко [8, 177], Я. Баран [15, 11]; І.

Тепляков [135, 7]). Під конотацією розуміємо “не виражену формально інформацію про прагматичні інтенції мовця задля здійснення деякого впливу на адресата” [134, 109]. Окрім внутрішньої форми, до неї входить

аксіологічний компонент (емотивна оцінка) та стилістична маркованість.

Отже, фразеологічне значення, на нашу думку, – це експресивно-оцінкове значення, специфіка якого полягає в нарізнооформленості компонентів фразеологізму та його семантичній деталізованості.

На семасіологічному рівні фразеологічне значення – це сукупність упорядкованих семантичних елементів – сем, серед яких виділяють “архісеми (родового значення), диференційні семи (видового значення) і потенційні семи, які відображають побічні властивості” [див.: 8, 177].

1.2.1.5. Номінативна функція. Номінація – називання об’єктів і ситуацій за допомогою мовних засобів – явище складне і багатогранне. Фразеологічна номінація, на жаль, залишається найменш вивченою в українському мовознавстві. Окремих її аспектів торкався у своїх дослідженнях М. Алефіренко [4, 8-9]. Докладніше проблеми номінації розглянуто у монографії “Языковая номинация” [160], де з-поміж аналізованих типів номінацій виділяється і фразеологічна як вид вторинної номінації.

Погоджуємося з дослідниками, що суть номінативної функції ФО полягає “у двократному означенні – у системі номінативних засобів мови (первинне означення) та у складі предикативних одиниць (вторинне означення)” у процесі мовлення [113, 71].

Відомо, що у процесі номінації взаємодіють 3 сутності: 1) позначувана реалія (сфера денотації); 2) її понятійне відображення (сфера сигніфікації); 3) найменування [160, 73]. Услід за В. Телією, під денотатом ми розуміємо не просто предмет об’єктивної дійсності [9, 217], а типовий образ [134, 156], закріплене типове уявлення про явища об’єктивної дійсності. Відповідно, сигніфікат – уся інформація про властивість денотата [134, 109].

Особливість фразеологічної номінації полягає в накладанні двох відношень найменувань. Таке явище чіткіше простежується у ФО з живою внутрішньою формою. Саме внутрішня форма ФО, що відіграє роль “квазіденотата”, “створює поряд з істинним, але не вираженим формально денотатом ефект “двовершинності” денотативного аспекту значення” [131, 93]. А тому не безпідставно М. Алефіренко пише про наявність двох денотатів у ФО [4, 8-9]. Автори монографії “Проблемы фразеологической семантики” теж розрізняють денотат глибинної структури (внутрішньої форми) ФО і денотат поверхневої структури ФО [112, 76]. Суть номінативної функції фразеологізмів – у взаємодії цих денотатів.

Ще у “Тезах Празького гуртка” до номінативних одиниць мови зараховувано слова і словосполучення [112, 69]. Немає сумніву в тому, що фразеологізмам, прототипи яких побудовані за моделлю словосполучення (у широкому розумінні), притаманна номінативна функція. А от номінативна функція фразеологізмів зі структурою речення вимагає спеціального дослідження. На сучасному етапі багато дослідників вважають речення теж номінацією, однак номінацією особливого типу, денотатом якої є ситуація [160, 37]. Фразеологізми, прототипи яких побудовані за моделлю речення, – теж одиниці номінації, однак їхня денотативна основа має свою специфіку.

Вони співвідносяться із ситуаціями, це “типізовані комунікативні ситуації, а не динамічні” [112, 82]. Денотативною основою прототипів цих ФО є ситуація, але за поверхневою денотацією вони – одиниці елементарної номінації (пор.: *моло/ко на гу/бах не оп/сохло* “молодий”). Коли такі ФО і за глибинною структурою, і за поверхневою денотацією є “ситуаційними номінативними одиницями”, їх зарахування до об’єкту фразеології вважаємо проблематичним.

Денотат ФО – комплексне і складне явище у фразеології. Його складність полягає ще й у тому, що процес найменування об’єкта проходить шляхом переосмислення крізь призму почуттів, емоцій, образних уявлень й оцінок. Питання, чи входить оцінка в денотативний компонент ФО, усе ще залишається відкритим у мовознавстві, і не лише українському. Найбільш переконливо звучить думка В. Телії, яка, услід за Є. Вольф, виділяє раціональну та емотивну оцінку. Відповідно, раціональна оцінка, яка несе об’єктивну значимість і базується на логічних судженнях, належить денотативно-сигніфікативній сфері ФО. Емотивна ж оцінка, в основі якої – емоційна реакція мовця на семантику номінативних одиниць, належить конотації [132, 5]. Емотивно-оцінкова модальність становить ядро експресивності.

1.2.1.6. Експресивність. Цю ознаку як одну з релевантних слушно виділяють дослідники. Обов’язковість експресивного елемента звужує обсяг фразеології, оскільки відкидаються такі нейтральні відтворювані стійкі сполуки, як штампи, кліше, терміни. А тому фразеологи на сучасному етапі підкреслюють домінанту експресивно-оцінкового компонента в семантичній структурі фразеологізмів (див.: М. Демський [43, 8]; В. Ужченко, [139, 11]; В. Мокієнко [90, 167]). Ми погоджуємося з такою думкою, вважаючи, що власне експресивність є тією категоріальною ознакою, яка виправдовує виділення фразеології як окремого рівня мови.

Експресивна функція фразеологізму реалізується в акті комунікації [39, 32-34]. Не випадково О.Федоров пов’язує експресивність фразеологізму з його функціонуванням у мовленні, з ідеографічною вибірковістю [146, 179]. Такої ж думки дотримуються інші мовознавці, зокрема В.Телія [132, 26]. Специфіка фразеологічної експресивності полягає у здатності передати силу вияву емоцій та переживань. Така конкренізація експресії передбачає наявність деякої шкали експресивності у свідомості учасників комунікативного акту [39, 32-34]. Ця шкала є однією зі складових їхньої прагматичної компетенції.

Широка амплітуда експресивних відтінків, що передаються за допомогою фразеологічних засобів, зумовлена “подвійною денотативністю” ФО, про яку йшлося вище. Вона породжує два типи фразеологічної експресивності [див.: 112, 64; 132, 26-28]. Зокрема, якщо семантичний ряд сам собою експресивний (пор.: “Байдикувати”, “Дурний”), то відповідна ФО може мати подвійну експресивність – денотативну і конотативну, зумовлену її компонентним складом. Якщо ж семантичний ряд нейтральний (пор.: “Багато”, “Мало”), то експресивність створюється тільки з допомогою

конотативної модальності. Саме такі ФО переконливо демонструють категоріальну експресивність, “узагальнене посилення якості чи кількості сигналу залежно від деякого аргумента, тобто тієї додаткової інформації, що призводить до цього посилення” [132, 123].

Як зазначають дослідники, зокрема В. Мокієнко [90, 131], В. Ужченко [139, 11-19], експресивність базується на образності, тобто на наочно-чуттєвих уявленнях, які породжує внутрішня форма. Не ототожнюючи образність з експресивністю, під останньою ми розумітимемо силу образного уявлення, яка виникає на основі зіставлення значення ФО, утвореного внаслідок переосмислення, із прямим значенням вільної омонімічної сполуки

Окрім метафоричного, гіперболічного та інших переосмислень, що збуджують асоціативні уявлення, часто фактором посилення експресивності є невмотивованість (для діалектоносіїв) значення ФО, наявність компонентів із затемненою етимологією, напр.: *бан/диги/бити*; */гандри/бити*; */гиндри/бити*; *гем/бези/бити*; *зам/бели/бити*. Важливим чинником творення експресивно-забарвленого значення є граматична будова ФО. Зокрема високий ступінь експресивності притаманний тим фразеологізмам, які мають структуру порівняння, на чому наголошують дослідники експресивності [139, 18]. Тавтологічні ФО, де підсилювальну функцію виконують повтори (наприклад, *на шкрум шкру/мен:ий* “цілковито, повністю”), також належать до сполук із високим ступенем експресивності [див.: 90, 147]. Експресивний ефект створює і римованість окремих ФО на основі звукової симетрії компонентного складу (*/мати з/лости/поўн'і/кості*), а також контамінаційні процеси в межах фразеологізмів (*хо/дити йет/в'іч'ний жид б/лудом* “довго тинятися без мети” ← *хо/дити б/лудом* + *хо/дити йет/в'іч'ний ж'ид*). Паралельно в гуцульських говірках фіксуємо інноваційну ФО *хо/дити б/лудом йет/в'іч'ний гриж*, що утворилася на основі народноетимологічного переосмислення *в'іч'ний ж'ид* – *гриж* “клопіт, журба”, що руйнує первинний образ, а натомість творить новий, тим самим підвищуючи ступінь експресивності.

Основною проблемою, яка стоїть перед дослідниками експресивності, є її подвійна сутність. Експресивність діє через мовні механізми, а її ефект виявляється в мовленні [151, 11]. Будь-яка нейтральна мовна одиниця може стати в мовленні експресивною при відповідному виділенні її мовцем. Дійовість фразеологізмів визначається їхньою експресивністю, а тому тенденцію до посилення цієї ознаки у ФО спостерігаємо особливо чітко в діалектному живому мовленні, що, загалом, менш регламентоване, а тому й експресивно насичене.

За цими параметрами до діалектних фразеологізмів зараховуємо всі стійкі відтворювані сполуки, що функціонують у системі говору. Для них характерні фразеологічне значення, номінативна функція та деякий ступінь експресивності. За структурою це можуть бути: 1) комбінації повнозначних слів, що формально мають структуру підрядного чи сурядного словосполучення; 2) поєднання повнозначного і службового слова; 3)

сполуки, які формально мають структуру речення, але не є висловлюваннями, бо в них відсутня об'єктивна модальність і конкретна референція і вони виконують суто номінативну функцію (напр. у гуцульських говірках: *йег во/да д го/р'і си о/берне* “ніколи” (Дхт)).

До діалектного фразеологічного фонду зараховуємо і стійкі тавтологічні сполуки, які мають переносне значення, тобто якісно нову семантику, а не просто суму значень компонентів, і нерідко трапляються в діалектному мовленні. За О. Потебнею, при творенні тавтологічних зворотів народ керувався не властивостями нового сприйняття, а саме неусвідомленим прагненням відновити забуту внутрішню форму слова [109, 145].

Поза обсягом діалектної фразеології залишаються різноманітні мовленнєві заготовки, кліше, номенклатурні назви, підвладні радше не законам “природної” мови, а її офіційно-діловій сфері. Мають рацію дослідники, зокрема Л. Скрипник, яка пропонує розглядати їх у системі термінології як інвентар тієї чи іншої науки [125, 72].

Так само “нефразеологічними”, на нашу думку, є паремійні одиниці – прислів'я і приказки. Їхня відтворюваність і двоплановість пояснюється не внутрішньозвуковими закономірностями, а притчевою природою. Їх денотація, за визначенням В. Телії, “не денотація до світу, а привід для зіставлення із системою цінностей” [134 74]. На відмінностях поміж фразеологізмами та прислів'ями і приказками наголошує О. Павленко, указуючи на номінативну функцію як основну розпізнавальну особливість. “ФО не властиві категорії предиката і модальності, вони не мають смислової та інтонаційної завершеності і завжди виступають у ролі члена речення” [102, 10]. Попри ці чіткі критерії розмежування, нерідко кордони між фразеологізмами і приказками досить розмиті [172, 17]. Отже, має рацію О. Федоров, стверджуючи, що цілком ігнорувати паремійні одиниці (особливо діалектні!) фразеологам не варто [144, 4], оскільки деякі з них служать базою для творення і збереження ФО [див.: 41, 65-67]. Порівняймо в гуцульських говірках: *бо/йетиси йек /голий дре/тоти* “нічого не боятися” (Квр) – */голий дре/тоти ни бо/йиц:и*; (КСГГ: бмз); *шу/кати попе/реч'аних до/р'іх* “шукати для себе клопотів” (Дхт) – *не шу/каї со/б'і попе/реч'аних до/р'іх* (Дхт); *ур/валоси /вухо* (комусь) “урвався терпець” (Кс) – *так /доўго /носит глек воду, /пок'і не ур/вец:и /вухо* (КСГГ: Кс).

Такий погляд на структуру діалектних фразеологізмів уможливорює побудову універсальних для всієї системи методів дослідження, зокрема й таких, якими будемо користуватися в нашій праці.

1.2.2. Системні зв'язки у сфері діалектної фразеології

Спостереження над діалектною фразеологією дають підставу твердити, що для неї, як і для лексики, властиві внутрішні системні закономірності, зокрема такі системні зв'язки, як полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія.

1.2.2.1. Полісемія. Якщо явище полісемії у сфері лексики загальноновизнане, то у площині фразеології його визнають не всі мовознавці. Деякі дослідники, зокрема В. Телія, О. Єфімов, заперечують можливість розвитку нових значень у ФО, аргументуючи це “образною семантикою, що не допускає варіацій значення” [цит. за: 139, 46]. Однак більшість учених (Л. Скрипник [124, 3], Л. Авксентьев [2, 61], Н. Бабич [12, 26]) зазначають, що поява нових значень зумовлена словесним оточенням, яке надає фразеологізмам різноманітної семантико-синтаксичної сполучуваності та семантичних зрушень. Розвиток фразеологічної семантики може відбуватися різними шляхами. Багатозначність, як зауважують мовознавці, може базуватися на основі повторних переосмислень (послідовне переосмислення), або ж об’єктом метафоризації стають різні ознаки цього самого явища (паралельне переосмислення). Механізм повторного переосмислення полягає у виникненні первинно-образного значення, що породжує вторинно-образне як наслідок наступного повторного переосмислення [124, 4]. Порівняймо в гуцульських говірках: *йти та йек на стоўп* – 1. “Йти неохоче, без будь-якого бажання”. 2. “Йти повільно” (КрР) (паралельне переосмислення); *за/дерти копа/ниці* – 1. “Впасти”. 2. “Померти” (КСГГ: Врт) (послідовне переосмислення). Дослідника діалектної фразеології цікавлять методи розрізнення значень у полісемантичних фразеологізмах. Їх пропонує Л. Скрипник, а саме: 1. Метод підстановки смислового еквівалента, тобто формули, якою витлумачується суть фразеологізму. Несполучуваність формул-тлумачень у різних контекстах сигналізує про народження нового значення. 2. Метод синонімічної й антонімічної субституцій. 3. Метод вияву контактування семантичних полів або тематичних груп. 4. Метод визначення синтаксичної функції у певних контекстах [124, 3-11].

1.2.2.2. Омонімія. Якщо ж говорити про звукову тотожність фразеологізмів, що виражають несумісні значення, то, не порушуючи традиційного розуміння полісемантизму й омонімії, вважатимемо такі сполуки фразеологічними омонімами. Явище фразеологічної омонімії, на жаль, вивчене ще недостатньо, особливо в українському мовознавстві. Критерієм розрізнення полісемії й омонімії на фразеологічному рівні є відмінність у внутрішньому образі сполук [див.: 12, 25-26; 2, 108-109]. А загалом, як справедливо зазначає Н. Бабич, фразеологічна омонімія менш поширена, ніж полісемія. Це пояснюється цілісністю фразеологічної номінації, своєрідністю структури й семантики ФО [12, 26], бо збіг двох фразеологізмів, які були б тотожними не одним, а кількома компонентами і становили б єдине ціле, трапляється значно рідше. Більшість фразеологізмів прийшла до думки, що існують два шляхи утворення фразеологічних омонімів: це випадкові збіги звукових комплексів (гетерогенні омоніми), напр., у гуцульських говірках: *не са/ма с со/боў* – І. “Вагітна” (Крвр). ІІ. “Божевільна” (Змг); або наслідок розриву семантичних зв’язків між полісемними ФО (гомогенні омоніми), напр., *хо/дити йаг/мокра/курка* – І. “Виглядати жалюгідним”. ІІ. “Повільно рухатися” (Ксм).

1.2.2.3. Синонімія. Дослідженню фразеологічної синонімії присвячено багато робіт, зокрема Л.Полюги [105, 155-165], А.Матвієнко [79, 16-20], В. Ужченка, Л. Авксентьева [139, 55-65], Л. Скрипник [125, 212]. Найгострішим питанням, що хвилює мовознавців, є встановлення чітких критеріїв синонімії і на лексичному, і на фразеологічному рівнях. Розмитість терміна “синонімія”, зокрема “фразеологічна синонімія”, на яку наштовхуємося в сучасних мовознавчих студіях, призвела до великої кількості тлумачень, трактувань і визначень фразеологічних синонімів. Прихильники широкого розуміння синонімії [див. напр. 12, 13-14; 100, 78] об'єднують фразеологізми в синонімічні ряди на основі спільного денотативного значення (при різній внутрішній формі та неоднаковому звуковому оформленні), однакової синтаксичної функції та лексико-граматичного співвіднесення. В. Лавер подає кілька типів синонімів: 1) ідеографічні; 2) синонімічні дублети; 3) емоційно-експресивні синоніми; 4) стилістичні синоніми [73, 161].

Значно вужче трактує фразеологічну синонімію О. Федоров, визначаючи основними критеріями не лише тотожне чи близьке денотативне значення, а й конотативне [145, 131-132].

Таке звуження поняття вважаємо неправомірним. Автор не враховує особливостей фразеологічної семантики, що накладає свій відбиток і на фразеологічну синонімію. Специфіка фразеологічного синонімічного ряду порівняно з лексичним полягає не тільки у стилістичній однорідності ФО, а передусім у широкому діапазоні експресивності, яку здатні виражати ФО синонімічного ряду. Спільне конотативне значення як один із критеріїв синонімії фразеологізмів – явище малопоширене на тлі широкого вживання ФО зі спільним денотативним значенням. Не можна погодитися і з думкою про однакову структуру фразеологічних синонімів, бо це призведе до сплутування двох різних явищ фразеологічного рівня: синонімії та варіантності. Синонімічні ряди, як твердять дослідники, різноманітні у структурному плані, що впливає з нарізнооформленості ФО [112, 114]. А тому синонімічними вважатимемо такі фразеологізми, що мають близькі або тотожні значення та однакову синтаксичну функцію і близьку семантичну сполучуваність, але різняться компонентним складом та емотивними відтінками. Порівняймо в гуцульських говірках: *їти йак ку/леи'а недо/варена* (Ксм), *їти ш'о би си са/мок'иш'і ї/милу на голо/в'і* (Ксм), *їти ш'о /можна /палец пок/ласти ў рот* (КрР), *[т'ег/нутиси] йег/доїна во/лоска* (КрР), *[т'ег/нутиси] йег/вон'і ў гу/Виш'нику* (Врхн) “їти дуже помалу”.

Проблему фразеологічної синонімії не може оминати і діалектна фразеологія. Для практичного виділення діалектного фразеологічного синонімічного ряду необхідно володіти великою кількістю записаних матеріалів, аби в широкому контексті встановити ступінь близькості семантики ФО; важливо розмежувати синонімію і випадки семантичних зміщень (вираження суміжних чи родо-видових понять, широке і вузьке значення), які належать до типових діалектних явищ, на чому наголошує О. Федоров [145, 131].

Фразеологічна синонімія базується на близькості або й тотожності значень ФО. Проте подібні ознаки властиві фразеологічним варіантам. А тому виникає потреба в розрізненні явища синонімії та варіантності на фразеологічному рівні.

1.2.2.4. Варіантність. Проблеми фразеологічної варіантності не минає жоден із фразеологів (див., напр.: Л. Скрипник [123, 3-12], В. Мокієнко [91, 39-50], В. Ужченко, Л. Авксентьев [139, 65-71]). У мовознавчій літературі традиційно склалася думка, що фразеологічні варіанти треба розглядати як різновиди ФО, які “тотожні за значенням й образністю, але відрізняються словоформами чи окремими лексемами і зберігають відносну стабільність синтаксичної структури. Розрізняються лексичні, формальні, квантитативні та інші варіанти ФО [18, 5]. Такої позиції дотримуються і В. Мокієнко [90, 21], Н. Бабич [12, 14], А. Левицький [174, 36-47], М. Кошкова [172, 40]. Інші ж дослідники, а їх меншість, трактують поняття фразеологічної варіантності вужче, обмежуючись тільки формальними ознаками. Зокрема на думку О. Федорова, поняття “фразеологічний варіант” виправдане лише щодо ФО з різними граматичними і фонетичними формами одного і того ж компонента. Заміна компонента міняє характер образного уявлення, стилістично-оцінкове забарвлення [145, 20]. До прихильників “мінімалістської” теорії варіантності належить і Д. Бутлер, яка, ставлячи під сумнів критерій ідентичного або ж різного типу образності, порушує питання диференціації формальних варіантів та явищ акомодатії в межах фразеологізму під впливом контексту [165, 27-35]. Вузько розуміючи фразеологічну варіантність, деякі вчені вводять проміжне поняття: *структурний синонім* [99, 32-33].

На нашу думку, відмова від визнання компонентних варіантів фразеологізму призведе до змішування їх із фразеологічними синонімами, яким притаманна інша структура, стилістична оцінка, експресивне забарвлення. Компонентна варіантність фразеологізмів (не лексична!) зумовлена самою їх природою, оскільки нарізнооформленість – одна з основних ознак ФО.

Безсумнівно, чітке розмежування синонімів і варіантів на фразеологічному рівні може бути проблематичним. В. Мокієнко наводить чотири типи компонентних (“лексичних”) заміन у межах ФО: заміна повним (абсолютним) синонімом; заміна контекстуальним (частковим) синонімом; заміна компонентом, що належить до тематично однорідної групи; заміна компонентом, що збігається з попереднім не за змістом, а за звучанням [90, 26-27]. А тому доцільним видається розподіл фразеологічних компонентних варіантів на такі, що не порушують образної основи сполуки, і такі, що містять деякі семантичні зсуви в межах образної основи, так як це пропонує робити В. Лавер [73, 274].

Діалектне мовлення є динамічною, менш регламентованою системою, а тому діалектна ФО, на відміну від літературної одиниці, відзначається меншою стійкістю і більшою рухомістю свого компонентного складу. Наявність варіантів у складі діалектної фразеологічної системи зумовлена

постійним прагненням мовців збільшити ступінь експресивності, зберегти чи оновити образне уявлення, закладене у внутрішній формі, “знайти їй опору в оточенні, в конкретному середовищі, де живуть носії діалектної мови” [145, 143], нерідко пристосувати одиницю до нових умов.

Очевидним є факт, що основою компонентного варіювання діалектного фразеологізму служить лексична диференціація діалектів. Дещо трансформуючи визначення В. Лавера, під діалектними компонентними варіантами ФО ми розуміємо регулярні різновиди фразеологізмів, що функціонують у наріччі, діалекті, говорі і характеризуються єдністю образу, однаковими функціями та семантичним наповненням, але відрізняються один від одного компонентним складом [пор.: 73, 40]. Розглядаючи постійну “плинність” (змінність) діалектних фразеологізмів та їх варіантів, небагато дослідників порушують питання фразеологічного інваріанта (у синхронному аспекті). А це питання важливе не тільки для фразеографічних праць, а і для підведення варіантних стійких зворотів до конкретних структурно-семантичних моделей.

Дослідник кашубської фразеології Й. Тредер, наголошуючи на важливості цього питання, відзначає, що інваріантом при деякій кількості інваріантних сполук у синхронному плані можна вважати “найтипівіший (за частотою вживання, ареалом та стилістичною маркованістю) сталий зворот, який репрезентує окрему структуру, лексико-граматичний склад, і передусім семантику, а варіантами – інші фразеологізми, тотожні чи близькі за структурою і семантикою, які виявляють вторинність походження (трансформації спонтанні чи усвідомлені), мають вужчий ареальний чи стилістичний спектр ужитку” [181, 87].

Дослідники діалектної фразеологічної варіантності порушують ще одну важливу проблему: самотності й індивідуальності ФО. Широке варіювання цих одиниць у живому мовленні індивідуалізує їх, а відбір типових закономірних варіантів з-поміж фактів okazіональних та індивідуальних – завдання діалектологів. Вирішуючи його, В. Лавер зазначає: “Якщо у сфері літературної фраземіки лексичними варіантами будуть структурні різновиди ФО, які визнані нормативними, загальноживаними, то в діалектному мовленні вони повинні бути регулярними фактами мовлення певного діалекту, наріччя та інше, а не поодинокими, індивідуальними. Інакше порушиться системна закономірність, комунікативна функція ФО” [73, 273].

1.2.2.5. Антонімія. Для фразеологічного рівня мови характерні й антонімічні відношення. Загалом фразеологічні антоніми – це дві ФО із протилежним значенням [див.: 139, 71-73]. У науковій літературі прийнято виділяти абсолютні антоніми, у яких протилежність семантики пояснюється наявністю частки *не* або компонентами із протилежним значенням. Другу групу становлять фразеологізми з різним компонентним складом, тобто різноструктурні [див.: 2, 95-96]. За нашими спостереженнями в діалектному мовленні, зокрема в гуцульських говірках, переважають різноструктурні фразеологічні антоніми, наприклад: [к/расний] йек ко/сиц’у “дуже вродливий” (Ксм) – [к/расний] йек цвин/тар’ оп’іу/ноч’у “дуже негарний” (Змг).

Абсолютні антоніми трапляються рідше: *йег ʔ/кор'ч'м'і* “дуже гамірно” (КрР) – *йег ʔ/цер'кв'і* “дуже тихо” (КрР).

1.2.2.6. Паронімія. Явище паронімії у сфері фразеології практично не вивчено ні в українській лінгвістиці, ні в лінгвістиках інших слов'янських мов. Дослідники цього явища одностайно наголошують на тому, що паронімічні ФО трапляються рідко [13, 350-358].

Паронімічна пара у фразеології, як правило, бінарна – складається із ФО, близьких за звучанням і компонентним складом і різних за значенням. Тільки незначні формальні відмінності визначають семантику таких фразеологізмів.

ФО-пароніми функціонують у діалектному мовленні, на чому наголошує В. Лавер (*ман/тити св'іт* “хитрувати, обдурювати когось” – *ман/тити св'ітом* “блукати світом, нічого не роблячи” [73, 40]). У гуцульських говірках засвідчено таку пару: */мати/мухи ʔ голо/в'і* “розумний, розвинутий (про дитину)” – */мати/муху ʔ голо/в'і* “п'яний” (Ксм). Зазначмо, що обидві ФО активно функціонують у говірці одного населеного пункту – с. Космача. У говірках інших населених пунктів простежуємо явище енантіосемії: полісемантична ФО */мати/мухи ʔ голо/в'і* розвиває протилежне значення “дурний, несповна розуму” (Кс).

Безсумнівно, усяка діалектна система – це складне явище. Для того, щоб подати неспотворену картину її функціонування, неможливо обійтися без системного вивчення діалектної фразеології. Її спонтанний характер розвитку вимагає від науковців специфічних методів дослідження, уточнення або й вироблення спеціальної термінологічної бази. Діалектна фразеологія перебрала на себе багато проблем фразеології літературної мови, які все ще залишаються нерозв'язаними. Звідси і термінологічна плутанина, і складність в усталенні уніфікованих методів дослідження, що не дає змоги створити повної картини функціонування фразеологічної системи кожної з українських діалектних обширів. Задля об'єктивності дослідження необхідно враховувати “мовний фон” і ті умови, у яких живе й розвивається діалект на фразеологічному рівні, слід визначити обсяг і характер контактів із сусідніми говорами і з українською літературною мовою.

Відкритість низки проблем зобов'язує до ґрунтовнішого вивчення фразеології діалектних систем, бо без пильної уваги до них збіднюються наші уявлення про тенденції розвитку не лише діалектного мовлення, а й національної мови.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

2.1. Витоки та основи ідеографічної класифікації

Дослідження семантики фразеологічних одиниць можна проводити в різних аспектах. Потреба ефективного впорядкування нового фразеологічного матеріалу, зібраного польовим методом, на основі зв'язку з реаліями навколишнього світу зумовила вибір ідеографічного опису, який підтверджує системний характер мови [171, 166]. Доцільність дослідження фразеологізмів за ідеографічним принципом, тобто в аспекті тих понять, що вони позначають, важливе не тільки для діалектології, а і для фразеології національної мови. Ідеографічний опис дає змогу виявити ті сфери дійсності, які знайшли відображення у фразеології, а отже, вказати на специфіку номінативної функції ФО у гуцульських говірках. Це дозволить простежити різноманітність системних відношень і зв'язків у межах тематичних об'єднань, виявити синонімію, омонімію, полісемію та ін. Окрім того, структура ідеографічної класифікації, – як твердить Ю. Караулов, – один із компонентів мовної картини світу [56, 259].

Власні спостереження свідчать, що опитування респондентів за ідеографічним принципом сприяє найкращому відтворенню ФО у пам'яті мовця. С. Кацнельсон, покликаючись на американських нейрофізиків В. Панфільда та Л. Робертса, стверджує, що “знання людини зберігаються впорядковано цілими тематичними групами, які належать до різних сфер чуттєвого досвіду” [цит. за: 145, 9]. А тому ідеографічну класифікацію покладено в основу нашого спеціально укладеного питальника для збирання фразеологічного матеріалу. Практичний інтерес до ідеографічного опису виникає ще й тому, що саме такий розподіл матеріалу здатний полегшити пошуки ФО на визначену тему та водночас сприяє цілісному відображенню фразеологічної системи.

Витоки ідеографії сягають своїм корінням епохи середньовіччя, коли було створено перші словники-тезауруси. Струнку систему ідеографічного опису слів у своєрідному “каталозі” вперше запропонував у 1852 році англійський хірург і винахідник П. Роже, який удосконалив ідеї Я.

Коменського. Його вважають одним із засновників сучасної ідеографії [177, vii- xv]. Однак фразеологію в ідеографічних класифікаціях почали відокремлювати від лексики порівняно недавно. Деяка практика ідеографічного опису фразеологізмів існує і в Україні, і в сусідніх слов'янських країнах. Зокрема за ідеографічним принципом побудовані фразеологічні словники словацької мови А. Затурецького [Zat], польської мови Т. Ігліковської та Г. Курковської [Igl] та російської мови Р. Яранцева [Яр]. В українській ідеографії за ідеографічним принципом укладений словник М. Номиса [Ном].

Теоретичні засади фразеологічної ідеографії знайшли свій вияв у працях українських науковців, зокрема Ю. Прадіда [110], А. Івченка [54], Г. Доброльожі [46] та ін. Однак ідеографічний опис ставить перед дослідниками ще чимало проблем. Однією з найвагоміших є сегментація фразеологічної системи. “Самі пошуки методів членування ... системи на сегменти ґрунтуються на усвідомленні можливості виділення фрагментів системи, що відповідають ... “темам” чи “ідеографічним сферам” [37, 7]. Ще й досі точаться дискусії про визначальні критерії ідеографічної класифікації фразеологічного фонду. Одні вчені пропонують розподіляти матеріал за семантичними ознаками, інші в основу розподілу беруть граматичне значення ФО.

У сучасних дослідженнях із фразеологічної ідеографії існує тенденція класифікувати матеріал і за семантичним, і за граматичним принципом, при кількісній перевазі семантичних критеріїв ФО [34].

Залежно від зібраного матеріалу та принципів ідеографічного опису, дослідники виділяють різну кількість груп і підгруп фразеологізмів. Зокрема А. Аксамитов розподіляє фразеологічний склад білоруської мови на такі понятійні групи: предметність, кількість, стан, відношення, рух, взаємодія із зовнішнім світом [3]. Л. Івашко виділяє такі семантичні групи: 1. ФО, що характеризують людину (“Байдикувати”, “Базікати”, “Розумові здатності”, “Риси характеру” та ін.); 2. ФО квантитативні (“Дуже багато”, “Дуже мало”, “Нічого” та ін.); 3. ФО темпоральні (“Ніколи”, “Пізно”, “Рано” та ін.) [51].

Ю. Прадід найголовнішим критерієм ідеографічної класифікації вважає семантичний, а саме: “спільна семантична ознака, яка є для даної мікросистеми інтегруючою”. Дослідник також наголошує на необхідності врахування екстралінгвальних факторів [110, 213]. Він пропонує таку ідеографічну схему ФО: архіполе “Всесвіт”, що об’єднує тематичні поля: “Жива природа” і “Нежива природа”. Зорема в тематичне поле “Жива природа” входять такі підгрупи: “Флора”, “Фауна”, “Людина”. Запропонована класифікація нагадує ідеографічну класифікацію лексичної системи, яку подає Ю. Караулов (“Всесвіт”: “Небо і небесні тіла”; “Земля”, “Рослинний світ”, “Тваринний світ”; “Людина”: “Людина як жива істота”; “Душа і розум”; “Людина як суспільна істота”) [56, 36-39]. На нашу думку, така надмірна деталізованість класифікації, що стосується фразеологізмів, ускладнює її, а зосередження на екстралінгвальних чинниках призводить до відображення логічної моделі світу. Ю. Прадід зауважує, що “цілком не покриваються фразеологією такі тематичні системи, як: ”Флора”, “Фауна” [110, 213]. І це закономірно, зваживши, що фразеологія не відображає світ логічно, у всьому його різноманітті, так як це робить лексика. За влучним висловленням М. Кошкової, фразеологія – це радше наївне бачення світу [172, 120], коли людина ставить себе в центрі, навколо якого обертається світ. На такий антропоцентризм у фразеології звертають увагу всі дослідники (див . зокрема: В. Постовалова [107], В. Телія [134], М. Кошкова [172] та ін. Він притаманний і фразеології гуцульських говірок.

Важливою проблемою сучасної ідеографії є неоднотайність у термінології на означення фразеологічних мікросистем. У сучасній теорії ідеографічного опису фразеологізмів найнижчою ланкою вважається об'єднання синонімічних ФО, що називається *семантичним рядом* (А. Івченко [54], Т. Грица [34]), *фразеосемантичною групою* (Ю. Гвоздарєв [30]), *тематичною групою* (М. Кошкова [172]).

У своєму дослідженні за первинну одиницю ідеографічного опису приймаємо *семантичний ряд*. Основними критеріями його виділення є інтегральна сема в семантичній структурі ФО (семантична ознака), а також категоріальне значення (формальні ознаки). До речі, сама назва семантичного ряду у фразеології (напр., “Високий”, “Низький”) не здатна повністю відобразити всього спектру конотацій і семантичних відтінків значення фразеологізмів, а тільки вказує на головну спільну сему (архісему), на основі якої об'єднуються ФО. Семантичні ряди формують семантичну групу за семантичними ознаками. До неї входять фразеологізми, що стосуються тієї самої сфери уявлень і понять. До семантичної групи можуть входити ФО не тільки із суміжним значенням, а й часто із протилежним. Сукупність семантичних груп творить семантичне поле. Структура поля передбачає існування ядра як основи мікросистеми і периферійних зон, що, накладаючись з іншими полями, творять із ними спільний фразеологічний пласт. Семантичні поля за спільною темою об'єднуються в тематичні поля – об'єднання фразеологізмів, які кваліфікують поняття, близькі чи безпосередньо пов'язані через зв'язок названих об'єктів у реальності чи в людській свідомості [пор. в О. Мораховської: 94, 160].

П.Гриценко слушно зауважує, що “практика конкретних досліджень ... накладає обмеження на обсяг залучуваного матеріалу, зводячи аналіз системи до вивчення її фрагментів” [37, 7]. Однак така фрагментарність при розгляді системи не тотожна вибірковості в межах окремого семантичного ряду, при дослідженні якого зберігається системний підхід. У своїй роботі змушені обмежитися аналізом лише тих семантичних рядів, які, за терміном А. Васильєвої, виявляють “фразеологічно активні смисли” [цит. за: 112, 109] у гуцульському діалекті. Згідно з нашими спостереженнями, фразеологічна система гуцульських говірок поділяється на такі тематичні поля: “Людина”, “Сприйняття навколишнього світу”.

Аналіз фразеологічного матеріалу в межах семантичного ряду здійснюватиметься методом структурно-семантичного моделювання, що дасть змогу виявити фразеотворчі зв'язки у фразеологічній системі. Загалом, мовну модель у широкому розумінні визначаємо, за А. Лосєвим, “як схему конструювання мовних елементів” [75, 18]. Мовні моделі дозволяють розкрити сутність внутрішньої організації мовних одиниць. Проблема відтворення фразеологізмів за моделями ще й досі залишається гострою, оскільки існують різні думки з цього приводу. Основним аргументом проти фразеологічної модельованості, як вважають окремі дослідники, є образність, національна специфіка, неповторна семантика ФО, яких не можуть передбачити найдосконаліші моделі. Такої думки дотримується Я. Баран [15

]. Погоджуємося, що модель не здатна виявити всіх особливостей семантики. Однак її завдання інше – спростити внутрішню структуру об'єкта, ідеалізувавши його, визначити додаткові семи, що ускладнюють фразеологічне значення, з'ясувати закономірності мотивації внутрішньої форми. За модельованість фразеологізмів виступають психолінгвісти. Вони виводять творення більшості ФО із попередніх знань людини про відповідність між типами фразеологічних значень і типами їх структур. Саме ці знання і є моделями конструювання нових фразеологізмів [26, 9-12].

Звичайно, не всім фразеологізмам притаманна модельованість структури. Розглядаючи це питання, В. Мокієнко слушно стверджує, що “межі модельованості ФО визначаються ступенем актуальності його зв'язків із живим мовленням. Чим тісніший цей зв'язок, чим зрозуміліший образ, що лежить в основі фразеологізму, тим активніше може відтворюватися така одиниця за моделлю” [90, 75]. Отже, якщо значення фразеологізму невмотивоване (а це ідіома за традиційними поглядами), то йому або не притаманна модельованість структури, або модель перестала бути продуктивною в сучасній фразеологічній системі і для її відтворення потрібні спеціальні етимологічні дослідження.

В. Мокієнко під фразеологічною моделлю розуміє “структурно-семантичний інваріант стійких сполук, які схематично відображають відносну стабільність їх форми і семантики” [90, 43]. Таке визначення звужує поняття моделі, оскільки передбачає входження до неї тільки варіантних одиниць. А окрім цього, за структурно-семантичними моделями здатні відтворюватися не тільки фразеологізми-варіанти, а й синоніми. Уже в іншій своїй розвідці В. Мокієнко зазначає, що варіантність є важливим джерелом творення фразеологізмів, передусім синонімів [див.: 91, 39-50].

На нашу думку, фразеологічна структурно-семантична модель – схема синтаксичної конструкції, за якою відтворюються фразеологізми з тотожним чи близьким значенням. Власне завдяки модельованості фразеологічної структури виробилася методика системного аналізу у фразеології, про який уже йшлося в першому розділі [див. про це: 86, 21]. Дослідження фразеологічного матеріалу за допомогою структурно-семантичних моделей дасть змогу глибше проникнути у внутрішню форму фразеологізмів, виявити їх етнокультурну маркованість [див.: 133; 130], визначити додаткові семантичні відтінки і конотації.

Побудова структурно-семантичних моделей, що продуктивні в гуцульських говірках, буде здійснюватися на основі зібраного матеріалу. Задля уніфікації їхніх формул використовуватимемо лексику літературної мови. Вважаємо за доцільне у формулах структурно-семантичних моделей, зокрема компаративних фразеологізмів, у квадратних дужках подавати супровідні слова. Їхня відсутність порушить єдність семантичного ряду або ж призведе до того, що компаративні ФО, які виражають, наприклад, інтенсивність ознаки (“дуже”, “надмірно” та ін.), ми змушені були б об'єднати в один семантичний ряд, хоч вони стосуються різних сфер дійсності. Порівняймо: *йаг бабоўка* – “дуже гарна” (Рх) (семантичне поле

“Зовнішній вигляд”), *йаг бабоўка* – “надто неприродна, штучна” (Рх) (семантичне поле “Внутрішні властивості людини”).

Формулу *структурно-семантичної моделі* в тексті буде подано так: Модель [*Ходити*] + як + *тварина* = “ходити дуже повільно”.

У разі неможливості виведення структурної спільності ФО на граматичному рівні, подаємо *семантичні моделі*, які об’єднують різноструктурні фразеологізми при подібній мотивації їх семантики та близькій образності.

У дисертації формулу семантичної моделі подаватимемо без значків (+, =): Модель *Займатися свідомо некорисною працею* – “ледарювати”.

Продуктивність моделі підтверджуємо мінімум двома одиницями з гуцульського діалекту. Для підтвердження продуктивності подаємо фразеологізми з інших карпатських говорів; вони, як і ФО літературної мови, свідчитимуть про наддіалектний характер моделі [37, 4].

Якщо ж фразеологізм не укладається у структурно-семантичну чи семантичну модель, то вважатимемо його таким, що має, як припускаємо, індивідуальну внутрішню форму чи індивідуальну її мотивованість.

2.2. Тематичне поле “Людина”

Тематичне поле “Людина” охоплює такі семантичні поля: “Зовнішній вигляд”, “Фізіологічний стан”, “Внутрішній світ”, “Дії і стани людини”, “Людські взаємини”.

2.2.1. Семантичне поле “Зовнішній вигляд”. Фразеологізми, що характеризують зовнішній вигляд людини, об’єднуються в такі основні семантичні групи: “Врода”, “Статура”, “Зріст”. Їх значення переважно містять негативний аксіологічний компонент, окрім фразеологізмів семантичного ряду “Вродливий”.

2.2.1.1. Семантична група “Врода”. Ця група містить два семантичні ряди з антонімічним значенням “вродливий” – “невродливий”.

2.2.1.1.1. Семантичний ряд “Вродливий”. Семантичний ряд “Вродливий” об’єднує фразеологізми, у значенні яких міститься сема “вродливий”. Це здебільшого компаративні сполуки, чия експресивність залежить від сили образу, що твориться внутрішньою формою (конотативна модальність). Фразеологізмам зі значенням “вродливий” властива позитивна оцінка. Вони вимагають суб’єктного оточення – іменника, займенника, субстантивованих слів інших частин мови на позначення особи. У функції супровідних слів найчастіше виступають прикметники: *к/расний*, *дел’і/катний* (=вродливий), */файний*. Фразеологізми цього ряду мають прозору мотивацію і відтворюються за такими моделями:

Модель [*Гарний*] + як + *квітка* = “дуже гарний”

[*К/расний*] *йег’/руж’а* (Врхн); *йег’/рож’а поло’нин’ска* (Двгп); [*гож’ий*] *геї’/мак’іу цв’іт* (*й’го/род’і*) (Кб) *йег’/мак’іука* (Кс); *йак ко’сиц’и* (Ксм); *йаг ле’/л’іа* (Ксм); *йег бер’/в’інок* (КрР); пор. в лемк.: *красна як квітка* [ФСЛГ, 64]; *шумна як лелія*; *шумний як ружа* [ФСЛГ, 116]; пор. також: *як маків цвіт* [ФСУМ, II, 939]; *як квіточка* [ФСУМ I, 367].

/Майіш/сина/гож'ого геї/мак'іу цв'іт'у го/род'і / і'у'мене га/н:ус'а к'/расна (Кб). /В'ійшла во/на д'хат'і / то/то та/ка /була к'/расна йег'/рож'а поло/нин'ска (Двгп).

Значення ФО цієї моделі ускладнене додатковими семами: “рум'яний”, “здоровий”. Переважно фразеологізми характеризують особи обох статей, окрім ФО *йаг ле/л'іа*, що стосується тільки жінок, і *йег бер/в'інок* – чоловіків. Ця модель має наддіалектний характер, про що свідчать, зокрема й відповідні ФО літературної мови. Вихідною базою для мотивації значення послужили асоціативні знання, за якими червоний колір – символ здоров'я, життя. Символіка білого кольору теж традиційна для всього європейського континууму: свіжість, чистота, ніжність. Саме в гармонійному поєднанні червоного і білого (рожевий або ж рум'яний стосовно обличчя) – ідеал вроди в колективній свідомості слов'ян [див. 122, 9]. Порівняймо: *кроў таї моло/ко* (Пт) “вродливий”, *кров з молоком* “здоровий, рожевovidний, рум'яний” (про людину та її обличчя) [ФСУМ I, 399].

Модель [Гарний] + як + плід = “дуже гарний”

[К'/расний] *йек пом'і/дор'ка* (Врхн); *йег йе/г'ітка* (Яс); *йег ма/лина* (Двгп); *йек ка/лина ма/линойу к'/раш'ена* (Кб); *йек о/г'ір'ч'ик* (Врхн); пор. в бойк.: *йаг йагі/дочка* [Он I, 55]; в лемк.: *красна як ягода* [ФСЛГ, 149].

Та/булам та/ка к'/расна йек пом'і/дор'ка (Врхн). *Во/на /мала /л'убаса к'/расного йек о/г'ір'ч'ик* (Врхн). */Гуцул йаг ма/лина /ч'ирис /пліч'і бай/орина* (Гр: Рсш).

Значення ФО цієї моделі, що має наддіалектний характер, ускладнене додатковою семою: “рум'яний”, “здоровий”, окрім ФО з образним конкретизатором³ *о/г'ір'ч'ик*, значення якої містить тільки додаткову сему “здоровий” (про чоловічу стать).

Модель [Гарний] + як + мистецький виріб = “дуже гарний”

[К'/расний] *йак /писанка (на ве/лигден')* (Ксм); *йаг ба/боўка* (= лялька) (Рх) (Гр: Рсш); [ли/це], *геї/зар'койу ма/л'оване* (Кб); [к'/расний] *йег ма/л'ований / нама/л'ований* (Кс); пор. також: *як (мов, ніби) лялечка* (про людину) [ФСУМ I, 457]; *як намальований* [ФСУМ II, 529].

То/та йі/йі ма/ла к'/расна йак /писанка на Ве/лигден' / та/ка /файна (Ксм). *К'/расна /ган'ка йаг ба/боўка* (Гр: Рсш).

Фразеологізм з компонентом *ба/боўка*, з угор. *babá* “лялька” [ВРС, 159], фіксуємо з іншим значенням: “штучна, неприродна” (Рх). Усі ФО цієї наддіалектної моделі однаковою мірою можуть стосуватися жінок і чоловіків.

Модель [Гарний] + як + сакральна постать = “дуже гарний”

[Та/кий] *йег з /образа* (Кс) (літ. ікона); *йаг /матка /боска* (Ксм); *йек /ангел* (Кс) / */агн'іл* (КрР).

/Зв'ітк'и то/то та/к'е ў/з'елоси / ну йаг /матка /боска / та/ка /файна (Ксм). *То/те ди/т'е та/к'е йек /ангел /файне* (Кс).

Значення поданих фразеологізмів ускладнене додатковими семами: “чистий”, “високоморальний”. ФО *йаг /матка /боска* (Ксм) характеризує

Термін впровадила на Петербурзькому фразеологічному семінарі Є.Ніколаєва [89, 516].

тільки жіночу вроду.

Модель [Білий] + як + молочний продукт = “дуже гарний”

[/Б'ілий /б'іле ли/це] *йаг буV* (Ксм); *йек /п'іна на моло/ц'и* (Двгп).

Хоч ўже /була ста/ра /але /файна йаг буV (Ксм). */Мала та/киї /файний вид / ну йек /п'іна на моло/ц'и* (Двгп).

Опис обличчя відіграє провідну роль у характеристиці зовнішності людини, на що вказують фразеологізми. Вони здатні позначати як обличчя людини, так і зовнішність в цілому. Завдяки образним конкретизаторам значення ускладнюється додатковою семою “білий”.

Модель [Білий] + як + виріб з білої муки = “дуже гарний”

[/Ли/це] *йег /булка* (Дхт); [/б'іле ли/це/б'ілий] *йак ни'є/нич'ний ни/р'іх* (Ксм).

Маў ли/це йег /булка / а п'ішоў до Си/б'іру / то к'і/нец (Дхт). */Булам та/ка /б'іла за /діўки йак ни'є/нич'ний ни/р'іх* (Ксм).

Подані ФО здатні позначати як обличчя людини, так і зовнішність у цілому. Семантика ФО [ли/це] *йег /булка* (Дхт) ускладнена додатковими семами: “гладке, без зморщок” (обличчя).

ФО [/д'іўка] *йак /шустка* (Ксм) “про здорову, вродливу дівчину” запозичена з польської *jak szystka* – “дужий, міцний, здоровий” [WSPR, 1038]. Корегування семантики ФО “здоровий” = “вродливий” відбулося згідно з естетичними ідеалами гуцулів. Образним конкретизатором у цьому фразеологізмі виступила “срібна монета вартости 10 крайцарів... шусткою...її названо тоді, коли замість т.зв. конвенційної валюти заведено австрійську і коли шість крайцарів конв. валюти значило стільки, що десять крайцарів австрійської валюти” [Фр, I (2), 67]. Цікаво, що порівняння із грошовими одиницями простежуємо й у внутрішній формі інших ФО: *Так си з'іб/раў / та /киї /файний йаг но/ва ко/п'іўка* (Ксм.) “гарно, зі смаком одягнутися; чистий, охайний, гарний”. Такі мовні факти дозволяють стверджувати, що поняття “вродливий” – “чистий” – “охайний” не завжди чітко розмежовуються на рівні говіркового мовлення.

Варто зазначити, що використання образних конкретизаторів ФО семантичного ряду “Вродливий” у гуцульських говірках не відзначається особливою оригінальністю порівняно з іншими діалектами, окрім наявності компонентів-діалектизмів *ко/сиц'и, буV* та ін. Відмінності, однак, полягають радше в частоті вживання й сфері застосування згаданих ФО. Мовний етикет гуцулів настільки розвинений і багатий [58, 243], що всі ці сполуки активно функціонують не тільки в фольклорних текстах, художній літературі, а й у сучасному живому мовленні.

Досить поширене дещо іронічне протиставлення понять вродливий – розумний у межах ФО, які побутують у гуцульських говірках: */файний йек /йеблuch'ко / дур/ний йек ба/ран* (Кс), *го/лоўка йек /мак'іўка / а /розуму дасц' б'іх* (Кт) “про вродливу, але обмежену людину”.

2.2.1.1.2. Семантичний ряд “Невродливий”. Семантичний ряд “Невродливий” представлений великою кількістю ФО. Образною основою таких компаративів виступають поняття, що викликають насмішку, страх та

ін. Негативну оцінку фразеологізмів цього ряду породжує денотативна модальність (особливості позначуваного об'єкта). Вона разом із конотативною модальністю (експресивно-забарвленими компонентами з негативною оцінкою) впливає на високий ступінь експресивності цих ФО. Фразеологізми поданої моделі вимагають суб'єктного оточення – іменника, займенника, субстантивованих слів інших частин мови на позначення особи. Супровідними словами до ФО виступають переважно прикметники: *пас/кудний*, *страш/ний*, *к/расний*, *дел'і/катний* та ін. Поданим фразеологізмам властива прозора мотивація внутрішньої форми та відтворюваність за такими моделями:

Модель [Гарний] + як + тварина = “дуже негарний”

[/Файний] *йек сви/н'е ў ко/локал'і* (Ксм); [к/расна] *йак ко/за /ч'есна* (Ксм); *йег ра/паўка* (=жаба) (Врхн); *йаг /малпа / /малфа* (Ксм); *йег май/муца* (=мавпа) (КрР); *йег /некл'і* (=нічний метелик) (Крвр); пор. у закарп.: *йаг /жаба на/дута* (Гр); як свиня в хомуті [ФСУМ II, 781].

/Наша бог/данка та/ка к/расна йак ко/за /ч'есна (Ксм). *Та то по/гана /д'іўка йег май/муца / /нашо му си з/дала* (КрР).

Модель має наддіалектний характер, про що, зокрема, свідчить ФО –компонентний варіант з образним конкретизатором *свиня*. Семантика ФО цієї моделі ускладнена додатковими семами: “брудний”, “неохайний”. Вибір образних конкретизаторів ФО пояснюється асоціативними знаннями, за якими деякі тварини, наприклад, свиня, коза, мавпа (*май/муца* – з рум. *maimúță* “мавпа” [РУС, 279]) сприймаються як брудні, нечисті, а отже, потворні [див., напр.: 38, 380-391]. Міфологічне ускладнення образу тварини, нашарування фольклорних текстів на семантику зооніма призвели до витворення міфологем, які у фразеологізмах на означення непривабливої особи функціонують в якості конкретизаторів. Зокрема нетлю (неклю) – нічного метелика – переважна більшість респондентів сприймає як міфічний персонаж: */Неклі/ то та/ка /в'ідма, шо лгі/тайі вно/чи* (Крвр). Й. Дзензелівський відзначає, що у слов'янській народній ентомологічній номенклатурі подібні перенесення назв трапляються досить часто [44, 148]. Сприйняття жаби в межах ФО для характеристики непривабливої зовні людини теж може проходити крізь призму міфологічної свідомості, де жаба – відьма. Низка гуцульських повір'їв, які ми фіксуємо на Гуцульщині, підтверджує такі метаморфози.

Модель [Страшний] + як + міфічна постать = “дуже негарний”

Йег /дгітко ў йе/годах (КрР); *йек чторт ис /некла* (Врхн); *йак чтор/тишч те ро/гатий* (Гр: Рш).

Та/к'ий по/ганий той йі муж йег /дгітко ў йе/годах / /али бо/гачт зи сгі/готу (КрР). *Та во/на йек чторт из /некла страш/нушчга* (Врхн).

Образними конкретизаторами ФО цієї моделі виступають назви чорта, що сприяють посиленню експресивності. Фразеологізми можуть поширюватися компонентами – формально обставинами місця. ФО цієї моделі стосуються і жінок, і чоловіків.

Модель *Як річ, пов'язана зі смертю* – “дуже негарний”

[/Файний / делті/катний / при/ємний] йек цвин/тарг оп'іу/ночги (Змг), йак то/г'ідг'юмер/ а/сего/року в'ітко/пали (Ксм).

Наш Ми/кола то/то та/к'ий делті/катний йек цвин/тарг оп'іу/ночги (Змг). Прийшла на/данци с та/к'им страш/ним / йет'би то/г'ідг'юмер / а/сего/року в'ітко/пали (Ксм).

Поняття, пов'язані з ритуалом поховання, здатні виступати образними конкретизаторами цього семантичного ряду. Вони зумовлюють додаткові семи у значенні – “страшний, хворобливого вигляду” (найчастіше про обличчя) – і посилюють експресивність ФО. Фіксуємо вживання ФО тільки для характеристики чоловіків.

Модель *Схожий на предмет, яким відлякують тварин* – “дуже негарний”

Йак/опуд (Ксм); [/файний] йек/опуд у го/родгі (Дхт); йек/опуд ў ко/лопнг ех (КрР); йет'би ў ко/ноплгі за/опуда сто/йеу (Врхн); пор. в лемк.: як страшок до бандурок (до капусти, до конопель) [ФСЛГ, 128]; у бойк.: виглядає, як опуд “про брудного, нечесаного, неопрятного чоловіка” [Фр І(2), 159].

То/то йек/опуд ў го/родгі то/тої з/м'іста ка/валгер (Дхт). Ти та/киїс к'расний / шо х'іба с ў ко/ноплгі за/опуда (Ксм).

Фразеологізм цієї наддіалектної моделі також властивий високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності. Вони здатні характеризувати осіб обох статей.

Кваліфікація зовні непривабливих людей може здійснюватися і з допомогою ФО з індивідуальною мотивацією внутрішньої форми. Образним конкретизатором такої ФО здатна виступати назва харчового продукту: [та/к'ий / ли/це] йет ма/лай шо загнті/тиўси (Двгп) “про жовтуватого-коричневого неприємного обличчя”; ма/лай / ме/лай “хліб з кукурудзяного борошна”. Про невродливу, неохайну дівчину кажуть: [/файний] йак коцгу/ба / кочгер/га (Ксм).

Змішування понять “брудний”, “неакуратний” – “негарний”, пор.: [та/ка] йет/неклгі (Квр), [фаїна] йак коцгу/ба / кочгер/га (Ксм) також “про негарну, неохайну жінку”, що спостерігаємо на фразеологічному рівні, свідчить про естетичне бачення потворного як брудного, неохайного.

2.2.1.2. Семантична група “Статура”. Ця група охоплює семантичні ряди “Худий” та “Огрядний”.

2.2.1.2.1. Семантичний ряд “Худий”. Фразеологізми зі значенням “худий” об'єднуються на основі спільної семи “худий”, що міститься в їхньому значенні. Часто вони мають негативну оцінку. Експресивне забарвлення породжує конотативна модальність, яку створює компонентний склад цих ФО. Фразеологізми цього ряду переважно мають структуру порівняння. Вони вимагають суб'єктного оточення – назви, вираженої іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі називного відмінка, на позначення особи. У ролі супровідних слів найчастіше виступають такі прикметники: су/хий, з/жст іжсений, ху/дий; або дієслова /в'ісхнути, /с:охнутиси та ін.

Значення усіх ФО цього ряду – прозоро мотивовані. Фразеологізми укладаються в такі структурно-семантичні моделі:

Модель [Худий] + як + тварина = “дуже худий”

[Су/ха] *йаг бед/райа* (Рсш); *йаг/г'еба* (Гр: Рсш); [ху/диї] *йек нес* (Ксм); *йек хорт* (Кс); пор. також: *сухі, як хорти: самі кістки та шкура* [ФСУМ I, 377].

Мо/йа жо/на та/ка су/ха йаг бед/райа // бед/райа / то так/кажут на ос/татну су/ху ко/рову (Рсш). *Ху/диї йек нес / але ште/майї/моци* (Ксм).

Компоненти *бед/райа, /г'еба*, що виступають образними конкретизаторами, активно функціонують у вільному оточенні, позначаючи худу корову. Порівняймо також в угорській мові: *gebe* “шкапа” [ВРС, 455]. Вони й зумовлюють високий ступінь експресивності ФО цієї наддіалектної моделі. Фразеологізми *йаг бед/райа; йаг/г'еба* характеризують тільки жінок, інші ФО можуть стосуватися осіб і жіночої, і чоловічої статей.

Модель [Худий] + як + *тонкий дерев'яний предмет* = “дуже худий”

[Худий] *йак клук* (Ксм); *йек клука* (КрР); *йак клуч'а* (КСГГ: ЗЛН); [сухий] *йек с'к'інка* (ЗМГ); *йак с'к'іночка* (Гр: Рсш); [су/хиї] *йег т'раблгі* (КрР); пор. в бойк.: *висох як шкіна* [Фр I, 190]; в лемк.: *сухий як шькіна* [ФСЛГ, 147]; літ.: *як шкінка* [ФСУМ II, 817].

Ху/де йек/клука / бо си ўчит да/леко в'ид/мами (КрР). *Та/док'и тга/в'іколишу / ди/тинко ма/ленгта / то/буду су/ха йак с'к'іночка та шчгеї горба/тенгта* (Гр: Рсш).

Значення фразеологізмів з образним конкретизатором */клука / /клучка* ускладнене додатковою семою “зігнутий”. Образний конкретизатор *т'раблгі* сприяє ускладненню семантики фразеологізму семою “високий”.

Фразеологізми цієї наддіалектної моделі можуть не містити негативної оцінки, слугуючи засобом передачі жалю, співчуття.

Модель [Худий] + як + *побутовий ребристий предмет* = “дуже худий”

[Су/хиї] *йек/терлицги* (КрР); [з/руба] *йаг маглгіўница* (Ксм); [су/хиї] *йег дер/г'інка* (КрР); *худий як дошка* [Ном, 117].

Та ди/тина ў/него су/ха йек/терлицги (КрР). *Та/ка с/зруба йаг маглгіўница / а ште ни/что/йісти не/хочеш* (Ксм).

Образними конкретизаторами цих ФО виступають такі побутові предмети, які асоціюються з ребристою поверхнею. Такими є, наприклад, *дер/г'іўка* (*дер/г'інка*) – “знаряддя для чесання льону, гребінь для клоччя” [Горб, 271]; *маглоўнигта* (*маглгіўница*) – “зубатка качати білизну” [Горб, 302], */терлицта* (*терлицги*) – “знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель [СУМ X, 87]. Фразеологізми цієї наддіалектної моделі частіше вживаються для характеристики зовнішності жінок, значно рідше – чоловіків.

Окремі фразеологізми цього ряду входять у таку семантичну модель: Модель *Лише кістки залишилися* – “дуже худий”

Лишг/кости і ш/кура (ДЗМБ); *ш/к'іра к'іст/к'и/держги* (КрР); *лишг/ребра п'із/нати* (КрР); *у/сгі/ребра/витко* (КСГГ: ВРж, Кс); пор. також: *шкіра та кості* [ФСУМ I, 377]; *аж ребра знати* [ФСУМ I, 340] та ін.

Та ў/него ш/к'іра к'іст/ки/держги / та/к'иї ху/диї (КрР). *То/то те/перг та/ка/мода / шо ў/сгі ху/дгі / а їде / лишг/ребра ў/нейї п'із/нати* (КрР).

Фразеологізми цієї моделі, що має наддіалектний характер, у гуцульських говірках вимагають форми родового відмінка з прийменником *в*,

окрім ФО: *лиш/кості й ш/кура* (Дзмб), що може вживатися також і з назвами осіб у формі називного відмінка. Залежно від контексту вони мають або негативну оцінку, або позитивну, при висловленні співчуття, жалю. Експресивність твориться завдяки синекдосі, пор.: [139, 110].

Інші фразеологізми, як припускаємо, мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Таким є компаративний фразеологізм [*ху/диї*] *йак/горстка* (КСГГ: Ткч), де */горстка* – “стільки конопель, скільки можна взяти у дві руки” (КСГГ: Бб): *Одному (наймиту) давала їсти багато і добре і той був худий як горстка, другого годувала як-будь, а він собі, як пенцух* (КСГГ: ЕЗб, Ткч). Оцінку поданого фразеологізму визначає контекст.

Фразеологізм [*/ситий*] *йек/сало/густече* “дуже худий” (ірон.) (КрР) уживається з негативною оцінкою. Його ступінь експресивності вищий, аніж у попереднього фразеологізму, завдяки конотативній модальності, породженій внутрішньою формою. *Ко/ли хто та/к’е су/хе / то/кажуть / що/ситий йек/сало/густече / бо/кіл/ко там/сала/ї/той/гуски* (КрР).

Міфологічні уявлення гуцулів про лісових дівчат, які заманюють людей до лісу, відображає внутрішня форма такої ФО: *йек ко/вісен/тка* “дуже худа”: *Шо ж ти ди/тино та/к’е йек ко/вісен/тка / не/май/иш што/її/сти?* (ПмГ). Фразеологізм не містить негативної оцінки (пор. суфікс здрібнілості в компоненті) і виражає співчуття, жаль, здебільшого стосуючись молодих дівчат. Очевидно, образним конкретизатором виступає назва, етимологічно пов’язана з ковінькою (ковенею) – “кочерга, палиця для мішання соломи при горінні” [ЕСУМ II, 482].

Про худу дівчину, жінку, що має малі сідниці, кажуть: */ма/є гу/Ви/цу йа/г два зуп/ци ч/есни/ку* (Ксм). Фразеологізм містить негативну оцінку: *Та то/то та/ка/д/гі/ука / што не/ма на што си ди/вити //ма/ї гу/Ви/цу йа/г два зуп/ци ч/есни/ку* (Ксм).

2.2.1.2.2. Семантичний ряд “Огрядний”. Фразеологізми цього ряду мають спільну сему у значенні – “огрядний”. Високий ступінь експресивності цих ФО зумовлює граматична структура (порівняльні звороти) і конотативна модальність, що виникає завдяки експресивно забарвленим образним конкретизаторам. Оцінка ФО зі значенням “огрядний” – переважно негативна. Вони вимагають суб’єктного оточення – назви, вираженої іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі називного відмінка. Супровідні слова, що виступають при компаративних фразеологізмах цього ряду – здебільшого прикметники: *го/дований, з/рубий* та ін. Значення ФО цього ряду мотивуються за такими структурно-семантичними моделями:

Модель [*Товстий*] + як + *товста тварина* = “дуже огрядний”

[*/В’і/г/о/д/у/ва/ни/ї*] *йа/г/ве/пер’* (Гр: Рсш); *йег ман/га/л’і/ца* (КрР); *йек ко/би/ла* (Крвр); *йег бик* (КрР); *йа/г бе/гол’и* (Гр: КсПл); *йак не/кол’и* (Гр: Рсш); пор. лемк.: *тучний як паця* [ФСЛГ, 99]; бойк.: *ви/пас сї як пацюк* [Фр II(2), 375]; *го/до/ва/ни/ї йак бугай* [Фр II (2), 375].

Шо с ти /в’і/бра/ї/д’і/у/ку йег ман/га/л’і/цу / во/на к’і /ї/ду/ш’ит (КрР). *Ан:у/но/го/ро/ву зо то/то / шо та/ка/то/у/ста / на/зи/вай/ут йа/г бе/гол’и або йак п’іч’* (

Гр: КсПл).

Образними конкретизаторами окремих ФО цієї наддіалектної моделі виступають гуцульські діалектні назви тварин. Зокрема *манга/л'іца* “свиня” запозичена з румунської мови: *mangaliță* “порода свиней” [PPC, 518]; *бе/гол'а* / *пе/кол'а* вживається зі значенням “годована корова”. Семантика ФО з компонентами *ко/била*, *бик* ускладнена додатковими семами: “міцний”, “кремезний”, “здоровий”. Фразеологізми цієї моделі чітко диференційовані за статтю: наприклад, з образним конкретизатором *ко/била* стосуються тільки жінок, а з конкретизатором */вепер'*, *бик* вказують на чоловіків.

Модель [Товстий] + як + велика посудина, місткість = “дуже огрядний”

[Грубий] *йег/м'інУ'а* (КрР); [розбитий] *йег/боч'ка* (КрР); *йаг г'ел'ета* (ВБчк); пор. бойк.: *випас черево, як нецки* [Фр І (2), 179]; *баба, як фаса* [Фр І (1), 11]; закарп.: *йаг/гордуї* (Гр); *грубий як стокілова конзерва* [ФСЛГ, 70].

То/та/баба та/ка май д/руба йег/м'інУ'а //ледве/ходить (КрР). */С'іла/коло/мене / а та/ка йаг г'ел'ета / йа аш си на/пудиї* (ВБчк).

Образним конкретизатором ФО цієї наддіалектної моделі виступають здебільшого діалектні назви зі значенням “бочка”: *г'ел'ета, /фаса, /гордуї*, пор.: */м'інУ'а* “велика миска”, від рум. *monz* “наповнювати” [Rum, 138].

Фіксуємо розвиток вторинно-образного значення у фразеологізмі *йек/м'інУ'а* “вагітна”: *Во/на ўже йег/м'інУ'а / с/коро ў/родит* (КрР). Найчастіше ФО цієї моделі в гуцульських говірках стосуються жінок.

Модель [Товстий] + як частина будівлі = “дуже огрядний”

Йек/комин (КрР); *йак п'іч'* (Гр: КсПл); пор. лемк.: *баба як комин* [ФСЛГ, 18]; *як нец* [ФСЛГ, 101].

У/него /д'іука йек п'іч' / а йе/го май /витко (КрР).

Значення цих ФО ускладнене додатковими семами “міцний, кремезний”. Частіше вони вживаються для характеристики огрядних жінок. Модель має наддіалектний характер, про що свідчать, зокрема, ФО лемківських говірок.

Модель [Круглий] + як + великий плід = “дуже огрядний”

Йег гар/буз у го/род'і (Змг); *йег гар/буз ў д/р'ец:и* (Крвр); *йег ди/н'ек* (КрР).

То/то та/к'е ма/ле йег гар/буз ў го/род'і / не/ма на шо си ди/вити (Змг). *У к'ін/ц'ох с/тавіат та/кого х/лопа к/руглого йег ди/н'ек* (КрР).

Семантика фразеологізмів цієї моделі містить додаткову сему: “низькорослий” (про чоловіків).

Модель [Великий] + як + гора = “дуже кремезний, огрядний”

Йег го/ра (КрР); йек ч'орно/гора (Пмг); пор. бойк.: *йаг тебий*, з угор. *gheb* “горб” [Он I, 164].

По/сунула на /него то/та ба/ба / а та/ка /була йег го/ра (КрР). Ма/рійа та/ка йек ч'орно/гора / а васи/лина йек ко/вісен'ка ху/да (Пмг).

Значення фразеологізмів цієї наддіалектної моделі ускладнено додатковими семами: “високий”, “кремезний”. Використання топонімів у межах ФО підсилює експресивність. Записи свідчать, що ці ФО служать для характеристики жінок, значно рідше чоловіків.

Інші ФО зі значенням “огрядний” мотивуються за такою семантичною моделлю:

Модель Той, хто не міститься у шкiрі – “дуже огрядний”

У ш/к'іру не ў/лазиц:и (КСГГ: СлпВ); ш/к'іра не на/лазит / не на/ходить (СгР); не ў/ходить ў ш/к'іру (КрР); ш/к'іра си ро/с':едет (Змг); пор. також: як не лусне [ФСУМ I, 451].

В'ін ўже ў ш/к'іру не ў/ходить / а ш'е /йіст (КрР). В'ін та/к'иї груба/лецький / шо ў ш/к'іру ни ў/лазиц:и (КСГГ: СлпВ).

Фразеологізми поданої моделі мають високий ступінь експресивності завдяки внутрішній формі, що відображає гіперболізоване бачення огрядності. Вони можуть стосуватися не тільки людей, а й тварин. ФО ш/к'іра не на/лазит / не ў/ходить вимагає від іменника, займенника, субстантивованих слів інших частин мови форми знахідного відмінка із прийменником *на*, а ФО ш/к'іра си ро/с':едет – місцевого.

2.2.1.3. Семантична група “Зріст”. Ця група об'єднує два семантичні ряди: “Високий”, “Низький”.

2.2.1.3.1. Семантичний ряд “Високий”. Цей семантичний ряд об'єднує фразеологізми на основі спільної семи “високий”. Експресивне забарвлення ФО породжує граматична структура: більшість із них – порівняння. У ролі супровідних слів фіксуємо прикметники /доўгий, ви/сокий, а також дієслова /в'ірошти, /в'ігутіти та ін. У суб'єктному оточенні фразеологізмів зі значенням “високий” виступають назви осіб.

Більшість ФО цього ряду відтворюються за такими структурно-семантичними моделями:

Модель [Високий] + як + дерево або висока рослина = “дуже високий”

Йег ў/л'іс'і сме/река (Змг); йак тре/пета (=осика) (Крвр); йаг бе/р'іска (Гр: Ясн); [в'ігут'ілії] йег вер'/ба (КрР); йек ко/лопн'і (КрР); пор. лемк.: *высокий як верьба* [ФСЛГ, 27]; *великий як сосна* [ФСЛГ, 127]; бойк.: *вигнав, як верба* “виріс швидко, високо” [Фр I (2), 160]; *високий як дуб* [Фр I(2), 189].

/Зак'им ме/не не /було / то во/на /в'іросла йег ў/лісі сме/река / аж йі не ўп'із/наўйім (Змг). Та/к'иї то/неїк'иї і в'і/сок'иї йаг бе/р'іска (Гр: Ясн). Угу/к'іў йек ко/лопн'і // але /розуму не/ма (КрР).

Часто семантика фразеологізмів поданої наддіалектної моделі ускладнена додатковою семою “стрункий”. А тому здебільшого вони мають позитивну оцінку, особливо, коли стосуються чоловіків, в іншому випадку їхня оцінка визначається контекстом. Оцінка ФО з образним

конкретизатором *бе/р'іска*, що характеризує осіб обох статей, завжди позитивна, а ФО з образним конкретизатором *ко/лонн'і* – переважно негативна. Значення ФО з конкретизаторами *вер'ба*, *ко/лонн'і* містять додаткову сему “той, що виріс швидко”.

Модель [*Високий*] + як + *дерев'яний предмет, палиця* = “дуже високий”

Йек /тич'ка (Яс); *йег обо/рож'ина* (= стовп, що тримає огорожу) (КрР); *йег дра/бина* (КрР); пор. лемк.: *высокий як драбина* [ФСЛГ, 52]; бойк.: *високий як драбина* [Фр I (2), 189]; *високий як тика* [Фр I(2), 189]; *високий як оборожина* [Фр I (2), 189].

То/тої у/чител' у ш/кол'і буў йек обо/рож'ина / то го так ї к/ликали / д'іти (КрР). *Ни бе/ри /д'іўку йек /тич'ку / бо /буде зле ц'ілу/ватис* (Яс).

Значення цих фразеологізмів містить додаткову сему “худий”. Звідси і негативна оцінка, незалежно від того, чи ФО стосується чоловіка, чи жінки. Модель має наддіалектний характер.

Фразеологізм з індивідуальною мотивацією внутрішньої форми [*доўга*] *йек про/тесийа* (Дхт) / *про/цесийа* (Двгп) служить тільки для характеристики жінок і має негативну оцінку. Порівняймо: *Та/ка /була /д'іўка /доўга йек про/тесийа / а в'ін та/к'иї кур/дулик / то /дуже зле вигл'и/дало* (Дхт).

2.2.1.3.2. Семантичний ряд “Низький”. Цей семантичний ряд представлений меншою кількістю ФО. До нього увійшли фразеологізми, значення яких містить сему “низький”. Їх оцінка визначається контекстом, а експресивне забарвлення залежить від конотативної модальності.

Супровідним словом до фразеологізмів виступає прикметник *ма/лий*.

Значення ФО цього ряду прозоро мотивоване.

Модель [*Малий*] + як + *палець* = “низький”

[*Ма/лий*] *йек /перст* (РР); *йег ма/ц'іцкиї /палец* (КрР); пор. лемк.: *малый як медзяный палец* [ФСЛГ, 97].

Шос та/киї ма/лий /в'иріс йек /перст? (РР). А во/но та/к'е йек ма/ц'іцкиї /палец м'ізерне / то/те го д'іўч'иско (КрР).

Фразеологізми цієї наддіалектної моделі не містять негативної оцінки і можуть виражати жаль, співчуття. У суб'єктному оточенні виступають назви осіб обох статей.

Деякі фразеологізми зі значенням “низькорослий” укладаються в такі моделі:

Модель *Тварині (малій) + до + її частини тіла* = “низький”

/Кури'ї доў ко/л'іна (Крвр); */ж'ебі по /пупец* (КрР); пор. у лемк.: *жабі по коліно / по пупок* [ФСЛГ, 55].

Во/на /кури'ї доў ко/л'іна //але /дуже з/лосна (Крвр). *Та шо го йе //ж'ебі по /пупец* (КрР).

Фразеологізми поданої моделі, що має наддіалектний характер, можуть розвивати й інше значення: “бути малим, дитиною”. Його фіксує у своєму дослідженні В. Лавер [73, 68]. Ці ФО не мають виразно негативної оцінки, особливо коли стосуються жінок.

Модель *Такий, що його можна сховати до малої схованки* – “низький”

Ї к'їшен'і схо/ваў би (КрР); ў ж/мен'у за/л'із би та ї не/витко (Дзмб); пор. лемк.: пуд гриб са сховать [ФСЛГ, 43]; в кішені сховав бы [ФСЛГ, 67].

Та ш'о го йе / ў к'їшені схо/ваў би (КрР). Та ў/нейі той чоло/в'ік / ш'о ў ж/мен'у за/л'із / та ї го не/витко (Дзмб).

Фразеологізми цієї наддіалектної моделі завдяки літоті мають експресивно-забарвлене значення. Вони містять негативну оцінку, коли стосуються чоловіків, рідше – позитивну при характеристиці жінок: *Та шо ме/не йе / май ў к'їшен'і / можна схо/вати / та ї йа сим ў/л'ісла ў су/ло* (= вікно) / *а то/той ч'аў/л'уга* (= поганець) *н'е* (КрР).

ФО *ху/ба би на/т:оч'иў* “про низькорослу особу, переважно чоловіка” (Ксм) відзначається негативною оцінкою й високим ступенем експресивності завдяки внутрішній формі, яка відбиває “нестандартність”, неповноцінність дуже низького на зріст чоловіка. Ця ФО вимагає форми знахідного відмінка. Порівняймо: *Та то та/к'е / шо ху/ба би го на/т:оч'иў* (Ксм).

2.2.2. Семантичне поле “Фізіологічний стан”. Семантичне поле “Фізіологічний стан” охоплює фразеологізми, що характеризують вік людини (семантичні ряди “Молодий”, “Старий”), фізіологічні особливості жінки (семантичні ряди “Мати місячні”, “Вагітна”, “Народити”) та перебіг життя (семантичний ряд “Померти”).

2.2.2.1. Семантична група “Вікові особливості”. На відміну від лексичного рівня мови, якому властива розгалужена система засобів характеристики віку людини, фразеологія оперує меншою кількістю одиниць. Їх значення в гуцульських говірках обмежується трьома основними поняттями: “Дитина”, “Молодий”, “Старий”. Фразеологізмів на позначення дитини зафіксовано дуже мало. Спостерігаємо семантичну дифузію у значеннях ФО “молодий” і “дитинний”, а тому розглядатимемо їх в одному ряді. “Вікова шкала” на фразеологічному рівні більше, аніж на лексичному, відображає суб'єктивну оцінку мовця. Часто для характеристики особи, за віком молодшої від мовця, використовуються фразеологізми семантичного ряду “Дитина”, “Молодий”, незважаючи на реальний вік.

2.2.2.1.1. Семантичний ряд “Молодий”. Фразеологізми зі значенням “молодий” об'єднуються на основі спільної семи “молодий”. Нерідко їхню семантику ускладнено додатковою семою “недосвідчений”. Часто для характеристики малої чи дуже молоді особи використовуються ФО зі значенням “низькорослий”. Експресивне забарвлення цих ФО залежить від конотативної модальності. Суб'єктивним оточенням виступає назва особи.

Значення фразеологізмів семантичного ряду “молодий” мотивується за такими семантичними моделями:

Модель *Мати молоко (чи соплі) на обличчі* – “бути молодим”

Моло/ко на гу/бах не/в'ісхло (КСГГ: Кс); */мати моло/ко на боро/д'і* (КрР); */варги ў моло/ц'и* (Дзмб); *ше не ў/тер ш/маркл'і п'іт /носом* (Кс); пор. лемк.: *мати материнске молоко попід носом / на бороді* [ФСЛГ, 22]; літ.: *молоко на*

губах (коло губів, під вусами) не обсохло [ФСУМ I, 503].

В'ін ше/має моло/ко на боро/д'і / а ўже їде до прип'и/наційї (=магазин із горілкою) (КрР). Ше не ўтер ш/маркл'і /ноп'ім /носом / а /ходить на д'іў/ч'ета (Кс).

Фразеологізми цієї наддіалектної моделі фіксуємо також із первинно-образним значенням “бути дитиною”. Вони мають високий ступінь експресивності завдяки внутрішній формі, що творить їхню образність. Здебільшого ці фразеологізми мають негативну оцінку і вимагають суб'єктного оточення. ФО *моло/ко на губах не /в'ісхло* вимагає об'єктного оточення, вираженого формою родового відмінка з прийменником *в*. Модель *Починають з'являтися вуса* – “молодий”

Пше/ниці'а цв'іте п'ід /носом (Рш); [73, 68]; за/с'ійалоси /ноп'ім /носом (Рх); пор. у закарп. *п'ід /носом з'ійшло, а в голо/в'і не по/с'ійано* [ЛАЗО, К. 299].

А Слаў/кови ўже пше/ниці'а цв'іте п'ід /носом (Рш); [73, 68]. За/с'ійалоси /ноп'ім /носом / а та/к'е дур'не (Рх).

Образність поданих ФО породжує конотативну модальність, що творить експресивність. Вона ж впливає на вибір оточення: фразеологізми цієї наддіалектної моделі стосуються осіб чоловічої статі. Вони не містять негативної оцінки.

Позитивна оцінка притаманна ФО *[зе/лена] йек тра/ва на вес'н'і* (КрР), що характеризує молоду вродливу дівчину: *Во/на ше не /в'ід:ана / то ш'е моло/де йек тра/ва на вес'н'і* (КрР). Компонент *на вес'н'і* мотивує значення й посилює експресивність ФО.

2.2.2.1.2. Семантичний ряд “Старий”. Семантичний ряд “Старий” охоплює велику кількість фразеологізмів із прозоро мотивованим значенням, що містять спільну сему “старий”. Їм властивий високий ступінь експресивності, спричинений конотативною модальністю, завдяки експресивно забарвленим компонентам, що викликають негативні емоції. А тому часто ФО зі значенням “старий” містять негативну оцінку. У суб'єктному оточенні цих ФО – назви, виражені іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на позначення особи. Фразеологізми поданого семантичного ряду розподілені за такими моделями: Модель *[Старий] + як + дерево + гниле* = “дуже старий”

Йек пен' зог/нилий / т/рупехлий (Змг); йек зог/ниле /дерево (Дзмб); йек пен' трупех/ливий (Кріл).

Та/ка ста/ра йек пен' зог/нилий / а ше м'і/шайец:и до моло/дих (Змг). Та м'ій ўже йек пен' трупех/ливий / не /годен ни/ч'ого (Кріл).

Компоненти *зог/нилий, т/рупехлий* використовуються для підвищення ступеня експресивності фразеологізмів цієї наддіалектної моделі. Вони ж і творять негативну оцінку. У суб'єктному оточенні ФО – назви осіб обох статей.

Модель *Пожива для хробаків* – “дуже старий”

Даў/но (когось) ч'ер/вак /точ'ет (Змг); ч'ер/вак ўже ў зем/л'і шу/кайет (Кріл); ч'ерва/к'и мого/рич' /в'іпили (Врхн).

/Венгрин ў/же та/к'ий ста/рий / шо йе/го ў/же даў/но ч'ер/вак /точ'ет (Змг). Та за /него ў/же ч'ерва/к'и мого/рич' /в'іпили / а в'ін ш'е жи/йе (Врхн).

Семантика фразеологізмів поданої семантичної моделі містить додаткову сему: “бути близьким до смерті”, що впливає з їхньої внутрішньої форми. Звідси й високий ступінь експресивності та негативна оцінка. В обов’язковому об’єктному оточенні – назва особи у формі знахідного відмінка із прийменником *за* або *без* нього.

Інші фразеологізми цього ряду, як припускаємо, мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Зокрема двопозиційна ФО *шу/кайет* (когось) *с/мерк' /поза д/вер'ми / а* (хтось) */ходить до/рогами* (КрР) має ускладнену семантику – позначає дуже стару, але ще рухливу і непосидючу особу. Її оцінку визначає контекст, а в об’єктному оточенні виступає назва, виражена іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі знахідного відмінка, на позначення особи: *Та то та/ка /баба ц'і/кава* (= працювала) */ шо йі/йі с/мерк' шу/кайет /поза д/вер'ми / а во/на /ходить до/рогами* (КрР).

З таким самим значенням уживається ФО *по/ра на пе/ч'и си/д'іти* (кому) (Врхн) “про особу похилого віку, яка ще рухлива або ж втручається не у свої справи”. Звідси й негативна оцінка. Ця ФО вимагає форми давального відмінка: *Йі ў/же даў/но по/ра на пе/ч'и си/д'іти / та/ка ста/ра / /али п/хайіси до ў/сего* (Врхн).

Значення ФО *йек пл'іт по /воін'і* (КрР) містить додаткову сему “слабкий”, “кволий”: *Во/на ста/ра йек пл'іт по /воін'і / не /годна ро/бити* (КрР). Їй властиві негативна оцінка та високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності.

ФО *[та/киї ста/рий] шо с /того /року ў/же в'іс/л'ек здох на кр'і/ш'ер'і* (Ксм) має іронічний характер, що зумовлює її експресивність. Кришера – невелика гора, що знаходиться за Космачем, де, звичайно ж, ніколи не було ослів, а тому наявність цього компонента підсилює експресивність ФО: *Та в'ін та/киї ста/рий / шо с /того /року ў/же даў/но в'іс/л'ек здох на кр'і/ш'ер'і* (Ксм).

ФО */мати гли/бок'і годи* “бути старим” (КСГГ: ВБчк) не характеризується високим ступенем експресивності й виражає позитивну оцінку: *В'ін /майі гли/бок'і /годи/ то ў/же /коло ста л'іт* (КСГГ: ВБчк). Поданий фразеологізм вимагає суб’єктного оточення на позначення особи.

Компаративний фразеологізм *[ста/рий] йек св'іт* (Змг), що активно функціонує в гуцульських говірках, має високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності. Його оцінка здебільшого позитивна: *Приї/шоў тої /лег'ін' до та/кого /д'іда ста/рого йек св'іт / шо знаў і в'іт /себе і до /себе* (Змг).

2.2.2.2. Семантична група “Фізіологічні особливості жінок” охоплює семантичні ряди “Мати місячні”, “Вагітна”, “Народити дитину”. ФО цих рядів яскраво демонструють ставлення діалектоносіїв до жінки, підтверджуючи асиметрію в опозиції “Чоловік – Жінка”, яка склалася в українській культурі.

2.2.2.2.1. Семантичний ряд “Мати місячні”. Фразеологізми цього семантичного ряду – евфемістичні сполуки, які покликані субститувати поняття “мати місячні”. Очевидно, вони належать до першої групи табуйованих назв з огляду на мету табуїзації і використовуються для “іноназивання об’єкта, щоб згадкою справжньої назви не викликати його появи” [35, 144]. Активне функціонування фразеологізмів-евфемізмів на позначення “мати місячні” у гуцульських говірках пояснюється не тільки специфічною сферою денотації, а й позамовними чинниками: високим ступенем збереження повір’їв, звичаїв, обрядів [35, 145]. Давні уявлення про “нечистість” або ж вразливість жінки в період місячних ще й досі збереглися на Гуцульщині.

Більшість фразеологізмів цього семантичного ряду характеризується невисоким ступенем експресивності, окрім ФО *б’ї/да* (на когось) / *с’їла* “мати місячні” (КрР), що виражає вищий ступінь експресивності й містить негативну оцінку завдяки конотативній модальності. Напр.: *Та на неї зноў б’ї/да/с’їла/ни з/найу/ци п/раўду/кажет/ци н’є* (КрР). В об’єктному оточенні виступає назва особи жіночої статі у формі знахідного відмінка з прийменником *на*. Евфемічна назва *б’ї/да* здатна позначати не тільки “хворобливий стан жінки”, а й набагато серйозніші хвороби, або ж, зазнаючи персоніфікації, вона може перейти в семантичне поле міфонімів [149, 187].

Інколи оцінка ФО, зокрема *прийш/ла ко/сиц’а* (КрР), може бути позитивною, особливо коли мається на увазі подорослішання дівчини, перехід її у дівоцький вік: *Е/та д/мар’ї/ч’їки ўже ко/сиц’у прийш/ла/ўже мож’її в’їд:а/вати* (КрР). Назва особи жіночої статі виражається у формі родового відмінка з прийменником *до*. У говірці цього ж села фіксуємо й такий варіант цієї ФО: */бути ў ко/сиц’у* (КрР), що вимагає суб’єктного оточення.

Дещо іронічний характер має ФО *се/мен/цеглу/носит* (Змг), внутрішня форма якої не безпосередньо, а асоціативно мотивує значення (семантично стрижневий компонент *цегла* асоціюється із кров’ю). Фразеологізм активно функціонує тільки в мовленні молодшого покоління, із чого робимо висновок про його інноваційний характер: *У/нейї се/мен/цеглу/носит/то ўже на/службу не/п’їде* (Змг). В об’єктному оточенні – назва особи жіночої статі у формі родового відмінка із прийменником *у*.

ФО */мати [со/роч’ку] на/соб’ї* (Ксм); *мати кушулі* [Он-к, 91] (пор. пол. *koszula* “сорочка” [ПУС I, 451]); */мати св’їй ч’єс* (Крвр) вимагають суб’єктного оточення. Напр.: *Їек/майїш на/соб’ї/то не/в’їл’но са/дити* (Ксм). *Їек ти/будеш/мати св’їй ч’єс/то ска/ж’у/їа по/можу к’ї/кутатиси* (Ясн). Вони не відзначаються високим ступенем експресивності й активно функціонують у мовленні людей різного віку. Їх фіксує у своїх записах А. Онищук, пояснюючи внутрішню форму ФО з компонентом *со/роч’ка* (кошуля) такою легендою: *Як Сус Христос сі народиу, то Матка Божя дала тіўчині сорочку свою і кажи: Ниси тото и вержи гет, але ни диви сї, шо там є, абис ни бідила. Але она була дужи цікава и подивила сї – а то сорочка, ни дивуйте, кирвава..., и від тогди пустило сї и на нї, гістала свїй чьис* [Он-к, 91].

Припускаємо, що дівчина, яка мала місячні, змушена була спати в сорочці, у той час коли “більша частина людей йдучи спати, здоймає одіж цілком” [Он-к, 113]. Звідси і внутрішня форма цих ФО. У поліських говірках зафіксовано ФО з подібною внутрішньою формою, напр. поліс. *на со/роц’і, на ру/бас’ц’і* [96, 33].

Зрозуміло, що всі ФО поданого ряду стосуються тільки жінок. Дуже рідко деякі з них уживаються для характеристики чоловіка, який нічого не вартий: *Ї/тебе шо / се/мен /цеглу /носит / шо ти стаў йег /баба // ро/би шос* (Змг). Такі явища зіставлення чоловічого і жіночого привернули увагу багатьох дослідників гендерної тематики. Зокрема Д. Малишевська зазначає, що для жінки будь-яке порівняння з чоловіком несе позитивну оцінку, а для чоловіка порівняння з жінкою сприймається негативно [77, 182].

2.2.2.2.2. Семантичний ряд “Вагітна”. Переважна більшість фразеологізмів цього семантичного ряду – евфемістичні сполуки з невисоким ступенем експресивності, первісне завдання яких – відвернути увагу від жінки, аби її не зурочили [див.:35, 144-149]. Їм притаманна індивідуальна мотивація внутрішньої форми, як-от: *не са/ма с со/боў* (Змг); пор. бойк.: *ще не сама* [Он I, 194]; *до/бутиси на ди/тину* (КрР); *на тих дн’ох* (Крвр); [пор.: АУМ, II, 364]. *Во/на ўже три /м’іс’аці не са/ма с со/боў // али ч’оло/в’ік не з/найет* (Змг); */Наша не/в’істка на/реит’и до/буласи на ди/тину* (КрР). У говірці с. Довгопілля, поряд із *на тих дн’ех* зафіксовано паронімну ФО */мати дн’и* “бути щасливою”: *Во/на /мала дни тог/ди / і не ў/мерла* (Двгп).

Найвищий ступінь експресивності мають ФО *го/роху си на/йісти* (КрР); *з/руба йег /м’інU’а* (= миска) (КрР), що породжує конотативна модальність: */Наша /мама го/роху си на/йіла //будете /мати /брата* (КрР). Семантичним стержнем цього фразеологізму є компонент горох, що виступає символом зачаття [див.: 29, 238].

В обов’язковому суб’єктному оточенні фразеологізмів зі значенням “вагітна” – назва особи жіночої статі у формі називного відмінка.

Окрім цього, у гуцульських говірках з таким самим значенням уживаються такі стійкі нейтральні сполуки, як: *за/ти ў т’и/готу* (Врхн) / *т’иж’* (КСГГ: Пс) тощо.

2.2.2.2.3. Семантичний ряд “Народити дитину”. Фразеологізми зі значенням “народити дитину” активно функціонують у гуцульських говірках, на відміну від літературної мови, де такі ФО трапляються рідко. Переважна їх більшість має індивідуальну внутрішню форму.

Окрім експресивно нейтральної стійкої сполуки */бути у з/логах* “родити”, що вживається на всій території поширення гуцульських говірок, фіксуємо також ФО *ў/насти ў кут* (КСГГ: ВРж; ЗЛН), [Он-к, 95] та *ў/насти с /печ’і* (КрР). Їх можна об’єднати в таку семантичну модель: *злягти коло печі* – “народити дитину”. Внутрішня форма першої ФО вказує на місце, де гуцульська жінка традиційно народжувала дитину, а саме в куті – найтеплішому місці між піччю і стіною (див.: КСГГ: Бб). Образність її практично стерлася, звідси й нижчий ступінь експресивності, на відміну від

ФО *ўпасти с/печ'і*, що відзначається високим ступенем експресивності. Порівняймо: *А/би с ска/заў м'і/н'і / ко/ли тво/йа /ж'інка ўпа/дет ў кут / то по/можу к'і* (КСГГ: ВРЖ). *У нас кажут: чельид упала у кут, або изльигла. Бог дау гаразд* [Он-к, 95]. *Шо / ўже ў/палас с/печ'и / ко/го с ўро/дила?* (КрР).

Значення деяких ФО цього ряду ускладнене додатковою семою: "багато дітей" (народити). Вони можуть відтворюватися за такою моделлю: Модель *Розв'язався + мішок* = "народити"

/Торба си розв'ї/зала (Кс); *тор/б'іўка си розв'ї/зала* (КрР); *м'іх си розв'ї/заў* (Дзмб).

/Доўго ни /мала /д'іти / на/рас /торба си розв'ї/зала (Кс). *Йек тор/б'іўка /ж'інци розв'ї/заласи / то /год'і шос ч'и/нити* (КрР).

Значення фразеологізмів цієї моделі ускладнюють кілька компонентів – так кажуть про жінку, що народжує кілька дітей раз по раз. Завдяки конотативній модальності (прямі асоціації поміж торбою, міхом і жіночими дітородними органами) посилюється експресивність ФО. Оцінка їх залежить від контексту. Вони вимагають об'єктного оточення – назви особи жіночої статі у формі родового відмінка із прийменником *в* або давального.

ФО *за/б'іхти ў /д'іти* (КрР) має індивідуальну внутрішню форму: *То йет /ж'інка заб'ї/жит ў /д'іти / то ўже ч'оло/в'іков'і б'ї/да* (КрР). Їй притаманні нижчий ступінь експресивності й суб'єктне оточення.

Значення ФО *приўйє/зати г'іў/н'еним моту/зом* (когось) (Ксм) ускладнене: так кажуть про чоловіка, чия жінка народжує багато дітей. Завдяки конотативній модальності (а саме компонентів з пейоративним значенням) посилюється експресивність ФО та з'являється негативна оцінка у значенні: *Приўйє/заў /ж'інку г'іў/н'еним моту/зом / а сам ў/т'ік ў коло/мийу* (Ксм). Подана ФО двопозиційна, бо вимагає суб'єктного оточення – назви особи чоловічої статі, та об'єктного, вираженого формою знахідного відмінка, що позначає особу жінки.

Значення "народити позашлюбну дитину" передають ФО, що об'єднуються за такою моделлю:

Модель *Принести + в + елементі жіночого одягу* = "народити позашлюбну дитину"

При/нести ў по/долку (Кс); *при/нести ў за/пасц'и* (Ндв).

Во/на при/несла ў по/долку д'і/тину / а ти /мамо / баў (Кс); *Не хо/ди так /доўго / бо прине/сеи ме/н'і ў за/пасц'и* (Ндв).

Цим фразеологізмам властива негативна оцінка, на відміну від ФО *при/нести с ко/сиц* (КрР) (позитивна оцінка): *При/несла с ко/сиц / то ди/тина / буде здо/рова* (КрР). Подана ФО має індивідуальну мотивованість внутрішньої форми. Очевидно, вона утворилася під впливом ФО *дитина с косиц* "позашлюбна дитина" (КрР), що запозичена з рум.: *copil din flori* – так кажуть про позашлюбну дитину [РУС, 174].

У говірці с.Красна (Румунія) фіксуємо й ФО *при/нести ў тар/бонци* (= тачці) "народити позашлюбну дитину", що має індивідуальну мотивованість внутрішньої форми та характеризується негативною оцінкою: *Шо / при/несла с ўтар/бонци / шо ни при/їхалас с /муж'ем* (КрР).

У говірці с.Космач зафіксовано *в'їд:атиси без /музики; ли/шитиси по/ серед во/ди* “народити позашлюбну дитину”: *А за р'їк ли/шиласи по/серет во/ди /зведе/ниц'ї зна/ч'їт* (Ксм); *Шо тво/їа га/нус'а в'їд:аласи без /музики /шо /ходить /т'ешка* (Ксм). Ці фразеологізми однопозиційні й вимагають суб'єктного оточення на позначення особи жіночої статі.

2.2.2.3. Семантична група “Перебіг життя”. Семантична група “Перебіг життя” у дисертації представлена одним семантичним рядом “Померти”.

2.2.2.3.1. Семантичний ряд “Померти”. Постійна увага до смерті зумовила виникнення великої кількості фразеологізмів, що покликані образно висловити суб'єктивне ставлення людини не лише до смерті, але й крізь її призму до світу загалом. Здебільшого це евфемістичні сполуки, що мають прозору мотивацію та виникли внаслідок табуїзованості смерті через небезпеку її прямого називання, про що вказує В. Конобродська [64, 5]. Переважна більшість цих ФО породжена християнською культурою або ж відбиває взаємодію християнських традицій із язичницьким світосприйняттям. Внутрішня форма фразеологізмів семантичного ряду “Померти” в гуцульських говірках здатна відображати: 1) міфологічні уявлення про світобудову, про нетілесну сутність людини; 2) фізіологію вмирання; 3) поховальний обряд.

1. Модель *Піти* + з (цього / посеїбічного) світу = “померти”

Зи/ти зи с'в'їта [їек /ран':а ро/са] (КрР); *зab/ратиси с /цего с'в'їта* (Кс); *їти із світа* [МЧ, 117]; пор. лемк.: *світа піти* [ФСЛГ, 114].

В'їн так с'коро zab/раўси с /цего с'в'їта / ми си ни спод'ївали (Кс). *Такі годні газди, такі багатирі пишні, такі грішні братя церковні йдуть так марне із світа, отік мухариці* (= мухи) [МЧ, 117].

За нашими спостереженнями, функціонування фразеологізмів цієї наддіалектної моделі зумовлено семантичними особливостями: їм віддають перевагу тоді, коли людина помирає передчасно, раптово, несподівано. Звідси і ускладнення окремого фразеологізму додатковими компонентами *їек ро/са*, очевидно, під впливом приказки: *ч'оло/в'їк// їак ро/са* “усе тимчасове, скороминуще” (КрР). У семантиці фразеологізму з'являється додаткова сема “швидко або недавно померти”.

Модель *Піти (в) + інший + світ* = “померти”

П'їти на тот св'їт (Крвр); *п'їти на д/ругий (в'їч'ній) св'їт* (КрР), *в'їратиси на той св'їт* (КСГГ: Бстр); пор. лемк.: *пуйти на той світ* [ФСЛГ, 119].

Та /того /пана даў/но ни/ма / п'їшоў на тот св'їт ше то/гуд' (КрР). *Їет во/ни /Бога си ни бо/їат / їек п'їдут на тот св'їт* (Крвр).

Оцінка фразеологізмів обох моделей визначається контекстом, за винятком ФО *п'їти на /в'їч'ній св'їт*, що містить позитивну оцінку завдяки конотативній модальності (компонента *в'їч'ній*). Ці ФО не відзначаються високим ступенем експресивності і застосовуються мовцями як евфемізми. У їхньому суб'єктному оточенні – назви осіб. Модель має наддіалектний характер.

Модель *Піти* + *до предків* + (*щось* + *робити*) = “померти”

П'іти до а/дама (л'ул'ки кру/тити) (Ксм); *п'іти за /д'ідом* (по т'і/т'ін) (КрР), *п'іти до а/дама /с'і/тих* (гор'ш'ки ч'и/нити) (КрР); пор. лемк.: *пуйти дідови по доган* [ФСЛГ, 49], *піти Абрагамови козы пасти* [ФСЛГ, 18].

Та то/тої ўже даў/но не жи/є / *п'ішоў за /д'ідом по т'і/т'ін* (КрР). / *Кажут /шо п'ішоў до а/дама гор'ш'ки ч'и/нити /то ўмер* (КрР).

Ці фразеологізми відбивають народні уявлення гуцулів про потойбічний світ як своєрідне віддзеркалення життєво-практичного досвіду. Вони демонструють “своєрідний ментальний холізм”, за висловленням Р.Кіся [59, 12], що полягає у дифузії “цього” і “тамтого”. В основі внутрішньої форми ФО лежить ідея про смерть як про мандрівку до предків. Така мандрівка в уявленні людей пов'язувалась із “правильною” смертю, тобто кончиною без страху і з дотриманням усіх ритуалів переміщення на той світ [47, 31]. А тому ФО цієї наддіалектної моделі не властивий високий ступінь експресивності, а навпаки вони демонструють дещо іронічне ставлення до смерті. За нашими спостереженнями, у їхньому суб'єктному оточенні переважають назви осіб старшого віку або тих, котрі померли давніше. Мотивація дій, які містить внутрішня форма фразеологізмів, не цілком прозора. Спеціальних етимологічних розвідок із цього питання ми не виявили. Можна припустити, що такі фразеологізми могли відбивати уявлення мовців про утворення хмар (дії, пов'язані з курінням чи випасанням кіз). Фразеологізм *п'іти до а/дама (с'і/тих) гор'ш'ки ч'и/нити*, мабуть, генетично пов'язаний із приказкою *не с'і/т'і гор'ш'ки /ч'ин'ет* (КрР). Відзначимо, що при опусканні факультативних компонентів, які стосуються побутових дій, занять, ФО набувають позитивної оцінки і маркуються як урочисті, піднесені. Пор. у записах із Космача: *Ми/хайло /венгрин ка/заў /жи/буде жиў до ста л'іт /а ўже з вес/ни п'ішоў до а/дама* (урочисто). *Та го ўже даў/но ч'ерва/к'и то/ч'или /али ш'є жиў // а то п'ішоў до а/дама л'ул'к'и кру/тити* (іронічно). Цей фразеологізм стосується переважно чоловіків.

Модель *Втратити душу* – “померти”

Центральною ідеєю християнської культури в розумінні смерті є відокремлення душі від тіла. Суб'єктом дії найчастіше стає Бог: *Бог забрав* (когось) [МЧ, 58], *відоб/раў бог /душу* (КрР), пор. у приказці *л'у/биў бох та ї заб/раў* (Двгп); пор.: *Бог (Господь) прийняв [душу] до себе* [ФСУМ I, 37]; або чорт: */д'ід'ко /ч'орт ў/з'єу /душу* (Крвр); пор. лемк. *ш'орти душу взяли кому* [ФСЛГ, 14]. Суб'єктом цієї дії може виступати померлий: *в'і/д:ати /богу/душу* (КСГГ: Врхн, Кс), *спус/тити /духа* (КрР); пор. лемк.: *спустити дух, спустити дуга* [ФСЛГ, 53]; пор. також: *віддати Богу душу* [ФСУМ I, 38].

Від ставлення мовця до померлої особи залежить вибір фразеологізму цієї наддіалектної семантичної моделі. Зокрема залежно від суб'єкта дії, відображеного у внутрішній формі (*Бог /чорт*), змінюється й оцінка фразеологізму, його ступінь експресивності. ФО з компонентом *ч'орт* (/д'ім'ко) тощо мають високий ступінь експресивності та негативну оцінку, слугуючи засобом характеристики злої, з погляду мовця, людини. Оцінка й експресивність ФО із компонентом *Бог* залежить від контексту. Порівняймо:

Ни/ма ў/же /того сик/сота (= донощик) //д'ід'ко ў/зеў йе/го /душу (Ксм). /Баба му/йа ше /мало по/жила // а те/пер' на те/мет'і (=кладовищі) //бох /душу заб/раў (КрР). У цих фразеологізмах спостерігаємо заміщення компонентів *дух / душа*. За твердженням С.Толстої, це відголоски християнської концепції душі, яка виходить не з бінарної опозиції “тіло – душа”, а з тріади “тіло – душа – дух” [136, 231].

Модель *Піти в дорогу* – “померти”

На /бож'ї до/роз'і (хтось) (КСГГ: Кс); с/тати на /божу до/рогу (Ксм); п'і/ти ў/задну ду/рогу (КрР); бути на божій, останній дорозі [Грінч. I, 426].

С.Толстая стверджує, що компонент *їти* в більшості фразеологізмів зі значенням “померти”, зокрема і в цій наддіалектній моделі, не відбиток поховального ритуалу (поховального ходу), а філософська категорія, що відображає життя як рух, дорогу [136, 231]. Про мотив дороги в поховальному обряді на Поліссі говорить і В. Конобродська [67, 203-204]. Варто додати, що в українській мові, зокрема в гуцульських говірках, внутрішня форма фразеологізмів семантичного ряду “Померти” засвідчує розуміння смерті не як кінцевої точки життєвої мандрівки, а як, за В.

Конобродською, “зміну статусу, перехід в інший простір в іншій формі буття” [64, 5]. Означення */здна (ду/рога)* засвідчує язичницьке розуміння смерті як дзеркального відображення життя [див.: 59, 10]. *То так йе / пос/тавиў /хату і п'і/шоў ў/задну ду/рогу // /кажут ў/задну ду/рогу / то та /йетби на/в'іворот /зач'ети /живот (КрР).*

Фразеологізм *с/тати на /божу до/рогу (Ксм) / на /божій до/роз'і (хтось) (КСГГ: Кс)* у гуцульських говірках полісемантичний, оскільки здатний розвивати кілька значень: 1. “Померти”. 2. “Тяжко занедужати, знаходитися при смерті”. З останнім значенням його фіксує Б.Грінченко: *На Божій дорозі* . “При смерті” [Грін I, 81]. Зазвичай цей фразеологізм уживається в недоконаному виді (*помирати*), позначає стан агонії або ж характеризує особу, що померла зовсім недавно: *В'ін та/кий йак с хри/ста з/н'атий / бо йе/го на/нашко на /божій до/роз'і / ў/же не го/ворит (Ксм). Їду в'ід гануси / ва/сил' га/нусин ў/же на /бож'ї до/роз'і (Ксм).*

Модель *Піти до Бога* – “померти”

П'і/ти до /бога / с'і/тих (КрР); /оперед /бога с/тати (КСГГ: Врт); Бог прийняв [ФСУМ I, 37].

У/на та/ка су/йетна / бо йі де/т'а бог заб/раў (КрР).

Фразеологізмам цієї наддіалектної моделі властива позитивна оцінка і низький ступінь експресивності, як і більшості ФО з компонентом *Бог / Божий*. У їх суб'єктному оточенні переважно назви осіб, до яких мовець ставиться прихильно. Схожа модель із компонентом *чорт* у гуцульських говірках не функціонує (пор. літ: *біс узяв, дідько взяв [ФСУМ I, 38]*). Вона продуктивна в іншому семантичному ряді фразеологізмів зі значенням “зникнути безслідно, пропасти”: *Їди до /д'ід'ка / не мо/роч' ме/н'і голо/ви (Ксм).*

Сприйняття Бога як одвічної істини і справедливості знайшло відображення в таких фразеологізмах гуцульських говірок, як: *п'і/ти ду/*

божойі *п/раўди* (Яс); */бути на /бож'їй п/раўд'і* (Ксм), *п'ї/ти на п/раўду* (КрР) (Модель *Піти до Божої істини* – “помирати”).

Ни жу/рис / йа йї /кажу /хто п'ї/шоў до /божойі п/раўди / ўже на/зад ни /верне / а ти майїш др'ібн'ї /д'їти (Яс). *У/на у/же на /божу п/раўду п'їш/ла / не в'їл'но про нейї зле ка/зати* (КрР).

Ці фразеологізми мотиваційно прозорі. Вони мають позитивну оцінку і невисокий ступінь експресивності, а тому служать евфемістичними позначеннями поняття “померти”. У їхньому суб'єктному оточенні назви осіб.

Відзначмо, що фразеологізми з компонентами, вираженими дієсловом недоконаного виду *їти*, здатні розвивати значення: “бути невиліковно хворим, помирати, знаходитися в стані агонії”: */Бор'ш'е да/ваї йї п'ї/рул'ї/ уна ўже ї/де на п/раўду* (КрР).

2. Фразеологізми, внутрішня форма яких відображає фізіологію вмирання:

Модель *Здригнути ногами* = “померти”

Струс/нути ла/бами (ЗмГ); *б/рикнути ла/бами* (Врхн); пор. лемк.: *стрепати з копитами, з копитами лупнути* [ФСЛГ, 71].

Шо хоч' ла/бами струс/нути? Там /л'ектрика / не руш! (ЗмГ). *Йа ўже / думаў / шо в'ін б/рикнуў ла/бами / бо ўпаў йег нежи/вий* (Врхн).

Модель *Задерти ноги* = “померти”

За/дерти лаби (Врхн); *ўл'ї/пити лаби* (КрР); *закуо/р'їгати /ноги* (КрР); *за/дерти копа/ниц'ї* (КСГГ: Врт); пор. буков.: *відкинути лаби* [МБГ, IV, 3]; *відкинути копита* [МБГ, IV, 78]; лемк.: *выстерти копита, копита выставити* [ФСЛГ, 71]; пор. також: *відкинути / відкидати ноги / копита / ратиці* [ФСУМ I, 121].

Во/на ўл'ї/пила лаби ше то/р'їк / а /л'ута /була йек зв'їр' (КрР). То мож ї/лаби за/дерти / йек так /к'ешко гару/вати (Врхн).

Фразеологізми обох моделей, які мають наддіалектний характер, прозоро мотивовані. Їх внутрішня форма ґрунтується на спостереженні над останніми рухами людини перед смертю. У бойківських говірках у компонентному складі ФО трапляються й такі соматизми, як: *руки, борода*. Пор.: *відверечи руки й ноги* [Он I, 67], *задерти бороду* [Он I, 118].

Фразеологізми обох моделей відзначаються високим ступенем експресивності і різко негативною оцінкою через конотативну модальність, що твориться завдяки компонентам *ко/пита, лаби*, які переважно позначають кінцівки тварин.

Усі фразеологізми цих моделей уживаються як згрубілі, вульгарні. Така вульгарність зумовлена традицією “сміху над смертю”, “жартів із трупом” [цит. за: 65, 54-55], що була особливо поширена на Гуцульщині [див. напр.: Шух III, 251-265]. У суб'єктному оточенні цих фразеологізмів – іменники, займенники, субстантивовані слова інших частин мови на означення людей, рідко тварин. Зауважмо, що фразеологізмові *за/дерти копа/ниц'ї* притаманна полісемантичність. Він має первинно-образне значення “впасти” і вторинно-образне “померти”. Напр.: *Заді/виласи са/рака на /мене таї за/дерла копа/*

ниці. *Заде/ру с/коро копа/ниці і ч'ерес ту бо/л'еч'ку* (КСГГ: Врт).

Модель *Заплющити очі* – “померти”

Оч'у за/перти (КрР); *оч'у сту/лити* (Кс), пор.: *очі замкнути* [МЧ, 82].

Ста/ра ўже/оч'у за/перла / а д'ім ш'е жи/йе (КрР).

Мотивація фразеологізмів цієї структурно-семантичної моделі ґрунтується на уявленні про смерть як про вічний сон. Недарма в поєднанні з часткою *не* ці ФО вживаються зі значенням “не спати”. Порівняймо: *Йі/йі / мама ше до/рана/жила / а н'ім по/лудне ўже/оч'у сту/лила* (Кс). *Нин'ка / н'іч'ми не сту/лила о'ч'ей / нипо/раднa го/дина с тим х/лопцем* (Кс). Ці фразеологізми не містять негативної оцінки і не відзначаються високим ступенем експресивності. Здебільшого вони вживаються для характеристики людей, до яких ставляться з пошаною.

3. Фразеологізми, внутрішня форма яких відображає особливості поховального обряду, служать евфемістичними позначеннями поняття “померти” для пом'якшення почуттів, які здатні викликати відповідна лексема. Вони відтворюються за такими моделями:

Модель *Піти під дерева* = “померти”

П'і/ти н'ід /вишен'ки (Ксм); *н'і/ти н'ім сме/реки* (Крвр), пор. лемк.: *йти під смереки* [ФСЛГ, 124], *нести пуд лину* [ФСЛГ, 78].

Ої / не/доўго/буду си/муч'ила / н'іду під/вишен'ки / ої ш'е т/рохи ї/ н'іду (Ксм). *Ўжем би н'ішоў н'ім сме/реки / лиш/д'іти м'і ш/кода* (Крвр).

Ці фразеологізми відбивають архаїчні уявлення про рослинний світ як локус мертвих, бо дерево традиційно вважається одним із кодів субститутивної лексики [121, 206-207; 136, 232]. Завдяки метонімії назва дерева, поширеного в регіоні, сприймається за місце поховання (кладовища у слов'ян традиційно обсажені деревами). Модель знайшла вербально-фразеологічне вираження в різних діалектах української мови, про неї, зокрема, зазначає В. Ужченко [142, 9]. Рідше замість компонентів – назв дерев можуть уживатися компоненти – назви рослин: *н'і/ти н'ім тра/ву зе/лену* (КрР), пор. лемк. *піти під зелену муравку* [ФСЛГ, 87]; *н'і/ти ў/афину* (Змг). У говірці с. Замагорів зафіксовано і таку трансформацію останнього фразеологізму: */буде/афина* (комусь) “когось чекає смерть”. Порівняймо: */Можна н'і/ти ў/афину йек те/гад'е те/бе ўгри/зет* (Змг). *Ше рас так с/кажеш ї/буде к'і/афина* (Змг).

Усім фразеологізмам цієї структурно-семантичної моделі, окрім останніх ФО із компонентом */афина*, притаманна позитивна оцінка. Вони часто використовуються для передачі співчуття, жалю тощо. З цією метою використовуються суфікси здрібнілості (пор.: */вишен'ки*), а також протиставляється фразеологічне значення із символічним значенням компонента *зе/лений*, що асоціюється з життям. А тому в суб'єктному оточенні цих фразеологізмів можуть бути назви осіб, до яких мовець ставиться зі співчуттям, а також сам суб'єкт мовлення. Фразеологізми з компонентом */афина* використовуються при погрозах або зі значенням раптової смерті і мають негативну оцінку та високий ступінь експресивності. Модель *Піти+ в (до) землю (і)* = “померти”

П'ї/ти ў з/лину (Змг, Ксм, КрР); *п'ї/ти ду/йами* (Кс); *п'ї/ти ў з/р'ін* (КСГГ: Грин, Врхн); пор. лемк.: *піти до чорної землі* [ФСЛГ, 58].

П'ї/шоў йес ду/йами / н'їц к'ї ўже не т/реба (Кс).

Фразеологізми поданої наддіалектної моделі засвідчують трактування смерті як шляху людини з поверхні землі в її надра. Зазначмо, що в гуцульських говірках фразеологізм *п'ї/ти ў з/лину* міг бути запозиченим із чеської мови, де засвідчено цілу низку ФО із компонентом *hlina*, що позначають поняття “померти”.

Модель *Піти* + *до / на / у* + *топонім* = “померти”

П'іти до пал'йч'ука (Двгп); *п'іти на прилогу* (КрР); лемк. *винесли під Копач кого* [ФСЛГ, 70].

То ўже не та л'удина с'тала / ўже ч'ес йе/му іти до пал'йч'ука (Двгп). *А ме/н'і/кажут / шо ўже в'ін п'ішоў на прилогу / зат/ратиўси са/рака* (КрР).

Особливість фразеологізмів цієї наддіалектної моделі – вузькоареальне функціонування: ареал обмежується 1-2 населеними пунктами.

Загалом фразеологізми обох останніх моделей експресивно нейтральні. Їхню оцінку часто визначає контекст. Зокрема в говірці с. Космач зафіксовано: *Ва/силику / ва/си / /наш'ч'ос п'ішоў ў д/лину / на /когос ми/не по/к'инуў* (оцінка позитивна). *Ў/же би ішоў ў д/лину то/той гни/л'ек* (оцінка негативна).

Для фразеологізмів останніх трьох моделей характерні трансформації компонентного складу: *по/нести* (що вимагає об'єктного оточення) / *п'іти* (з обов'язковим суб'єктним оточенням). Зазначимо, що подані ФО можуть варіюватися з компонентом *ли/ж'ети*. Порівняймо: *ли/ж'ети ў д/лин'і* (Ксм) / *ў пал'йч'ука* (Двгп) / *п'іт сме/реками* (Квр). У цьому разі їхня семантична структура ускладнюється додатковою семою “давніше померти”, на відміну від ФО із компонентом *п'іти* / *по/нести*, значення яких містять додаткову сему “тільки, от-от”.

Фразеологізми семантичного ряду “Померти” активно функціонують у говірковому мовленні. Факт табуованості смерті в гуцульських говірках призвів до часткового витіснення лексем на означення цього поняття фразеологізмами цього семантичного ряду. Зазначимо, що психолінгвістичний експеримент, проведений на базі сучасної російської мови, виявив цілком протилежні результати: подібні фразеологізми або не вживаються, або вживаються рідко людьми похилого віку [158, 223]. Коло мотивів і семантичних моделей у гуцульських говірках не оригінальне і збігається в багатьох українських діалектах [64, 5] та слов'янських мовах [136, 229]. Однак нерідко ці моделі знаходять на досліджуваній території неповторне, власне наповнення.

2.2.3. Семантичне поле “Внутрішній світ”. Фразеологізми, що входять у семантичне поле “Внутрішній світ”, характеризують емоційний стан людини, її риси характеру, розумові здібності та ін.

2.2.3.1. Семантична група “Емоційний стан”. Семантичну групу, яка відбиває людські емоції, у дисертації представлено двома семантичними рядами з антонімічним значенням: “Сумний” – “Веселий”. Фразеологізмів зі значенням “сумний, незадоволений”, що активно функціонують у гуцульських говірках, зафіксовано значно більше, ніж тих, що позначають стан радості, веселості. Однак розглянемо їх задля того, щоб продемонструвати, що фразеологія, особливо діалектна, краще реагує на негативні явища дійсності, ніж на позитивні.

2.2.3.1.1. Семантичний ряд “Сумний”. ФО цього ряду об’єднані за спільною семою “сумний”. Їх внутрішня форма здебільшого відбиває зовнішні особливості людей, що перебувають у стані смутку, незадоволення, а саме їхню міміку. Тому чітко розмежувати ці поняття на фразеологічному рівні практично неможливо. ФО з цим значенням мають негативну оцінку, зумовлену характером денотації. Їхнє експресивне забарвлення залежить і від денотативної модальності, і від конотативної. Переважно ці фразеологізми вимагають суб’єктного оточення на позначення особи, окрім ФО з об’єктним оточенням у формі давального відмінка: *хот’ п’іт/пен’ки су/ши* (Дзмб).

Деякі фразеологізми зі значенням “сумний, незадоволений” відтворюються за такою структурно-семантичною моделлю, що має наддіалектний характер:

Модель *Якби + найстися + гіркою або кислою* = “сумний, незадоволений”

Йет’би йіш’ :уро́к на/йіу́си (Яс); *йет’би квас’них /йеблук на/йіу́си* (Дзмб); пор. в лемк.: *як би са квасних планок наїв* [ФСЛГ, 104].

Шос прийи/ла дме’н’і йет’би йіш’ :уро́к си на/йіла (Яс). */В’ічно /ходить йет’би квас’них /йеблук на/йіу́си* (Дзмб).

Фразеологізм із компонентом */йіш’ :урка* має вищий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності. Супровідними словами до ФО цієї наддіалектної моделі виступає дієслово *хо/дити*, рідше займенник *та /киї*.

Схожа мотивація внутрішньої форми об’єднує кілька фразеологізмів у таку семантичну модель:

Модель *Бути як пісна їжа* – “сумний, незадоволений”

Н’і не со/лений н’і не ма/шч’ений (Ксм); *йек ч’ир студений* (= рідка страва, перев. з кукурудзяної муки) (Змг); пор. у лемк.: *ани не солений, ани немасний* [ФСЛГ, 90]; *ани неварений, ани не печений* [ФСЛГ, 89]; *як студений трис* [ФСЛГ, 46].

Шо с /ходиш йек ч’ир студений /мо /д’іу́ка к’і по/к’енула (Змг). *Йа шос /нин’і у/сталам /ї та/ка н’і не со/лена н’і не ма/шч’ена // снйу́ ми си м’іі ва/сил’ /але /дуже зле* (Ксм).

Модель функціонує в інших діалектах української мови, зокрема лемківському. ФО *н’і не со/лений н’і не ма/шч’ений* (Ксм) у цій самій говірці може функціонувати з іншим значенням: “нічого не вартий (про людину)”: *А то/тої прий/мак у/нейі /то н’і не со/лене н’і не ма/шч’ене* (Ксм).

Інші ФО в гуцульських говірках мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Зокрема ФО *[хо/дити] йет от/руйений* (Дхт), чия мотивація наближується до поданої вище моделі (*якби + найвся + чогось отруйного*), також характеризується високим ступенем експресивності. Напр.: *Йа/киї /д’іт’ко шт/рикне у/нейі /а ти хо/ди /пот’ім йет от/руйений* (Дхт). Високий ступінь експресивності, породжений конотативною модальністю (алогічним поєднанням двох днів посту, що ідуть непослідовно), властивий фразеологізмам національної мови *[скри/витиси /ск/риу́йений] йек сере/да на /пйетницу* “бути незадоволеним, сумним” (Ксм) (див. також у В. Ужченка [

141, 92-93].

У говірці с. Космач фіксуємо: [та/киї] /йегби хто в оч'и ж/мен'у п'іску на/сипаў, що характеризує людину, яка перебуває у стані смутку: Здризлам си ўчєра / а /нин'і та/кам / /йегби хто ў /оч'и п'іску на/сипаў (Ксм).

Фразеологізм може вживатися з іншим значенням: “не могли заснути”. Напр.: Не /спалам /ц'ілу н'іч' / /тайагби хто ў /оч'и п'іску на/сипаў (Ксм).

2.2.3.1.2. Семантичний ряд “Веселий”. Семантику фразеологізмів цього ряду ускладнює додаткова сема: “безпідставно”. Тому оцінка таких ФО здебільшого негативна. Їх експресивне забарвлення залежить від конотативної модальності, а в суб'єктному оточенні виступають назви осіб.

Фразеологізми цього ряду відтворюються за такою моделлю:
 Модель Йак + самиця + у самця = “веселий, задоволений”

[Ви/селиї] йак сви/н'а ў т/нура (Ксм); йек ко/за ў /цапа (Дзмб).

Шо с та/ка йак сви/н'а ў т/нура / /тил'ко см'і/йес':и (Ксм). /К'ішиц':и ч'о /гос йек ко/за ў /цапа (Дзмб).

Супровідними словами при поданих ФО виступає дієслово /т'ішитиси, прикметник ви/селиї або займенник та/киї.

2.2.3.2. Семантична група “Розумові здібності”. Група об'єднує два семантичні ряди, які характеризують розумові здібності людини: “Дурний”, “Розумний”.

2.2.3.2.1. Семантичний ряд “Дурний”. Цей ряд містить велику кількість ФО, що покликані схарактеризувати людину з низькими розумовими здібностями. Зауважмо, що в гуцульських говірках, як і в національній мові загалом, спостерігаємо дифузність у значеннях, а саме: не чітко розмежовуються поняття “дурний” і “божевільний”, причому не тільки на фразеологічному рівні, а й на лексичному. Тому доцільним видається об'єднати ФО зі значенням “дурний” і “божевільний” в один семантичний ряд, а при можливості вказувати на додаткові семантичні компоненти в їхній семантичній структурі. Більшість ФО семантичного ряду “Дурний” відзначаються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою, що впливає з денотативної модальності. Обов'язковим однопозиційним суб'єктом оточення цих ФО виступають зазвичай назви осіб, рідко назви тварин, що виражені іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови. Більшість ФО поданого ряду відтворюється за структурно-семантичними і семантичними моделями, кілька з яких описує А. Івченко [54, 8-53]. У гуцульських говірках часто вони мають власне наповнення:

Модель [Дурний] + як + дерев'яний предмет = “дуже дурний”

[Дур/ній] йек ч'ін (ў д/верах) (Дхт); йек пен' (Ксм); [та/киї на /голу] йек пен' (КрР); йек турш' (КрР); йек к'іл ў п/лот'і (Кс), пор. покут.: дурний як чіп [Фр II (1), 68]; дурний як кіл у плоті [Фр II (1), 67]; пор.: дурний, як сосновий пен'ь; дурний, як довбня [Ном, 85, 86]; пор. також: як чіп зі словами дурний, п'яний “дуже сильно, у великій мірі” [ФСУМ II, 946].

*Йег в'ін си/виу'ч'иу за/дохтора / йег буу у ш/кол'і та/к'иі дур/ний йек ч'ін
 ў д/верах (Дхт). Та/киї на/голу йак пен' / бо то буу/волох йі/йі муж (КрР). /
 Кажут / дур/ний йек туриш' на/мутула / туриш' то та/ка г'і/л'ека з/ломана г'
 руба (КрР).*

Деякі фразеологізми цієї наддіалектної моделі зафіксовано з факультативними компонентами *ў д/верах*, *ў п/лот'і*, що сприяють підвищенню ступеня експресивності.

У говірці с. Красне засвідчено ФО, образним конкретизатором якої виступає не дерев'яний предмет, а кам'яний: *йек п/лита* (= плоский камінь). Пор.: *Та/киїс йек п/лита дур/ний / а/майїш газ/дин'у/ч'итану / йег га/зета / ўсе з/найет (КрР).*

Модель [Дурний] + як + тварина = “дуже дурний”

[Дурний] *йег в'іс/л'ек* (КСГГ: РзтК); *йек/сомар'* (КрР); *дур/ний йек цап* (Двгп); *[за/битий] йек цап ў/муда* (= недоумкуватого) (КрР); *йек/тел'і* (КрР); (*/файний йек/йеблоч'ко / дур/ний йег ба/ран* (Двгп); (*ве/ликий йак сме/р'ека / а дур/ний йат бе/бека* (Гр: Рсш); *[з/луна] йек ко/рова* (КрР); (*ве/ликий йак/тич'ка / а дур/ний йак те/лич'ка* (Гр: Ясн); *йег мед/в'ід'* (Врт); *та/киї заро/зумний йат/Мошк'іу к'ін'* (йак си ў/сере / то по/пахайі) (Ксм); пор. бойк.: *такий зарозумний як Фишків кінь* [Фр ІІІ (1), 41]; пор. закарп.: *йак осел; дурний йат баран; дурна йат бебека* (Гр); пор. у лемк.: *глутий як цап* [ФСЛГ, 140]; *глутий як теля необрізане* [ФСЛГ, 131]; а також: *розумний, як Беркове теля; дурний, як турецький кінь* [Ном, 85, 86].

Дур/ний йек цап то/тої наш голо/ва / ш/кода шо ў/ч'иу'с'и (Двгп). *Забитий йек/сомар' / то/то так/кажут на маї дур/ного* (КрР).

Образними конкретизаторами компаративних ФО поданої наддіалектної моделі виступають переважно свійські тварини. Д. Ужченко зазначає, що саме компоненти фауноніми є образно-асоціативним стрижнем конотації [143, 13]. Нерідко спостерігаємо експлікацію ФО з допомогою факультативних компонентів, що також посилюють експресивність (конотативна модальність). Наприклад, високий ступінь експресивності ФО */файний йег/йеблоч'ко / дур/ний йег ба/ран* (Двгп) ґрунтується на протиставленні краси і розуму, поширеному у фольклорі, пор.: *йе/киї за/файний / та/киї задур/ний* (Кс). У семантиці цієї ФО з'являється додаткова сема “нетямущий”. Ускладнення значення додатковим семантичним компонентом “високий, а отже, дорослий, але нетямущий” завдяки факультативним компонентам фіксуємо у ФО: *ве/ликий йак сме/р'ека / дур/ний йат бе/бека; ве/ликий йак/тич'ка / дур/ний йак те/лич'ка* (Гр: Рсш). Чіткого розмежування ФО на ті, що стосуються тільки чоловіків чи жінок, не виявлено. Рід іменника, а чи статеву належність тварини, що виступає образним конкретизатором, не є показником диференціації, за винятком ФО [*з/луна] йек ко/рова* (КрР), що характеризує жінок, і [*дур/ний] йек/тел'і* (КрР), яка стосується переважно неслухняних дітей. Остання ФО має дещо нижчий ступінь експресивності. У ролі супровідних слів окремих ФО засвідчено прикметник *заро/зумний*, що робить порівняння ірреальним, а отже, сприяє підвищенню ступеня експресивності. ФО [*та/к'е заро/зумне] йат му/зикове ко/*

т'е (на *п'ч'і с'пати* / а *ў цим'бали с'рати*) зафіксована в говірці с. Космач із протилежним значенням – “хитрий”, “розумний”, хоч вона й відповідає заданій моделі.

Модель [Дурний] + як + рослина = “дуже дурний”

[Дур'ний] *йек фа'сол'е* (Врхн); (*ви'сокий йек то'пол'а* / а дур'ний) *йак ква'сол'а* (Гр: Рсш); *йег ди'н'ек* (КрР); пор. у закарп.: *дур'ний ги па'сул'а* [73, 66]; пор.: *високий як тополя, а дурний як фасоль* [Ном, 87].

Йури л'убаска / то та'ка дур'на йек фа'сол'е // *али ўз'еў йі'йі ў кон'тору ро'бити* (Врхн).

Семантика ФО, що зазнає експлікації факультативними компонентами *ви'сокий йек то'пол'а*, набуває додаткової семи – так кажуть про високу, але нетямущу людину”. Подана модель функціонує і в інших діалектних масивах, що засвідчує, зокрема, В.Лавер [73, 66].

Модель [Дурний] + як + взуття = “дуже дурний”

[Дур'ний] *йек ч'об'ім* (Змг); *йак си'б'ірський вал'анок* (Ксм); *такий розумний як бабині шкургани* (Грин) [Фр III(1), 41]; пор.у лемк.: *глуний як бочкір* [ФСЛГ, 23]; пор. літ.: *як (драний, (дірявий)) чобіт* [ФСУМ II, 949].

Ти та'кий дур'ний йек ч'об'ім / а ш'е ме'не шос хоч'еш ўч'ити (Змг). *Та мудра ди'тина а той дур'ний йак си'б'ірський вал'анок / хоч' в'ід йед'ного тата* (Ксм).

Подана модель має наддіалектний характер.

Зауважмо, що супровідними словами до ФО цієї та інших моделей виступають не тільки прикметник *дур'ний*, а й *ро'зумний* / *мудрий*, що додатково підсилює експресивність. Таку ж роль відіграють означення до образних конкретизаторів, які переважно позначають належність до деякої етнічної групи чи території, що стереотипно вважаються еталоном нетямущості, пор. в А. Івченка [52, 204-207].

Модель [Дурний] + як + представник етнічної групи = “дуже дурний”

[Дур'ний] *йек турок* (Дхт); *йег волох* (КрР); *дурний як Гуцул* (Кт) [Фр II (1), 67] (люди з Кут та й нерідко з інших гуцульських населених пунктів і тепер не називають себе гуцулами, уважаючи цю назву образливою; гуцулами ж кличуть тих, хто проживає високо в горах); пор. лемк.: *як талиян* [ФСЛГ, 130].

Та тої наш голо'ва дур'ний йек турок // *али го не в'ігон'ат / бо в'ін ў м'йе п'ід'мазати ў п'утил'і* (Дхт); *В'ін зле ч'инит ма'шину / дур'ний йег волох* // *але д'рош'і хоч'ет добр'і* (КрР).

Модель *Мати в голові відходи* = “дуже дурний”

Мати ў голо'в'і с'іч'ку (Ксм); *мати со'лому ў голо'в'і* (Дхт); *мати по'лову ў голо'в'і* (КрР); *ў голо'в'і пи'лин':а* (у кого) (КСГГ: ВБчк); пор. лемк.: *пиловина (полова) в голові* [ФСЛГ, 102]; *січка у голові* [ФСЛГ, 121]; закарп.: *полова в голові; у голо'ві му'фіріспор* (угор. *fyreszpor* “тирса”) [73, 65]; літ.: *голова половою (соломою, клоччям) набита* “хто-небудь нерозумний, нерозторопний” [ФСУМ I, 182].

М'ін'і вигл'ідайі / шо в'ін майі с'іч'ку ў голо'в'і / рас та'к'е пли'те (Ксм); *У'него майже лиш пи'лин':а ў голо'в'і* (КСГГ: ВБчк). *Йек со'лому ў голо*

/в'і/майїш / то ни схо/вайїш / /л'уди/будут з/нати (Двгп).

Наші записи свідчать, що подані ФО часто можуть функціонувати і в іншому вигляді: у голові + (є) відходи, що не залежить від ареалу функціонування моделі. Подібні трансформації спостерігаємо і в таких наддіалектних моделях.

Модель Мати + їжу (молокопродукти) + в + голові = “дуже дурний”

/Мати Вер' (= сироватка) ў голо/в'і (КрР); /мати са/мок'иш'у (= кисле молоко) / буV ў голо/в'і (СгР); пор. буков.: *мати росіл у голові* 73, 65]; пор. також: *фляки в голові* [Жел П, 1029].

Йак /майїш Вер' ў голо/в'і / то си/ди у /хак'і / а ни го/ни на с/тайу (КрР); А шо у /нейї /розум йе? // са/мок'иш'і /майї ў голо/в'і (СгР).

За даними опрацьованих джерел, модель належить до типово гуцульських. Її продуктивність у гуцульських говірках можна пояснити основними видами діяльності гуцулів, зокрема відгінним пастухуванням, спрямованим здебільшого на виробництво молокопродуктів, яке здавна побутує на Гуцульщині (в інших регіонах воно малопоширене або й узагалі нетипове) [див. про це: 162]. Подані ФО у гуцульських говірках Мараморощини (Румунія) вживаються зі значенням “дурний, нетямущий”, а також “неслухняний (про дітей)”. Ці ФО відрізняються від інших суб'єктним оточенням, у якому, за свідченням респондентів, часто виступають назви дітей.

Таке ж значення та обов'язкове оточення має ФО /розум ў/т'ік ў гу/дзицу (у когось), що має індивідуальну внутрішню форму і зафіксована в говірці с. Космач: *Шо ў /тебе /розум ў/т'ік ў гу/Vицу / т/реба го т/рохи / в'ібити ў/голову* (Ксм).

Модель Мати + в + голові + сторонній предмет = дуже дурний”

/Мати /кул'у ў голо/ві (Рх); /мати ц/в'еха ў голо/в'і (Дзмб); пор. у закарп.: /мати /кул'у / з/везд'а ў голо/в'і (Гр); лемк.: *мати черепину у голові* [ФСЛГ, 143].

/Майїш /кул'у ў голо/в'і? Де п/рес:и ду/того би/ка // шо //даўно ни буў/битий? (Рх). Та о/на о/д:аўна /майї ц/в'еха ў голо/в'і / кл'і/не на ўсіх //але то/та кл'ет'/ба ни сп/раўжна (Дзмб). Та ў/него /кул'а ў голо/ві / нич' не/робит /лиш ма/л'уйї писан/к'и / ї/возит до /м'іста (Рх).

Модель Мати + тварину + у голові = “дуже дурний”

/Мати бара/на ў голо/ві (Дхт); /мати кугу/та ў голо/в'і (Ксм); /мати /мухи ў голо/в'і (Кс); пор. у лемк.: *в голові конячки мати* [ФСЛГ, 70].

З йе/го /ж'інкоў ни/ма шо гово/рити // во/на /майї бара/на ў голо/в'і // шо з/робиш (Дхт). Е / та то дур/не / в'ін так си на /мене ди/виў // йаг би кугу/та маў ў голо/в'і (Ксм).

ФО цієї наддіалектної моделі можуть трансформуватися: *ба/ран за/б'іх ў/голову* (Дхт) (пор.: *дур/ний заїде / заб'їжит ў/голову* (Врхн)); *ў голо/в'і кугу/ти куку/р'ікайт* (Ксм). Найчастіше це відбувається, коли мова йде про напади божевілья: *Бу то /м'іс'іц' ў/поўн'і / то ў/него ба/ран за/б'іх ў/голову / а ў/ини'ий ч'ес / то так ни/ма* (Дхт). Хоча такі ФО можуть уживатися й зі значенням “бути обмеженим, дурним”.

Модель *Спожити + отруйну рослину* = “дуже дурний”

На/питиси матри/тану [СГГ, 121]; *мадри/гул'і на/ййґси* (КрР); *ци ти мадра/гуни на/ййґси* (Бн) [Горб, 302]; *дур/них гри/б'йґ си на/ййґ* (КрР); пор. лемк.: *мадрегулі наївся* [ФСЛГ, 80]; *шалени гриби поїв* [ФСЛГ, 43]; у бойк.: *ци ти сї дурману наїв; ходит як би дурійки попоїв* [Фр II (1), 65]; а також: *блекоти наївся* [Ном, 87].

Шо з ним? // в'ін шо мадри/гул'і на/ййґси / шо та/к'е го/ворит (КрР). *Та то тв/йа мар'іч'іка дур/них гри/б'йґ си на/ййґла / шо так на/мене на/пала* (КрР).

ФО поданої моделі мають прозору мотивацію, що ґрунтується на зіставленні стану психічно-ненормального і того, хто зазнав отруєння. Зазначимо, що респонденти віддають перевагу цим ФО, коли характеризують людину, яка говорить дурниці.

Модель *Вдарений + предметом + у голову* = “дуже дурний”

Ї/битий/барусом (= молотом) / *клеўцем* (= молотком) *й/голу* (КрР); пор. лемк.: *з міхом вдарений* [ФСЛГ, 84]; *махнутий з міхом* [ФСЛГ, 84]; буков.: *бита лантухом* [73, 65]; а також: *мішком прибитий* [Ном, 86].

Но не/годен з ним нич' уч'и/нити / бо в'ін/мало/барусом й/битий й/голу (КрР). */Кажут / шо клеўцем у/битий й/голу / йек то йе йа/киї/мутул* (= психічно ненормальний) (КрР).

Високий ступінь експресивності твориться завдяки конотативній модальності, що породжена внутрішньою формою ФО. Подана модель має наддіалектний характер.

Модель *Хворий на голову* – “дуже дурний”

Ка/л'іка на/голу (ЗлВ); *сла/бий на/голу* (Врхн); *мнекий на голову* [ГК 1997, 46]; пор. закарп.: *слабий на к'імн'а* [73, 65]; літ.: *слабка (слаба) голова* [ФСУМ I, 184].

Син/венгрина сла/бий на/голу / ї ста/риї те/пер' сам йек пен' (Врхн); */Вижу / шо ти ка/л'іка на/голу / раз даў си з/гоцкати* (ЗлВ); *Витко, шо той Гуцул був менекий на голоу. Узев собі професора за годованця* [ГК 1997, 46].

Модель має наддіалектний характер, що підтверджує ФО літературної мови.

Модель *Така голова, що годиться лиш запхати в небезпечне місце* – “дуже дурний”

[Та/ка голо/ва] ш'о лиш' й баг/но за/бий (Крвр); *й боло то пхай* (Кс); *ш'о лиш' й пл'ім пхай* (Змґ).

/Майї та/ку дур/ну голо/ву / ш'о лиш' й баг/но за/бий (Крвр). *Йеґби йа маў та/ку/голову / то бим й пл'ім зап/хаў // то йе та/киї пл'ім / йеґ зап/хайиш / голову межи/него / то/мож'е в'іт':ети* (Змґ).

За даними опрацьованих джерел, модель належить до типово гуцульських. Її ФО відзначаються високим ступенем експресивності завдяки образу, що передає внутрішня форма (конотативна модальність).

Модель *Мати мало розуму* = “дуже дурний”

/Мати/розуму шо й/око/капнути (Ксм); */мати/розуму йеґ би ўкраў* (Кс); */гонору/поўні бе/саги / а/розуму на му/ш'енку ни/ма* (Врхн).

Із'ї / мої / з'найїш / що во/на /п'інта то/б'ї /теш'є /але /ч'уйєш / що / майїш /розуму / що ў/око /капнути йєг зач'не то/б'ї гово/рити (Ксм). А то/та га/нус'а / що /майї /гонору /поўн'ї бе/саги /але /розуму на му/ш'єнку не/ма // си/ дит і ч'є/каїє / що /буде си в'їд:а/вати (Врхн).

Значення останньої ФО містить додатковий семантичний компонент “про нетямушу, але марнославно людину”.

Модель *Мішається в голові (у когось)* – “дуже дурний, психічно-ненормальний”.

Ў голо/в'ї си з'вурдило (Рх); ко/лотит / бала/мутит ро/зумом (Врхн); / буйї ў голо/в'ї (Двгп); /мере ў голо/в'ї (Ясн) [73, 65]; пор. закарп.: мати баламутний розум (Гр).

Д/гор'ї їти не /можна / бо там жи/їє то/той и/ван / що йє/му си ў голо/ в'ї /буйї (= кипить) // /кажут / що в'ін /ж'інку со/кироў зару/баў (Двгп). Те/б'ї / /пеўно / ў голо/в'ї си з'вурдило / що ти /даўси наб/рати (Рх).

В обов'язковому оточенні цих ФО – назва, виражена іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови в родовому відмінку із прийменником, на позначення особи.

Інші ФО цього семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму.

Зокрема в говірці с. Замагорів зафіксовано ФО *не сам с со/боў* “божевільний”. Зауважимо, що при характеристиці особи жіночої статі ФО засвідчено з омонімічним значенням “вагітна”. Пор.: *То/та /баба / що /нин'ї сто/їала за то/боў ў /цер'кв'ї / ни са/ма с со/боў // во/на то/б'ї н'їц ни с/кажи // лиш' /буди смі/ятиси і ру/ками си/бе /бити (Змг). Йї/го га/нус'а ўже не са/ ма с со/боў / т'еш/ка /але то не /в'їл'но гово/рити чу/жому / а/би ди/т'є ни зийш/ло (Змг)* (див.: семантичний ряд “Вагітна”).

ФО *ни/ма /розуму і г'їм/но посо/лити (Крвр)*, що має індивідуальну внутрішню форму, характеризується високим ступенем експресивності не тільки завдяки денотативній, а й конотативній модальності, яка твориться з допомогою компонента з різко негативною оцінкою: *В'ін ни /маїє /розуму і г'їм/но посо/лити / а /думайі шо ў/с'ї ро/зуми по/їїў (Крвр).*

ФО */мати ман/кол'їїу (Крвр)* у наших записах засвідчено тільки з одним значенням “божевільний”. Наприклад: *Йї/її брат маў ман/коліїу / то з /нач'ит з /лузду з'їїхаў //але ўсе йїї пома/гаў (Крвр)*. Мабуть, компонент *ман/коліїа* перейнято з пол., де *mancholja* – просторічний варіант від *melancholja*, див. про це: [SW II, 918]. У примівках, які записав В. Коржук, читаємо такий варіант цієї ФО, очевидно, транслітерований із польської мови: *Помішивси, звар'ював, побаламутив розумом, здурів, вар'ят, піш пан манколія* [Корж, 38].

У семантичний ряд “Дурний” входить ФО */биги на/ход'ат (Крвр) / /бега на/ход'ит (Ксм) / /мати /беги (Ксм)* “дуже дурний, божевільний” із затемненим компонентом */биги / /бега*, значення якого для сучасного діалектоносія невідоме. Порівняймо: *Йїї йаг зач'нут /беги на/ходити / то пли/ те / йаг ни/б'їшка но/гами (Ксм). Йєг з /лузду з'їїхаў / то /кажут // /биги на/ход'ат // /биги / то /тайєгби шос бра/куїї (Крвр)*. У картотеці М. Грицака

знаходимо лексему */бета*, що в говірці с. Косівська Поляна має значення: “колода”. Таке ж значення фіксує картотека словника гуцульських говірок: “нерівна колода” (КСГГ: ЗлН), звідси і */бетас* “сильний, але дурний чоловік” (КСГГ: Мш). Етимологічний словник української мови подає, що *бет* “якась психічна хвороба, зовнішня пухлина (за Словником української мови Д. Яворницького). Дослідники припускають, що слово *бет* споріднене із серб. *baga* “якась хвороба коней” [ЕСУМ I, 159]. Таке тлумачення цього слова дає нам підстави мотивувати значення поданої ФО, а тому схилиємося до цієї думки.

ФО семантичного ряду “Дурний” активно функціонують у гуцульських говірках не тільки для характеристики нетямущих чи божевільних людей, але й тих, чий вчинки не вписуються, на думку мовців, у стереотипи людської поведінки.

2.2.3.2.2. Семантичний ряд “Розумний”. Семантичний ряд фразеологізмів на позначення розумної людини значно бідніший. Для нього характерне змішування понять “розумний” і “досвідчений” (розум у ментальності народу часто асоціюється зі знаннями, здобутими через досвід). Фразеологізми цього ряду мають позитивну оцінку. Їхнє експресивне забарвлення залежить від конотативної модальності (експресивно-забарвлених компонентів) або ж від граматичної структури (переважно це порівняльні звороти). У суб’єктному оточенні ФО виступають назви осіб.

Значення окремих фразеологізмів цього ряду мотивуються за такою семантичною моделлю:

Модель *Мати голову* – “дуже розумний”

/Мати/голу (на ўйезах) (Крвр) / *на/карку* (Кс); */мати (/биту)/голу* (Ксм); пор. бойк.: *мати в голові* [73, 66]; пор. також: *голова на плечах (на в’язах)* [ФСУМ I, 182].

В’ін/майе/голову на ўйезах / то/той наш ва/сил’ зе/ленч’ук / аш си ви л’ вов’і/ўч’ит (Крвр). */Маўйес/биту/голу / але з/нейі х’л’іба не/ййвис* (Ксм).

Значення ФО з факультативним компонентом */бита (голова)* містить додаткову сему “досвідчений”, пор. в літературній мові: *бита голова* “бувала людина” [ФСУМ I, 180]. Фразеологізми поданої наддіалектної моделі не відзначаються високим ступенем експресивності.

Більшість фразеологізмів зі значенням “розумний” має індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Напр., ФО *з/нати ї в’ім/себе ї до/себе* (Змг), що відбиває уявлення гуцулів про розум як про знання, які людина не лише зберігає, а й передає іншим, не відзначається високим ступенем експресивності: */венгрин знаў ї в’ім/себе ї до/себе / але в’ін ўже не при/к’ем’і* (Змг). Фіксуємо цей полісемантичний фразеологізм також з іншими значеннями: “пліткувати”, що має негативну оцінку і стосується переважно жінок: *То/то та/ка/баба / шо з/найет ї в’ім/себе ї до/себе / так/пошту/носит / шо аж’* (Пмг); а також “вміти чарувати” з позитивною оцінкою, пор. лексема: *зв’ім/себити* “відвернути чари”. Очевидно, останнє значення – первиннообразне.

Образним конкретизатором ФО [мудрий] *йег дара/дуда* (Врхн) / *тара/дуда* (Крвр) виступає ім'я відомого мольфара (чарівника), який жив на Буковині і прославився своїм розумом і вмінням чарувати, ворожити [див. також: Лом, 181]. У Верховинському районі про нього ще й досі розповідають легенди: *То/то та/к'ий'ї/нейі син / йег дара/дуда / шо'ї/него си не спи/таї / то/то/каже / аж'ї/к'емити не/годен* (Врхн). Прізвисько Дарадуда поширене в Путильському районі на Буковині. Однак такий фразеологізм там практично невідомий. Тільки в с. Довгопілля два респонденти засвідчили, що ФО *та/киї йег дара/дуда* має протилежне значення “розумово-відсталий, дурний”, пригадуючи недорозвиненого місцевого хлопця Дарадуду. Фразеологізм [мудрий] *йак ста/риї* (Ксм) відзначається нижчим ступенем експресивності. Часто він служить засобом характеристики мовлення чи знання малих дітей. Порівняймо: *Мо/йа ма/ла / то/то та/ка за/мудра / йек ста/ра / не/годен йі перегово/рити* (Ксм).

Про розумну дитину кажуть, що [ро/зумне] *йаг му/зикове ко/т'е* (Ксм). З таким самим значенням його фіксує й І. Франко: *таке розумне як музикове котя* [Фр ІІІ (1), 41]. Поданий фразеологізм може мати вищий ступінь експресивності завдяки факультативним компонентам *на пе/ч'і с/пати / а'ї цим/бали с/рати* (Ксм). Завдяки їм у значенні з'являється додаткова сема “хитрий”: *Та ма/ла / то/то та/ка заро/зумна / йаг му/зикове ко/т'е на пе/ч'і с/пати / а'ї цим/бали с/рати / ч'исто йаг йі/йі/мама* (Ксм).

Фразеологізм */мати/мухи'ї голо/в'і* (Ксм), який позначає розумну розвинену людину, не вкладається у традиційну модель *Мати + комахи + в+голови* = “психічно-ненормальний, дурний”: *Во/на/майі/мухи'ї голо/в'і / та/ка/мудра // їже си бе/ре ч'и/тати* (Ксм).

У говірці с. Красна (Румунія) зафіксовано ФО (*/ч'итана*) *йег та/зета* “про розумну людину, найчастіше жінку”: *То/те/ч'інар'е д'іу/чиско та/к'е/ч'итане / йег та/зета* (КрР).

2.2.3.3. Семантична група “Риси характеру”. До цієї групи увійшли найбільш уживані фразеологізми, що об'єднуються в такі семантичні ряди: “Добрий”, “Злий”, “Брехливий”, “Лінивий”.

2.2.3.3.1. Семантичний ряд “Добрий”. Фразеологізми цього семантичного ряду здатні характеризувати людину, яка наділена позитивними людськими якостями, зокрема добротою. Рідше вони позначають щедрю людину, хоч загалом на фразеологічному рівні чіткого розмежування цих якостей не спостерігаємо. Фразеологізми зі значенням “добрий” наділені позитивною оцінкою. Їхній ступінь експресивності залежить від конотативної модальності. Фразеологізми семантичного ряду “Добрий” вимагають суб'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на позначення особи.

Більшість фразеологізмів цього семантичного ряду розподіляється за структурно-семантичними моделями, а саме:

Модель [Добрий / такий] + як хліб = “дуже добрий”

[Добрий] йак /паска (Ксм); йек хл'ін з /маслом (КрР); йек ка/валок хл'іба (КрР); пор. добрий сусід, ек добрий хліб [Кн, 164]; лемк.: добрий як з маслом хліба [ФСЛГ, 138]; добрий як фалаток хліба [ФСЛГ, 138].

М'ї/пер'иш чоло/в'ік / то ни те шо д/руги / та той буў /добрий йак / паска / але шо / йак /рано ўмер (Ксм). Та во/на (про дружину) /була та/ка доб/ ра йек ка/валок хл'іба / а /нин'і ўже не то (КрР).

Внутрішня форма фразеологізмів цієї наддіалектної моделі відбиває “гастрономічні” уявлення про доброту. Звідси і ступінь експресивності окремих ФО збільшується завдяки компонентам, що позначають хліб кращої смакової якості (/паска, з /маслом).

Модель [Добрий] + що + прикладай + до + вразливого місця = “дуже добрий”

[Та/кий] шо /тул'ей до ду/ш'і (Дхт); шо до /буби /тул'ей (Врхн); шо до / рани бе/ри (Кс); пор. літ.: хоч до рани (до болячки, до зубів) прикладай “добрий, лагідний, податливий” [ФСУМ I, 319]; таке добре, лиш його до серця прикладай [Ном, 61].

Е/ та то буў та/к'и ч'оло/в'ік / шо /тул'ей до ду/ш'і та/к'и /добрий (Дхт).

Високий ступінь експресивності фразеологізмів цієї наддіалектної моделі зумовлений не окремими компонентами, а образом загалом, який творить внутрішня форма. Значення поданих ФО ускладнюється додатковою семою “співчутливий, ніжний”.

Модель Дав + би + [з себе] + одяг + [останній] = “дуже добрий”

Со/роч'ку би даў с /себе (КрР); ос/татни шта/ни би с /себе ск'і/гнуў (Кс); пор. лемк.: дав би зо себе послідню сорочку [ФСЛГ, 127]; пор. також: останню сорочку скинути та віддати “поділитися з ким-небудь усім, що маєш” [ФСУМ II, 817]; дав би сорочку з себе “добрий” [Ном, 61].

Та в'ін со/роч'ку би даў с /себе / то/тої /ч'інар / ї/ж'інка ў /него та/ка / добра / та ї ма/лий /йура ў /него си ў/даў (КрР). Дл'а с/воїх / то в'ін не йе та/ киї /добрий / а дл'а /когос / то ос/татни шта/ни би с /себе ск'і/гнуў (Кс).

Значення фразеологізмів цієї моделі, що має наддіалектний характер, ускладнене додатковою семою “щедрий”, що впливає з первинно-образного значення “бути щедрим, віддати усе, що маєш”: М'ї/н'і дл'а /нейі н'іц не ш/ кода / йа би йі ос/татни шта/ни буў даў / а те/пер' йек йа н'іц не /годен / то / навит не с/тупит на по/р'іх (Кс). Зазначмо, що високий ступінь експресивності ФО зумовлює компонент ос/татни.

Модель Дав + би + частину власної істоти = “дуже добрий”

/Душ'у би даў (КСГГ: Врхн); /душ'у со/б'і би даў (/в'ірвати) (КрР); даў би /оч'у з голо/ви (Ксм); /палец би даў ў/р'ізати (Дзмб).

З/наўйім т/вого /тата / та то та/киї чоло/в'ік / /палец би даў со/б'і ў/ р'ізати / та/киї буў /добрий (Дзмб). То йе так йаг /моя не/в'істка йаг го/ ворит / то та/ка /добра / /оч'у би /дала з голо/ви / а на/праўду / то та/ка за/ т'ета / йаг в'іс/л'ек (Ксм).

Семантика фразеологізмів містить додаткову сему “жертвний”, що впливає з їх внутрішньої форми. Подані ФО є полісемантичні, оскільки

здатні характеризувати і дуже щедрю або жертвовну людину: *Йа би т'їй ди/тин'ї/дала/оч'и з голо/ви* (Ксм). Ступінь експресивності цих фразеологізмів значно вищий, аніж у ФО попередньої моделі.

Інші фразеологізми цього семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму.

Зокрема ФО *бла/гий йек/тиха во/да* (КрР), що характеризує дуже добру людину, має високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності, а саме компонентів */тиха*. Він і є стрижневим словом у мотивації значення і зумовлює додаткову сему “винятково (добрий)”, що пояснюється географічними особливостями карпатського регіону: *Пона/д'а/наша/була та/ка бла/га йек/тиха во/да / те/пер' та/ких ўже на с'в'їт'ї не/ма* (КрР). Таким самим високим ступенем експресивності наділений фразеологізм */добрий йек/мамина /ц'їц'ка* (КрР), що має аналогічний відповідник і в лемківських говірках: *добрий як мамина ціцька* [ФСЛГ, 141]. Образний конкретизатор зумовлює і наявність додаткової семи у значенні “безвідмовний”: *Та то не/годен/бути до л'у/диї/добрий йак/мамина /ц'їц'ка / бо ўс'ї/будут/гуїкат'ї маў би ї не ка/зат'ї* (КрР).

Значення фразеологізму */добрий / бла/гий йак д'нина* (КрР) містить додаткову сему “приятний”. ФО має нижчий ступінь експресивності порівняно з попередніми сполуками: *А ўже йак її узд'р'їє / то/робиц'и бла/гий йак д'нина* (КрР).

У говірці с.Дземброня зафіксовано */добрий] йек рах/манин*, що є яскравим прикладом імплікації міфу до фразеологізму. Близьку сполуку подає також І.Франко: *то не чоловік, а Рахманин* [Грин, Фр III (1), 7]. За повір'ям гуцулів, рахмани – міфічні постаті, що відзначаються особливою добротою [див.: Шух IV, 246]. А тому дещо дивним видається зарахування цього номена до етнонімів, як це трактує А. Івченко [див.52, 205]. Наявність образного конкретизатора на позначення істоти з надзвичайними моральними якостями в межах фразеологізму зумовила високий ступінь експресивності: */Нашч'ос ме/не по/кинуў / /добрий буў йес йек рах/манин / йа те/бе ї поло/вини ни /варта* (Дзмб).

Аналіз семантики ФО семантичного ряду “Добрий” у гуцульських говірках ілюструє народне розуміння доброти як жертвовності, щедрості, приятності вдачі та ін. Про це свідчать, зокрема, додаткові семантичні компоненти у значенні, які породжує внутрішня форма.

2.2.3.3.2. Семантичний ряд “Злий”. Фразеологізми цього семантичного ряду об'єднані спільною семою “злий”. Нерідко їхню семантику ускладнюють додаткові семи. Більшість цих ФО характеризується подвійною експресивністю: денотативною, що впливає з особливостей позначуваного, і конотативною, яку зумовлює компонентний склад ФО. Вони мають негативну оцінку і вимагають суб'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на позначення особи, рідше тварини. Значення фразеологізмів здебільшого прозоро мотивовані. Ці ФО відтворюються за структурно-семантичними або семантичними моделями. У ролі супровідних слів наші записи фіксують такі

прикметники: /л'утиї, ли/х'иї, не/добриї. Часто супровідне слово в живому мовленні може випускатися.

Модель [Злий] + як + тварина = “дуже злий”

[/Л'утиї] йек нес (Кс); йек /ж'ерва (Крвр); йек /гайда (Врхн); йак с' теклий нес (Гр: ВБчк); [/л'утиї] йек рис' (КрР); [злий] йек /гадина (КрР); пор. літ: як собака, зі сл. злий. “дуже, надзвичайно” [ФСУМ II, 839]; пор. бойк. бурий як вовк “дуже лютий” [Фр I (2), 130].

Див'л'уси / а со/в'ет йек /ж'ерва / б'і/жит дмин'і // /думаў си / шо / барткоў / вергну ў / него (Крвр). Не хо/ди /нин'і до / него / бо то /л'утиї йек рис' (КрР).

Подана модель активно функціонує в багатьох діалектах української мови, про що свідчать фразеологізми літературної мови, а також бойківських та лемківських говірок. Часто порівняння трансформується в розгорнуту метафору. Напр.: /гадина поло/нинька / мар/това (Кт); /галиц'а пидка/менна (КСГГ); /гадина по/з'ериста (Крвр); к'иш/ка /йаз'а (=семиголова змія) (Дзмб); пор. бойк.: ти гадино сороката “лайка, обернена до злої людини” [Фр, I (2), 307].

Семантику фразеологізмів з компонентом /гадина ускладнює додаткова сема “підступний”. Подані ФО характеризуються високим ступенем експресивності завдяки конотативній модальності, створеній не лише компонентом /гадина / /галиц'а та ін., а й означеннями до них: мар/това (ранньою весною гадюка вважається особливо злою), пидка/менна, поло/нинька.

Модель [Недобрий / задобрий] + як + гострий / кислий продукт харчування = “дуже злий”

[За/добрий] йак /п'іна на /кисл'ім моло/ц'і (Шш); [ли/хиї / /л'утиї] йек /перец (КрР); пор. лемк.: недобрий як хліб з честком [ФСЛГ, 138].

То/та мо/йа свик/руха / то та/ка за/добра / йак /п'іна на квас'н'ім моло/ц'і (Ксм). Але йї/йї доб/ро скоро с/перлоси (= скінчилося) // бо с/тала ли/ха йек /перец (КрР).

Використання назви гострого чи кислого харчового продукту в ролі образного конкретизатора посилює експресивність відповідних ФО. Образність таких ФО ґрунтується на сприйнятті цих продуктів як збудників негативних реакцій, що виявляються в міміці. Модель має наддіалектний характер, про що свідчить ФО з лемківського діалектного обширу. На схожих асоціаціях побудовано фразеологізм з індивідуальною внутрішньою формою йак дим с коч'ер/ги: Та во/на та/ка за/добра / йак дим с коч'ер/ги // але шо йа му/буду ка/зати // шо хт'іў' / то /майї (Ксм).

Модель [Злий] + як + представник нечистої сили = дуже злий

[Злий] йек дух не/ч'истий / ч'орт (КрР); [ли/хиї] йек злий дух (Двгп); йек Л'у/цифер' (Кс); пор. лемк. злий як Луціпер (Луціфер) [ФСЛГ, 80]; пор. також: як чорт, грубо. Дуже, в значній мірі. І злий був (отаман), як чорт (Хоткевич) [ФСУМ II, 955].

Приб'і/гайе до / него то/та /баба / зла йек Лу/цифер' / і за/ч'ела го моло/тити (Кс). В'ін не м'іх кан/дуч'ити (=керувати) ў нас за/доўго / бо буў та/к'иї

злий / йег дух не/ч'истий / ї го/в'ігнали (КрР).

ФО цієї наддіалектної моделі притаманний високий ступінь експресивності, зумовлений образними конкретизаторами. Зауважмо, що в літературній мові назви нечистого для підвищення експресивності виразів використовуються значно частіше, ніж у гуцульських говірках, де ФО з цими компонентами позначають тільки ті ознаки, які, за уявленнями гуцулів, характерні для представників нечистої сили. Отже, значення відповідних ФО переважно має прозору мотивацію.

Семантично наближуються до ФО цієї моделі метафори, що експлікуються у фразеологізми: *злий дух* (Дхт), пор. *хоч сух, та злий дух* [Ном, 40], або ж описові евфемістичні конструкції: *лиш' фос/та* (комусь) *бра/кує* (РзтК); *лиш' ф'іст би му/г'йа* (=треба) (КрР); *са/ма/б'іла /ў/рок'і/ч'орно* (Ксм); *[/файна/д'іўка] /але/ч'орне підне/б'ін'і/має* (Крвр); *такий злий, аж в роті чорно* [Ном, 40].

Та/к'ий ли/хий /ш'о лиш' ф'іст би му/г'йа (КрР). *Та во/на з/виду/файна /але ў нас/кажут /шо са/ма/б'іла /а ў/рок'і/ч'орно* (Ксм).

Значення останнього фразеологізму ускладнене додатковими семами “вродлива”, але “сварлива” (завдяки компонентові *рот*, що асоціюється з мовленням). Високий ступінь експресивності створюється не тільки завдяки внутрішній формі в цілому, а й контрастним поєднанням білого – чорного, вроди – злості. Подана ФО характеризує тільки особу жіночої статі. Загалом для окремих ФО цієї моделі властива семантична дифузія, а саме: нечітке розрізнення понять “злий” і “сварливий”. Це стосується і фразеологізму *злий дух* (Дхт).

Модель *Вийняв + би + очі* = “дуже злий”

/Оч'и би/вийїў (Крвр); */воко би/в'ік'ігнуў* (Пмг); */оч'і би в'ібраў* (Дзмб); пор. лемк.: *воко би вибрав* [ФСЛГ, 32].

Та/воно ма/ле /але та/к'е ли/х'е /шо/оч'і би/в'ібрало с/тебе (Дзмб).

Фразеологізми поданої наддіалектної моделі здатні розвивати й інше значення, яке фіксуємо в діалектному мовленні: “безпричинно нападати на когось”. Однак частота вживання цих ФО зі значенням “злий” і з супровідними словами *ли/хий*, *злий* переважає. Внутрішня форма фразеологізмів цієї моделі породжує високий ступінь експресивності. Вони двопозиційні: вимагають не тільки суб'єктного оточення, а й об'єктного, вираженого у формі родового відмінка з прийменником *з*.

Модель *З'їв + би + з + частинами тіла* = “дуже злий”

Зйїў би с к'іст/ками (Змг); *с к'ін/деч':ем* (=нутрощами) *би зйїў* (Дхт).

В'ін би л'у/дину с к'іст/ками /зйїў ї/навит ни пода/виўси (Змг). *Та/кий з/лосний тої голо/ва /шо с к'ін/деч':ем би ти/бе зйїў* (Дхт).

Високий ступінь експресивності поданих ФО зумовлює подвійна модальність (денотативна і конотативна). Вони двопозиційні, оскільки вимагають не тільки суб'єктного, а й об'єктного оточення, що виражене у формі знахідного відмінка.

Модель *Мати* + *повні* + *частини тіла* + *злості* = “дуже злий”

/Мати/поўні/вуха злості (КСГГ: ВВрб); */мати злості/поўн'і/кості* (Кс).

То/та шо прода/вала ў нас? // та во/на/маіе злості/поўн'і/кості / наї/йі не бе/ре (Кс).

Високий ступінь експресивності цих ФО зумовлює не тільки денотативна і конотативна модальність, а й в останньому випадку звукова симетрія компонентів, яку створює рима (*злості / /кості*).

Деякі фразеологізми цього семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму. Напр., ФО [*ли/х'иї*] *йег/бур'а* (КрР) характеризується додатковою семою “запальний”, що ускладнює основне значення: *ўле/т'іў та/к'иї ли/хиї / йег/бур'а* (КрР). Таку ж додаткову сему містить значення ФО [*злий / сер'дитий*] *йек скра ис ш/пора: Ни даї/бож'е п'ітсту/питиси до /него / та вин злий / йек скра ис ш/пора* (КрР). Високий ступінь експресивності впливає не тільки з денотативної, а й з конотативної модальності (компоненти */бур'а, скра*).

Індивідуальна внутрішня форма притаманна фразеологізмові *йек кр'іс* (Врхн), що вживається із супровідними словами *ли/хиї / /л'утиї*, а також *на/дुтиї*: *Та/к'иї /л'утиї йек кр'іс ў/ч'ера/буўіем / а/нин'і/мин'і переїш/ло* (Врхн). *На/дुтиї йек кр'іс наші ва/сил' / не п'ітс/тупис:и* (Врхн).

Отже, семантика фразеологізмів зі значенням “злий, лютий, сердитий” нерідко ускладнена додатковими семами, зумовленими внутрішньою формою ФО: “сварливий”, “запальний”, “підступний” та ін. Вони і демонструють уявлення мовців про злу людину.

2.2.3.3.3. Семантичний ряд “Брехливий”. Фразеологізми зі значенням “брехливий” – прозоро мотивовані сполуки, що мають негативну оцінку і високий ступінь експресивності завдяки денотативній, а також конотативній модальності. Вони однопозиційні і вимагають суб'єктного оточення на позначення особи.

Шо дих/не / то брїх/не (Крвр) – кажуть про особу, яка не може прожити, не збрехавши: *Але то/та го /ж'інка / шо дих/не / то брїх/не / та/ка/гаїда* (Крвр). Такий сам високий ступінь експресивності має ФО (*тог/ди*) *зир/ч'ит п/раўду / ко/ли си за/будет* (КрР); пор. лемк.: *хтогди повіст правду кед шя забуде* [ФСЛГ, 108].

/Ч'інар тог/ди зир/ч'ит п/раўду / ко/ли си за/будет (КрР).

Внутрішня форма ФО [*брех/ливий*] *йак сек/сота* (Ксм) відбиває реалії недавнього часу, де *сексот(а)* – “людина, що працювала агентом КДБ, донощик”: *І/г'і во/на/була брех/лива йак сек/сота / /алем н'іц не/кажу* (Ксм).

Порівняно з іншими ФО цього ряду, ФО *п/раўду даў/но/в'ід/Вонило* (у когось) вимагає оточення, вираженого не у формі називного, а родового відмінка із прийменником *в*: *Ў/него/п/раўду/даўно/в'ід/Вонило / то йа з/найу / але ме/не не опк/рутит* (КрР).

2.2.3.3.4. Семантичний ряд “Лінивий”. Фразеологізми, що характеризують ледаря, посідають значне місце у фразеологічній системі гуцульських говірок (не стільки в кількісному плані, скільки у плані частоти

вживання). Ці сполуки зазвичай чітко мотивовані для діалектоносіїв (на відміну від ФО семантичного ряду “Ледарювати”, які нерідко містять у своєму складі компоненти із “затемненою” етимологією). Фразеологізмам поданого ряду властивий високий ступінь експресивності та негативна оцінка, зумовлена денотативною, а нерідко й конотативною модальністю. У суб’єктному оточенні поданих ФО – назви людей. Більшість ФО цього ряду відтворюється за моделями, інші ж мають індивідуальну внутрішню форму. Модель [Лінивий] + як + тварина = “дуже лінивий”

[Гнилий] *йек пес* (Крвр); *йаг белей / билий* (Гр: КсПл), де белей “кличка білого собаки”; *йек трут* (Кр Р); *йег / муха на вес / н’і* (Ксм), пор. лемк.: *лінивий як вовк* [ФСЛГ, 30].

Та во / но л’і / ниве / йег / муха на вес / н’і / а / мати / б’ідна и рук со / б’і ни / ч’ує в’іт к’іш / койі ро / боти (Ксм).

Традиційно образними конкретизаторами ФО цієї наддіалектної моделі виступають компоненти *пес* і *трут* (трутень). У ролі супровідних слів найчастіше фіксуємо такі прикметники, як: *л’і / нивий, пус / тий, гнилий* або ж *ро / б’ітний* (для підсилення експресивності сполуки шляхом алогічного поєднання з образами – стереотипами ледаря). У ФО з компонентом */ муха* визначальним із семантичного погляду є темпоральний компонент *на вес / н’і*, що й мотивує значення і зумовлює додатковий семантичний компонент “повільно”. Ця ФО полісемантична; із супровідними словами */ бути, хо / дити* вона набуває й іншого значення “повільний”. Пор.: *Не лаз’ / йег / муха на вес / н’і / не / годна’м на / тебе ди / витис / и* “повільний” (Ксм).

Модель [Лінивий] + як + *дерев’яний нерухомий предмет* = “дуже лінивий”

[Пус / тий] *йек пен’* (КрР); *йек слуп* (Врхн), *йек пен’ до по / т’ети* (= пташеня) / *а / пот’е на пен’* (КрР); пор. лемк.: *як пен’ за потяти* [ФСЛГ, 99].

Та в’ін пус / тий йек пен’ / ні / ч’о не / робит / а лиш’ си / дит і зам / бе / ли б’є (=нічого не робить) (КрР).

Мотивація семантики поданих фразеологізмів ґрунтується на асоціації лінії з нерухомістю (пор.: *сто / йети йек пен’ / слуп*). Звідси і додаткова сема – “нерухомий”. Модель має наддіалектний характер, що засвідчує фразеологізм, записаний на Лемківщині.

Модель [До роботи] + як + *жид* + *до знаряддя праці* = “дуже лінивий”

Йег жид до / ц’іна (Кр Р); *йег жид до со / к’ири* (Врхн).

А той ге / орг’ій шос / робит? // а йа // та в’ін до ро / боти / йег жид до / ц’іна (Кр Р).

Семантика цих двопозиційних ФО ускладнена додатковими компонентами: “неохочий”, “непридатний” (до роботи). У функції об’єкта здатні виступати переважно іменники у формі родового відмінка із прийменником *до*. Образним конкретизатором цієї моделі виступає етнонім *жид*, що відповідає народному сприйняттю єврея як людини, не здатної до фізичної праці. Тому для підкреслення алогічності виразу (і збільшення його експресивності) до складу ФО входить і компонент-назва інструменту. В етнографічних джерелах фіксуємо подібну конструкцію: *Узев собі [Гуцул] професора за годованця. А пан заўзетий до газдіўства ек жид до сокири* [ГК,

1, 1997, 46].

Інші фразеологізми поданого ряду об'єднуються не за структурно-семантичними, а за семантичними ознаками. Зокрема для ряду “Лінивий” характерна така семантична модель:

Модель *Такий, що все коло нього гниє* – “лінивий”

Ро/бота ў ру/ках гни/єт (Змг) [ч'ємний] *шо гни/єт ро/бота ў ру/ках* (Кр Р); *зем/л'а п'ід ним гни/єт* (КрР) лемк.: *шо робота смердит* [ФСЛГ, 114].

Та/ка га/нус'а по/р'една шо ў ру/ках ро/бота гни/єт (Змг).

Образ гниття, що закладений у внутрішній формі ФО цієї наддіалектної моделі, впливає не лише на різко негативну оцінку сполук, але й на високий ступінь експресивності (процес гниття викликає у свідомості сильні негативні емоції). ФО *гн'її не/в'іверж'єний* із пейоративним компонентом, яка вживається для характеристики ледачого чоловіка, має найвищий ступінь експресивності: *Ти з/нойу не/в'іверж'єний / шо/бим не/бачила те/бе/б'іл'ше* (КСГГ: Грин, Врхн). Картотека засвідчує, що подана ФО – полісемантична, оскільки може вживатися і для характеристики волоцюги, і розпутної людини: */Ж'інка йе/го / гн'її ни/в'іверж'єний* (КСГГ: Грин).

2.2.4. Семантичне поле “Дії і стани людини”. Це семантичне поле – одне з найбагатших у фразеології. У дисертації розглянемо тільки кілька груп, що активно функціонують у гуцульських говірках. Маємо на увазі такі групи: “Рухатися”, “Працювати”, “Уживати алкоголь”, “Говорити”.

2.2.4.1. Семантична група “Рухатися”. Подана група охоплює такі семантичні ряди: “Іти пішки”, “Ходити гарно”, “Тинятися”, “Рухатися швидко, поспішати”, “Блукати”, “Перебувати у стані неспокою”, “Перебувати у стані спокою”.

2.2.4.1.1. Семантичний ряд “Іти пішки”. На позначення поняття “іти пішки” в гуцульських говірках зафіксовано тільки кілька ФО. В експресивно забарвленої ФО */йїхати на/палиц'и* (Врхн) (ірон.) відповідна маркованість створюється завдяки образу, закладеному у внутрішній формі, що відбиває особливості популярної дитячої гри. Палиця, на якій “скаче” дитина, символізує коня. Звідси протиставлення прямого та переосмисленого (фразеологічного) значення компонентів “їхати – йти”, що зумовлює здебільшого негативну оцінку: */Йїхалисте/куме / з вер'хо/вини// йо/йїхаўйим на/палиц'и/ а най би/кач'ка/копла/ не/було аў/тобуса з/нову* (оцінка негативна) (Врхн). *Аў/тобус пере/поўний / то/йїхаўйем на/палиц'и* (Врхн). Здебільшого цей фразеологізм має в суб'єктному оточенні назви осіб.

У семантичній структурі фразеологізму *ро/бити сто пїєт'* (Дхт) (ірон.) міститься додаткова сема “прикульгуючи”. Значення фразеологізму “ходити прикульгуючи з ціпком” мотивується не образом, закладеним внутрішньою формою, а звуковим та ритмічним наслідуванням кроків та удару ціпка (*сто пїєт'*). Подана ФО не містить виразно негативного забарвлення і вживається переважно для характеристики осіб похилого віку: *В'ин ўже не/годен хо/дити сам до/цер'кви / а/тил'ки/робит сто пїєт'* (Дхт).

2.2.4.1.2. Семантичний ряд “Ходити гарно”. Цей семантичний ряд представлений кількома одиницями. Семантика ФО *йти йак /нава* (Ксм) ускладнена додатковими семами “гарно”, “гордо”: *Кн'е/гин'і / в'їшла с /цер'кви йак /нава* (Ксм).

Значення ФО *йти йек на па/ц'ерках* (КрР) ускладнене додатковою семою “обережно”; *йек на тр'ех* (КрР) – семою “впевнено”; *не їти, а пи/сати* (Сн) – семою “похитуючи стегнами”. Пор.: *Вона не їде / а /пишет / а ро/зумн'і їдут /з:аду таї ч'и/тайут* (Сн).

Усі ФО цього семантичного ряду відзначаються високим ступенем експресивності та здебільшого позитивною оцінкою, за винятком останньої, що, залежно від умов, може набувати негативного забарвлення: *Во/на не / ходит / а /пише по селу / а друг'і д'ї/к'и та/руйут со/боў* (Ксм) (оцінка негативна). У функції супровідних слів до поданих компаративів виступає нейтральна лексика (*йти, хо/дити*). Суб'єктом оточенням поданих фразеологізмів є переважно назви осіб жіночої статі. Рідше ці ФО, окрім останньої, здатні характеризувати ходу чоловіків.

2.2.4.1.3. Семантичний ряд “Тинятися”. У гуцульських говірках фіксуємо велику кількість ФО на позначення поняття “тинятися”. Їхня семантика, окрім архісеми руху, містить диференційну сему “без чіткого напрямку і визначеної мети”. У функції супровідних слів виступають нейтральні дієслова *йти / хо/дити*, інколи експресивно-забарвлені, напр.: *лазити*. Зазвичай цим сполукам властива негативна оцінка, яку зумовлює денотативна модальність (за народними уявленнями “тинятися, ходити навмання” оцінюється негативно), рідше конотативною модальністю (завдяки експресивно-забарвленим компонентам). Подані фразеологізми відтворюються за семантичними моделями, що мають наддіалектний характер, або мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми.

Модель [*йти*], куди орган людський скерує – “тинятися, іти навмання”

[*йти*] *де /ноги поне/суть* (Кс); *де /оч'і (по)ве/дут* (Ксм); *їти за /носом* (КрР); пор. лемк: *де ногы (по)несуть кого* [ФСЛГ, 91]; *йти де очы поведут кого* [ФСЛГ, 95]; *руно за носом* [ФСЛГ, 93].

Їду за /носом / їни пи/тайси де (КрР).

Фразеологізми цієї наддіалектної моделі розширили семантичну структуру завдяки розвитку іншого значення “піти далеко, на значну відстань”. Вони відносно нейтральні порівняно з іншими ФО цього семантичного ряду. Їхню оцінку визначає контекст:

Та /в'ин / са/рака / п'їшоў /де /ноги по/несли / добре / шо то ш'е за дн'а (Кс) (оцінка позитивна, висловлення жалю). *Ва/сил' буў п'йений / ї хо/диў / де /ноги /несли / а бо/даї йе/му* (Кс) (оцінка негативна).

У суб'єктному оточенні цих ФО виступають назви осіб, рідше тварин.

Модель [Іти] + як + тварина = “тинятися, іти навмання”

[Іти] ік/тел'і моте/лич'не (Яс); йег віў'ц'а моте/лич'на (Дхт); йег/йер'ч'е моте/лич'не (Крвр); пор. лемк.: йти як блудна увца [ФСЛГ, 147]; бойк .: ходит як вівці замотиличена “без ніякого діла”; ходить як блудная вівця “ходить блудом, сюди й туди, без пляну, як вівця, що відбила ся від отари” [Фр. II (1), 200]; закарп.: хо/дити йаг быд/лина (Гр).

А в'ін на/пиўси таї/ходить ік/тел'і моте/лич'не (Яс).

Фразеологізми поданої наддіалектної моделі відзначаються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою, чому сприяють образні конкретизатори на позначення тварин, що уособлюють недалекоість, безпорадність (пор. дур/не йек/тел'і (віў'ц'а) (див. “Семантичний ряд “Дурний”), разом з означеннями моте/лич'ний, блудний та ін. Семантична структура кожної ФО ускладнена додатковими семами “безпорадно”. Відзначмо, що ці ФО в гуцульських говірках фіксуються також зі значенням: “розгублений”. Фразеологізми цієї моделі мають у своєму суб'єктному оточенні зазвичай назви осіб.

У гуцульських говірках зафіксовано й іншу ФО цього ж семантичного ряду з компонентом блудний: хо/дити йек блудний син (КрР) 1. “тинятися”; 2. “непутящий”, чия етимологія сягає біблійного тексту.

Індивідуальна внутрішня форма властива фразеологізмам хо/дити йек/ф'іра без/дишл'а (Крвр); хо/дити йак/шч'езник (Ксм), уживаних у двох значеннях “ходити навмання, тинятися” і “вести розпутне життя”. Остання ФО має вищий ступінь експресивності завдяки компонентам на позначення нечистої сили.

Суб'єктивним оточенням цих ФО виступають назви людей: Шо ти/ходиш по го/род'і йек/ф'іра без/дишл'а //лазиш ту/ди-су/ди (Крвр). ФО [хо/дити] йак/шч'езник (Ксм) має ще й додаткову часову характеристику. Пор.: Йак ч'оло/в'ік не спит / а дес' со/б'і/ходить ўно/ч'і / то/кажут / шо в'ін/ходить та йак/шч'езник / де йо/му си зама/не (Ксм).

Семантичну структуру ФО [хо/дити] йаг но/ва ку/ма (Ксм) ускладнює додаткова сема “ліниво”, “без діла”. У її суб'єктивному оточенні – назви осіб. Напр.: Не/ходи йаг но/ва ку/ма по/хак'і / або ро/би / або їди (Ксм).

2.2.4.1.4. Семантичний ряд “Рухатися швидко, поспішати” . Фразеологізми семантичного ряду “Рухатися швидко, поспішати” переважно вони мають високий ступінь експресивності завдяки образним конкретизаторам, що позначають предмети, явища природи, які здатні рухатися з великою швидкістю. Позитивну емотивну оцінку ФО зумовлює здебільшого денотативна модальність (позитивне сприйняття швидкої ходьби, рухливих людей та ін). В обов'язковому суб'єктивному оточенні ФО виступають назви осіб. Функцію супровідних слів виконують не тільки нейтральні дієслова, а й експресивно-забарвлені: з/нати, ле/т'іти тощо. Фразеологізми цього семантичного ряду здатні позначати такі поняття: 1) “іти швидко”; 2) “бігти”; 3) “квапитися”. На фразеологічному рівні чітко розмежувати згадані поняття досить важко. Зокрема залежно від супровідних слів ФО йек/кул'а / йег/в'ітер' уживається для характеристики і бігу, і

ходьби, і втечі.

Модель [Іти] + як + на спеціальному пристрої = “швидко йти, поспішати”

[Іти] *йет на бата/рейках* (Змг); *йет на /мотор'і* (Змг); *йат на ш/нил'ц'і* (= велосипеді) (Ксм).

/Баба п'ишла йет на /мотор'і / а йа /бор'ш'е не /годен (Змг).

Фразеологізми поданої моделі відзначаються високим ступенем експресивності та позитивною оцінкою і здатні вживатися для характеристики швидкого руху загалом (і бігу, і ходьби). Суб'єктивним оточенням ФО виступають назви осіб.

ФО зі схожою мотивацією *йет мото/ровий* (Крвр); *йек ш/нил'ка* (Ксм); *йет л'окомо/тива* (КрР.) характеризуються такими самими ознаками (експресивність, оцінка, оточення). Однак їм властиве розширення семантичної структури: 1) “швидко рухатися”; 2) “бути рухливим” (із супровідними словами */бути, хо/дити*).

Модель [Іти] + як + людина із психофізичними вадами + до(в) суд(у) = “швидко йти, поспішати”

[Валибу/вати] *йиг дур/ний до /суду* (КСГГ: Крвр); [га/тити] *йет /н'імії ў сут* (КСГГ: Гл, Врхн).

Йа ле/ч'у йет дур/ний до /суду / а йі ўже там не/ма (Крвр).

Діапазон супровідних слів, з якими вживаються ФО цієї моделі, досить широкий: *га/тити, валибу/вати, ле/т'іти, з/нати, йти* та ін. Образними конкретизаторами виступають назви осіб із такими психо-фізичними вадами, що перешкоджають успішному веденню справ у суді. Звідси алогічний характер ФО, що впливає на ступінь експресивності та негативну оцінку. Семантична структура поданих ФО ускладнена додатковою семою “без важливої причини”, “даремно”. Суб'єктивним оточенням ФО виступають тільки назви осіб.

Модель [Іти] + як + нечиста сила = “іти швидко, поспішати”

[Іти] *йек ч'орт / /д'ім'ко* (Шш); *йат /вих'ір* (Ксм); *йет не/пеўний* (КрР); *йет не/ч'истий дух* (Двгп).

Йа ўже /мокра ўс'а / а в'ін їде йет не/пеўний / хоч' би шо (КрР).

Семантика фразеологізмів поданої моделі містить додаткові семи “зі злістю”, “сердито”, що зумовлюють образні конкретизатори. Вони ж сприяють і творенню високого ступеня експресивності ФО, а також негативної оцінки. Іноді фразеологізми цієї моделі здатні набувати й іншого значення “бути рухливим”, “швидким”, змінюючи й при цьому оцінку на позитивну:

Та во/на ўч'ера ше йек ч'орт го/нила / а /нин'і ўже зл'іг/ла (КрР).

У гуцульських говірках фіксуємо ФО поданої моделі зі значенням “бути сердитим, лютим”, попри наявність супровідних слів на позначення руху: *[хо/дити] йек ч'орт / не/пеўний* і под. = */бути йек ч'орт / не/пеўний* і под.

ФО [іти] *йак /в'ітер'* (Ксм) за мотивацією схожа до ФО поданої моделі, якщо вважати, що *вітер* первісно належав до синонімічного ряду на позначення нечистого [87, 172-173]. Однак синонімічні зв'язки поміж цими лексемами послабилися, а тому у ФО *[хо/дити] йет /в'ітер'* (Крвр); пор. лемк.

: як *вітор піти* [ФСЛГ, 29] немає додаткової семи “сердито”, а її оцінка – позитивна.

Вона ста/ра / а /ходить на вер'/хи йег'/в'ітер'/ не до/гониш (Крвр).

Така ж оцінка та ступінь експресивності у ФО [*хо/дити*] *йек'/кул'а* (КрР), пор. лемк.: *летіти (пуйти) як куля* [ФСЛГ, 75].

Значення ФО [*їти*] *йаг би с/рач'ку д'іс/таў* (Ксм) (вульг) має додаткову сему “даремно”, “безпричинно” (квапитися). Сполука характеризується негативною оцінкою та високим ступенем експресивності завдяки пейоративному компонентові. Суб'єктивним оточенням виступають назви людей.

Не їди таг йаг би с/рач'ку д'іс/таў / бо йа ўже ни да/йу/ради (Ксм).

У фразеологізмі */к'ивати но/гами* (Дхт) оцінку визначає контекст. У суб'єктивному оточенні ФО – назви людей: */К'иваї но/гами / бо /зара дош'ч' нас зас/танет* (Змг). Схожа конструкція зі словом *лед'* (*лед' но/гами /к'ивати* (Ксм)) має протилежне значення – “іти помалу (через утому, слабкість)”. Модель *Бігти так, що зламати частину тіла* – “швидко рухатися, поспішати”

[*/Б'іхт(ч')и шо*] */голову ўло/мити* (Ксм); */ноги поло/мити* (Змг); *карк по/ломати* (Кс); пор. лемк.: *втікати добрі ноги не поламати* [ФСЛГ, 91], *втікати як споломаний* [ФСЛГ, 127].

/Гон'ат так / ш'о /можут /голу ўло/мити / /к'ешко до/рогу переїти (Ксм). *Йег'би го ўздріў / то так би ле/т'іў / шо би /ноги поло/миў* (Змг).

Подані ФО мають негативну емотивну оцінку та високий ступінь експресивності, зумовлені конотативною модальністю. Вони здатні кваліфікувати інтенсивний рух, уживаючись із супровідними словами */бі'хти*, *ле/т'іти*, *з/нати*, *ўт'ікати*. У суб'єктивному оточенні сполук переважно назви осіб, рідше транспортних засобів:

Модель *задерти* + *хвіст* = “втєкти, швидко піти”

За/дерти ф'іст / фос/та (КСГГ: Гл, Врхн), *залу/нити ф'іст* (Врхн), пор. лемк.: *задерти хвуст* [ФСЛГ, 137].

За/дер фос/та / ко/ли у/вид'їть страх (КСГГ: Гл, Врхн).

Негативну оцінку ФО зумовлює внутрішня форма, яка зіставляє людину із твариною (антропоцентричний характер фразеології виявляється саме в негативному сприйнятті такого зіставлення). Фразеологізми цієї наддіалектної моделі – полісемантичні, оскільки у відповідному контексті можуть набувати й інше значення “безслідно пропасти”. В оточенні цих дієслівних однопозиційних ФО виступають назви осіб, рідше тварин: *К'ї/меїч'ук'їу ва/сил' за/дер фос/та ї не/ма* (Ксм) у значенні “пропав безслідно”.

Фразеологізми *пок/ласти /лаби на п/леч'ї* (Врхн); */ноги на п/леч'ї* (Двгп) мають такі самі характеристики: *А тої пок/лау'лаби на п/леч'ї ї до/дому* (Врхн).

2.2.4.1.5. Семантичний ряд “Блукати”. Семантичний ряд “Блукати” не належить до кількісно великого чи різноманітного у структурному плані. Однак екстралінгвальні фактори спричинили активність ФО цього ряду в гуцульських говірках. Характер денотативної модальності зумовив їх негативну оцінку. В образній основі фразеологізмів – компонент *блуд*, що позначає міфологічну постать, “нечисту силу, яка збиває з дороги” [СГГ, 26].

Тому цілком закономірна така наддіалектна модель, що найпродуктивніше функціонує в гуцульських говірках.

Модель *Ловить* + *блуд* (когось) = “блукати”

Ха/пайєси блуд (Врхн; Бп); *їме блуд* (Брст); *бе/ре блуд* (ЗЛН); */водит блуд* (Гр: Рсш); бойк.: *блуд мі сі вчепив* [Фр I (2) 61].

Йек ха/пайєси ти/бе блут / то ни ўгл'ї/дайси (Врхн).

Подані фразеологізми, окрім первинно-образного “блукати”, можуть розвивати і вторинно-образне значення: “бути розгубленим, розгубитися”.

Схожу ФО фіксує словник: *завести в блуд* 1. “Заплутувати, збивати кого-небудь з прямої дороги”. 2. “Змушувати кого-небудь відхилитися, відходити від правильного розуміння чого-небудь” [ФСУМ I, 300]. Фразеологізми поданої наддіалектної моделі однопозиційні, мають структуру простого речення і вимагають об'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі знахідного відмінка на позначення особи. Пор.: *Ме/не /ц'їлу н'їч' во/диу блуд* (КСГГ).

Фразеологізм *хо/дити блудом* (КСГГ: Врхн), що також знайшов своє відбиття в лексикографічних джерелах, пор. *блудом ходити* “блукати, не знати куди іти, що робити” [Грінч I, 76], окрім поданого, можуть набувати й іншого значення “вести розгульне життя”. Вторинне значення, що розширює семантичну структуру ФО, мотивує компонент “блуд”, що може вживатися й у значенні “перелюбство” [див.: Грінч. I, 76]. А взагалі семантичні зсуви “тинятися, блукати – вести розгульне життя” типові не тільки для гуцульських говірок чи української мови загалом, а й для інших мов. Цей

фразеологізм однопозиційний і містить у своєму суб'єктному оточенні назви осіб: *Хо/ди́йим б/лудом до/ран'а / аж' на/зор'іх на/диба́у до/рогу* (Врхн).

ФО *хо/дити йеґ/віч'ниї жид б/лудом* (КСГГ: Яв) має контамінаційний характер, бо утворилася на базі двох сполук: *хо/дити б/лудом* + *хо/дити йеґ/в'ічний ж'ид* у значенні “довго тинятися без мети”. Значення ФО ускладнене додатковою семою “довго”. Міфологічний мотив жида, що вічно блукає по світу, творить стрижень образної основи і не тільки ускладнює семантику ФО, а й підсилює її експресивність: *Ч'еґриґ та/к'і непро/лазн'і / ш'о б/лудом хо/ди́йим йеґ/в'іч'ниї ж'ид // док'им по/чу́у / йеґ тремб'і/тали* (КСГГ: Яв).

Паралельно в гуцульських говірках фіксуємо інноваційну ФО *хо/дити б/лудом йеґ/в'іч'ниї гриж* (КСГГ: Яв), що утворилася на основі народноетимологічного переосмислення *в'іч'ниї ж'ид* – *гриж* “гриза, грижа, клопіт, журба” [СГГ, 49].

2.2.4.2. Семантична група “Працювати”. До складу цієї групи увійшли найуживаніші семантичні ряди з негативною оцінкою: “Робити абияк, недбало”, “Ледарювати”, “Уникати роботи, прагнути легшого життя”, “Робити даремну справу”.

2.2.4.2.1. Семантичний ряд “Робити абияк, недбало”. Фразеологізми цього семантичного ряду здебільшого містять у своєму складі соматичний компонент *ру/ка*, який традиційно асоціюється з роботою. Їм властивий високий ступінь експресивності, оскільки більшість із них – компаративи. Негативну оцінку ФО поданого ряду зумовлює денотативна модальність (несприйняття неякісної, недбалої роботи). У суб'єктному оточенні таких ФО виступають назви осіб.

Модель *Робити як в "одягнутих" руках* – “робити абияк”

[*Ро/бити*] *йеґ ў о/нуч'ех* (КрР); *йаґ ў рука/виц'их* (Ксм); *йеґ о/бутиї на/руки* (КрР); пор. влємк.: *робити як з рукавицьох* [ФСЛГ, 117].

Та в'ін та/к'иї пус'тиї // робит йеґ ў о/нуч'ех (КрР).

Схожі асоціації викликають й інші ФО цього ряду, пор.: *йеґ би маў/рук'и заў/йезан'і* (КрР); *В'ін так/робит йеґ би маў/рук'и заў/йезан'і* (КрР).

Семантика цієї ФО ускладнена додатковою семою “повільно”. В. Лавєр подає варіанти цих сполук у семантичному ряді “нічого не робити, байдикувати”: *с/ц'інл'і/руки/маїе* [72, 180]. Модель функціонує і в інших карпатських діалектах.

Модель [*Робити*] + *на* + *сяк-так* = “робити недбало”

[*Ро/бити*] *на/гала-/бала* (Врхн); *на гал-пал* (КСГГ: ЗлН), *на га/лаї на ба/лаї* (КСГГ: Врт); бойк.: *на байг* робити “халтурити”; *бабранина, галь паль* [Он I, 40]; лємк.: *зробити гурду-бурду* [ФСЛГ, 44]; пор. *на галай-балай* “як небудь” [СУМ II, 18].

В'ін/робит на/гала-/бала /ни пови/зу до/него ма/ш'ину (Врхн).

ЕСУМ фіксує ці сполуки з таким самим значенням: “необдуманно, абияк”, пор. пол. *na hałaj-bałay* “наспіх” (з укр.), чес. слц. *halabala* “т.с.”; запозичення з тюркських мов, видозмінено внаслідок додавання протетичного звука *г*; тат. *алай-болай* (“сяк-так”) (у виразі *алай-болай гына* “абияк, поверхово”) складається з *алай* “у такий спосіб, так” і *болай* “т.с.”.

Інші фразеологізми поданого семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму. ФО [ро/бити] йеґ/мертвий ру/коу (Дхт) має прозору мотивацію, що ґрунтується на асоціації “мертвий – нерухомий” (пор.: [хо/дити] йеґ нежи/вий / з/дохлий (Ксм) “ходити повільно”). Під впливом цього семантика ФО ускладнена додатковою семою “повільно”. Високий ступінь експресивності зумовлює не тільки денотативна, а й конотативна модальність (образ мертвого викликає інтенсивні емоції негативного плану): *Та в'ін так / робит йеґ/мертвий ру/коу / ї не к/лич'ут го помох'ч'и* (Дхт)

ФО [ро/бити] на см'іх (КрР); [ро/бити] аби ден' до /веч'ора (Дхт); [ро/бити] на по/перек (Змг) мають нижчий ступінь експресивності порівняно з іншими ФО цього ряду. Кожна з них містить додаткові семантичні компоненти, що виникають унаслідок взаємодії прямого і фразеологічного значення. Зокрема ФО аби ден' до /веч'ора має додаткову сему “довго”, “затягуючи час”, ро/бити на см'іх – “незграбно”, ро/бити на по/перек (Змг) – “нашвидкоруч”. Остання ФО в окремих говірках пд.-зах. наріччя набуває значення “робити всупереч чомусь / комусь”. ФО ро/бити на по/перек, ро/бити на см'іх двопозиційні і, окрім суб'єкта, вимагають об'єкта, на якого спрямовується дія, вираженого іменником, займенником.

Такою ж мотиваційно прозорою є ФО вязав, а гудза не зробив (Кс) у значенні “робив діло недбало, забув щось важне, від чого залежить успіх” [Фр. II, 302], що ускладнена додатковим семантичним компонентом “не до кінця”, який впливає з образного уявлення, закладеного у внутрішній формі.

2.2.4.2.2. Семантичний ряд “Уникати роботи, прагнути легшого життя”. Поданий семантичний ряд у гуцульських говірках представлений однією моделлю:

Модель *Шукати виріб із тіста* = “уникати важкої роботи, шукати легшого життя”

Гл'а/д'іти /лехкого /хл'іба (КСГГ: Врхн); *шу/кати кола/ч'іу по /к'іл'і* (КСГГ: Бл); пор. лемк.: *гледати си біліший хліб од білого* [ФСЛГ, 138].

В'ин по/йіхау до /м'іста шу/кати кола/ч'іу по /к'іл'і / а во/на си/дит з /д'ім'ми (Врхн). *Шч'о ждем по /кіл'у кола/ч'іу / не/ма* [72, 180].

Ці фразеологізми мають прозоро мотивоване значення, що ґрунтується на народному уявленні про легке життя, як про життя передусім сите. Порівняймо з варіантом, що фіксується у словниках: *легкий хліб*, перев. зі сл. *шукати, піти, перейти* і т. ін. “Робота, що здійснюється без труднощів, без великих зусиль, або заробіток без важкої праці, без докладання великих зусиль” [ФСУМ II, 926]. Подана модель функціонує в інших карпатських діалектах.

Алогічність внутрішньої форми ФО *шу/кати* [йег] *гру/шок на /вер'бах* (Двгп) зумовлює появу додаткового значення “прагнути нереального”, а також підсилює ступінь експресивності. Денотативна модальність (засудження тих, хто прагне без зусиль і праці досягнути кращого життя) сприяє негативній оцінці всіх ФО цього ряду. Вони переважно однопозиційні і мають у суб'єктному оточенні іменники, займенники, субстантивовані слова інших частин мови: *Не шу/кай гру/шок на /вер'бах / а /к'ешко пра/ц'уї / бо йек прийш/ло / так і /н'іде* (Двгп).

2.2.4.2.3. Семантичний ряд “Ледарювати”. Фразеологізми семантичного ряду “Ледарювати” належать чи не до найбільш вивчених груп у фразеології. Значна кількість фразеологізмів, що виражають поняття “ледарювати”, умотивована для сучасних діалектоносіїв. Розглянуті ФО здатні об'єднуватися за структурно-семантичними чи семантичними моделями, які мають наддіалектний характер. Семантика ФО поданого ряду містить спільну сему “не працювати”, часом фіксуємо її ускладнення додатковими семантичними компонентами. Поданим ФО властива негативна оцінка, зумовлена денотативною модальністю (засудженням ледарства), та високий ступінь експресивності. Переважно ФО семантичного ряду “ледарювати” – дієслівні однопозиційні конструкції з обов'язковим суб'єктним оточенням, вираженням іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на позначення осіб. Модель *[Ані / і] + не + поворушити + частиною тіла* = “ледарювати”

/Ани /пал'цем не к'і/вати / /к'инути (Крвр), *н'і /пал'цем не ки/нути* (КрР); */ани /палец не к'ласти* (КрР); *ї ру/коу не ро/бити* (Ксм) / *не к'і/вати* (Дхт), *ї /перстом не до/кинес':а (не до/тулиц':а)* (верх., борж., марамор.); *ї /пал'ц'о(е) м не ки/не (не до/тулиц'а)* (гуц., уж.) [72, 180]; пор. лемк. *ани хвуст не двигне* [ФСЛГ, 137]; а також: *пальцем не поворухнути, не поворушити, не рушити, не кивнути* [ОС, 108];

Подана модель мотивує значення фразеологізмів через асоціацію з нерухомістю (не ворухитися = не працювати). Високий ступінь експресивності зумовлений наявністю в компонентному складі заперечних і підсилювальних часток (не, і): *Та Ма/р'іч'ин И/ван ани ру/коу не з/робит / а во*

/на лиш' га/руйі со/боў (Ксм). При втраті заперечної частки значення міняється “зробити зовсім мало”: *А/ди / йі / т'ил'ко / пал'цем / к'інуті / і йе го/тове* (Крвр).

Л. Івашко зараховує сполуки подібного типу до пізніших утворень, бо здебільшого пропуск заперечної частки призводить до утворення ФО з антонімічним значенням [51, 9].

Модель *Сидіти + за(у) + рамою(і) = “ледарювати”*

Ї в'ік'н'і си/д'іти (Врхн); *си/д'іти йаг'ї/образ'і* (Бгд); *си/дит'ї в'ік'н'і йаг'д'їўка'ї/образ'і* (Бгд); *си/д'іти за/образами* (Кв); *за св'є/тими / на/образах* (Бгд); *ї/зир'калі си/д'іти* (Бл); *у гл(р')а/дил'і / зир'калі си/д'іти* (ВБчк); пор. у закарп. *у(в) /оболоц'і* (уж., марамор.) / *визур'і* (борж.) *си/д'іти* [усі див.: 72, 181].

Нич' не /робит лиш' йаг'д'їўка'ї зир'калі си/дит (ВБчк). *Ни ш/тука'ї в'ік'н'і си/г'іти та ї гово/рити* (Врхн).

Суб'єктивним оточенням поданих ФО виступають здебільшого назви осіб жіночої статі. При характеристиці осіб чоловічої статі ФО трансформується в компаратив: *Ва/си / що ти йаг'д'їўка'ї си/диш'ї зир'калі / їди шос ро/би* (Бл). Модель *(Ані) не + підняти + легкий предмет = “ледарювати”*

Н'і стеб/ло не ур/вати (КрР); *стеб/ло не перело/ж'ити* (Сн); пор.: закарп. *коло коз/ла (ко/пици, полупупка, брадла) ко/лос':а зби/рати* (уж., борж., марамор.) [72, 181]; у лемк. *ани соламу не урвати* [ФСЛГ, 126], *ани стаблом не пугне* [ФСЛГ, 127]; *ани солону на криж не переложить* [ФСЛГ, 125].

Так само, як і в ФО моделі *[Ані / і] + не + поворушити + частиною тіла = “ледарювати”*, високий ступінь експресивності сполук твориться за допомогою підсилювальної та заперечної часток: *Во/на за /ц'ілий ден'ни стеб/ла не ур/вала / а на /данци пог/нала йек /кул'а* (КрР). *Вин у /мами сам йек /палец / а та/к'її гни/л'ек ш'о ни стеб/ла ни ур/ве* (КрР). Модель *Тинятися без діла – “ледарювати”*

/Бити /обруч' до/рогами (можливо, гра) (КрР); */ул'іци /бити* (КрР), *(з) ініш/риги /бити* (КсПл); *рос'т'упки* (= китиці на жіночій верхній одежі) *біти* (Ясн) [72, 178].

/Ул'іци /біє та го л'убаска / то/то та/к'і маї зароб'ітки йїї ў т'її Ф/ранційї (КрР).

Образна основа окремих ФО цієї моделі ґрунтується на уявленні про ходьбу людини як про причину, що примушує хитатися рухомі частини одягу (святкового!), зокрема китиці. Звідси і мотивація сполук, а також здатність сполучатися переважно зі словами на означення осіб жіночої статі: *Васи/лева /ж'інка н'ї/ч'ого не /робит / лиш ініш/риги біє* (КсПл) [72, 178].

Модель *Гайнувати час – “ледарювати”*

Ч'ес ї/бити (Змг), *їбл/гуч'ити д/нину* (КрР); *пус/тити ден' на кр'иш/к'и / к/рупи* (Ксм); пор. закарп. *дурно (задар, дармо) час блавіти / блановати* [72, 180]; у лемк. *день збывати* [ФСЛГ, 47].

Убл/гуч'иў д/нину таї ўже / а робота ни робїена (КрР).

Подані ФО позначають поняття "ледарювати" на основі прозорості мотивації. Звідси і наявність полісемії в їхній семантичній структурі: 1. „Марнувати час”. 2. „Нічого не робити”. Зазначимо, що при заміні компонента *ден'* на *н'іч'* у ФО *пущити н'іч на к'рупи / кр'иш/к'и* (Ксм) фіксуємо й інше значення: “мати безсонну ніч”, дослівно “згайнувати ніч”.

Інші фразеологізми цього семантичного ряду невмотивовані для сучасних діалектоносіїв. У їхньому компонентному складі містяться архаїчні елементи, часто із затемненою етимологією. Саме вони збуджують найбільшу увагу дослідників і викликають значну кількість суперечливих тлумачень. Семантичний ряд на позначення поняття “ледарювати” в гуцульських говірках має кілька таких ФО: *бан/диги /бити* (КСГГ: Бтк, Пс); */гандри /бити* (КСГГ: Гр, Врхн, Ксм); */гіндри /бити* (Рх); *тем/бези /бити* (Змг, Врхн); *зам/бели /бити* (КрР); */г'іук'і /бити* (Рх); пор.: *гандри бити*, *гандритися* “байдики бити” [Жел І, 136]; *гандри бити* [ФСУМ І, 70]; пор.: *байдики бити* [СУМ І, 89].

Діалектну ФО */бити бан/диги* (КСГГ: Бтк, Пс) можна вважати варіантною до *байдики бити*, якщо зважити на фонетичну зміну [й]– [н].

Спроби етимологічного аналізу найпоширенішої в українській мові ФО *байдики бити* знаходимо ще у Б.Грінченка, який подає її у статті *байдаки*: “Селезні, що збиваються у зграї тоді, коли матки виводять виводки” [Грінч. І, 24]. Цю ж гіпотезу розвиває й В. Парасунько, мотивуючи значення ФО “ледарювати” за такою семантичною моделлю: *бити / стріляти птахів* [див.: 104, 105-109].

Польські етимологи, зокрема Ф. Славський, О. Брюкнер, пов'язують значення ФО із *bajdurzyć* „базікати”, а отже, з коренем *ba-j* “говорити” [Brückner, 11]. В етимологічному словнику за редакцією О.Трубацова фіксується схоже тлумачення: *bajda* пол. діал. *bajda* “базіка, брехун” [SW І, 83], укр. *байда* “гуляка” [ЕССЯ І, 214].

Однак серйозним недоліком цієї гіпотези є сумнівний семантичний зв'язок дієслова */бити* з іменником на позначення процесу мовлення, а також синтаксичне неузгодження “бити” + ім. З.в. (а не О.в.), коли йдеться про передачу мовлення. Та й при комплексному підході до згаданих ФО гуцульських говірок такі гіпотези не підтверджуються.

Іншу версію тлумачення ФО *байдики бити*, *бомки бити*, *гандри бити*, а також рос. *баклуши бить*, *шелугу бить* пропонує В.Мокієнко, виводячи значення цих ФО від семантичної моделі *бити + палицю* (м'яч, кулю) = грати у гру = “ледарювати” [92, 29]. За І. Добродомовим В. Мокієнко інтерпретує *байду* як “палку”, “кіл”, “ціпок”, підтверджуючи, що це значення є найбільш реліктовим. Порівняймо: *байдик* “дерев'яна підставка під війя або дишло”, рос. діал. “батіг, палка, хворостина” [ІСУМ ІІ, 11].

До цієї ж моделі автор зараховує й *баглаї бити*, де *баглай* – “тонка жердина з гаком”, *багай* – “лом для витягання цвяхів, що за формою може нагадувати палку” [92, 31]. Заперечуючи О. Брюкнерові і Ф. Славському, В. Мокієнко компонент *бомки* (у ФО *бомки бити*), етимологічно пов'язує не з гедзем, а з кулькою, яка могла служити для гри в пекаря. Польське слово *bak*

(пор.: ФО *zbijać bąki* [Skor I, 97]), окрім “овід”, “шершень”, має й інші значення, що відповідають “ігровій” моделі, а саме: “порожниста куля”, “дитяча гра” [Linde I, 46]. Б. Грінченко пропонує таке вихідне мотивування ФО *бомки бити*: “брати глину на паличку і кидати її вверху, у переносному значенні “нічого не робити” [Грінч I, 85]. Таке пояснення вкладається в “ігрову” модель В.Мокієнка. Учений зазначає, що “матеріал, з якого було зроблено такий предмет, не мав вирішального значення – він міг бути і дерев’яним, і ликовим, і кістяним” [92, 33]. Зокрема для виготовлення саморобних м’ячиків для гри використовували губчатий гриб-паразит, що росте на деревах (у сибірських говорах – “бака”). В угорській мові фіксується *aku-baku, baku-baku* (пор. з *бомком*): “маленька кулька зі шкіри, ганчірки або гуми” [92, 35].

Етимологічне підтвердження такого трактування знаходимо в гуцульських говірках. Порівняймо: *тем/бези* – очевидно, споріднене з *geba*, що первинно означає “м’який наріст, гриб” [див.: Brückner, 139; ЭССЯ 7, 224]. Отже, *бити* + м’яч, виготовлений з гриба = грати у гру = “ледарювати”.

Припускаємо, що *зем/бели* етимологічно споріднене з “зуб”, пор. пол. *zqb* “зуб”, лит. *žembti* “розтинати” та ін. [Brückner, 646, Фасмер II, 106]. Отже, *бити* + кілок, кістку, зуби = грати у гру = “ледарювати”.

Компонент */гандри / гиндри* (обидва варіанти функціонують у гуцульських говірках), за О. Брюкнером, походять від *hadry* “лахміття”, “шмати”, що від нім. *hader* [Brückner, 167]. Етимологічний словник української мови *гандри / гиндри* виводить із різних слів: [*гандри*] – незрозуміле, можливо, пов’язане з [*гандрі*] “лахи”, від чес., слц. [*handra*], що є результатом видозміни форми [*hadr*]... [ЕСУМ I, 467]; [*гиндри*] “пусті жарти” (за Словником Є. Желехівського); запозичення з польської мови [*handryczyć się*] “торгуватися, сперечатися”, походять від свн. [*haderunge*] “сварка, суперечка”, пов’язаного з [*hadern*] “сваритися, сперечатися” [ЕСУМ I, 494]. Однак ми радше схилиємося до думки, що компонент */гиндри* як варіант */гандри* пов’язаний у цьому фразеологічному контексті з поняттям “ганчірка”. У В. Мокієнка знаходимо таке тлумачення */гандри / бити* = бити у ганчірковий м’яч [92, 35].

Подана модель частково підтверджується й на лексичному рівні гуцульських говірок. Записи М. Мосори фіксують: *гинд/рикатиси* = *бавитиси, пустовати* (КСГГ: М, 28), у говірці смт. Верховина засвідчено *гинд/рити* “гратися”: */Д’іти гиндр’іє на ци/ринц’і* (КСГГ: Врхн), */гиндри* “забави ігри” (там само), поряд з омонімічним */гиндра* “ганчірка; подерта сорочка”: *Бере пралник або тачіўку, або бугь який кімак и заўют тото у яку гиндру* [КСГГ: ЗлН]. Відзначмо, що в цьому випадку мова іде про гру, подібну до пекаря, для якої використовують палку, обмотану ганчіркою. Отже, дозволимо собі скорегувати “формулу” В. Мокієнка так: *бити обмотаною ганчіркою палицею у м’яч, палку та ін.*

Цікаво, що продуктивність ігрової моделі підтверджують й інші ФО гуцульських говірок на позначення поняття “ледарювати”. Зокрема фразеологізм */г’іўк’і / бити* на перший погляд видається мотиваційно

прозорим для діалектоносіїв. Лексема /з'їж'і зафіксована в КСГГ: /з'їжа “пропуск в косінні” (Кб). Отже, пропускати покоси = “ледарювати”. Однак семантична непов'язаність компонентів змушує відкинути це припущення. Зате у Б. Грінченка знаходимо лексему *гилка* (*гильки*) у значеннях: 1) Гілка; 2) Палка для відбивання м'яча; 3) Вид гри у м'яч [Грінч. I, 283]. Звідси /бити /з'їж'і = грати у гру = “ледарювати”. У таку ж модель “допасовується” ФО *пал' /пудити* “ледарювати” (Дхт). Варіантом компонента *бити* тут виступає /пудити “гонити”, “бігати” (КСГГ: Брв), “гнати, б'ючи палицею” (КСГГ: Грин).

Схиляємося до думки, що гіпотеза В. Мокієнка правомірна, тим паче, що вона знаходить підтвердження і в інших говірках карпатського регіону. Так, В. Лавер зафіксував ФО цього ж семантичного ряду (і цієї ж моделі) /коўт'у /бити, що поширена в ужанських і боржавських говірках. Учений зазначає, що в Іршавському районі /коўт'ух “колода, на якій рубають дрова”, а в Мукачівському – /коўт'і /бити “дитяча гра” [72, 179]. Порівняймо також: /бити /кіч'ки “грати в цурки” [МБГ IV, 48] і “ледарювати” (Пт, Вжн). Відомо, що назви ігор, зокрема в гуцульських говірках, також вживаються з дієсловом /бити, позначаючи процес забави, напр., *со/роки* /бити та ін. (Врхн). Отож практично всі сполуки із затемненим компонентом належать моделі *бити + предмет* = грати у гру = “ледарювати”. Саме завдяки ним ці фразеологізми відзначаються найвищим ступенем експресивності. А тому має рацію Д. Шмельов, який вважає, що, “яка б не була затемнена мотивованість фразеологізму, вона ніколи не зітреться настільки, щоб останній перетворився у повністю позаслівне утворення” [157, 69].

2.2.4.2.4. Семантичний ряд “Робити даремну справу”. Фразеологізми цього ряду характеризуються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою передусім завдяки денотативній модальності. ФО поданого ряду укладаються в таку семантичну модель, що має наддіалектний характер:

Модель *Займатися свідомо некорисною і безплідною працею* – “робити даремно”

Но/сити /воду (с кер/ниці) ў кер/ниці / з /річ'ки ў /річ'ку (КрР); *ў реше/т'і /воду но/сити* (КрР); *кро/пиво горо/дити* (ЗлН); *б/лихи /пудити* (КСГГ: КсПл); *пси /бити* “іти на пусту мандрівку” (Гр: Рсш); пор. у лемк. *в решеті воду носити* “робити даремну роботу” [ФСЛГ, 112], *ляти воду до моря (студні)* [ФСЛГ, 30]; закарп.: *лиш б/лохи пу/жати, /воши /бити (по/роти, го/нити, и/мати, с'/кати)*; *пси /бити (и/мати)* [усі за: 72, 178-179]; бойк.: *він ще піде пси бити* (про лінивого) [Фр II (2), 515]; а також: *собак ганяти* [СУМ II, 27].

Йо/му бог даў лиш пси /бити (КсПл). */Носит /воду с кер/ниці ў кер/ниці а /розуму не/ма /шо то ўсе пус/те* (КрР).

Специфіка внутрішньої форми, що збуджує в уяві алогічні образи, зумовлює маркованість ФО (іронічно) та високий ступінь експресивності. Семантична структура поданих ФО охоплює первісно-образне значення “робити даремну справу” і вторинно-образне, що виникає під час вторинної

метафоризації “ледарювати”: *Та ўже кин' /воду ў кер/нищу но/сити / а їди ро/би шос* (КрР).

У суб'єктному оточенні з іменником (займенником) у формі давального відмінка ФО набувають іншого значення – “бути нічого не вартим”: *Та йо/му лиш /воду ў реше/т'і но/сити / а не там ро/бити* (Дхт).

ФО *пси/бити* розвиває в гуцульських говірках кілька значень: 1.

“Тинятися без діла”; 2. “Ледарювати”. 3. “Вести розпутне життя (зазвичай про чоловіків)”. Очевидно, розвиток семантики проходить за такою мотиваційною лінією: “ледарювати” ← “тинятися без діла” → “вести розпутне життя”. Продуктивність схеми “тинятися” → “вести розпутне життя” підтверджують інші фразеологізми семантичного ряду “Вести розпутне життя”, як-от: *хо/дити йек /ф'іра без /дишл'а* (Крвр); *хо/дити /блудом* (ЗлН) у значеннях: 1. “Ходити навмання”; 2. “Вести розпутне життя”.

2.2.4.3. Семантична група „Уживати алкоголь”.

Фразеологізми цієї групи розподілені за такими основними семантичними рядами: „Бути у стані сп'яніння, напиться”, „Бути узалежненим від алкоголю, п'яниця”, „Бути напідпитку”.

2.2.4.3.1. Семантичний ряд “Бути у стані сп'яніння, напиться”. Цей семантичний ряд представлений здебільшого компаративними фразеологізмами. Їхню негативну оцінку та високий ступінь експресивності породжує передусім денотативна модальність, оскільки поняття, яких кваліфікують ці ФО, викликають негативні емоції. Семантична сполучуваність одиниць цього ряду досить обмежена: у їхньому однопозиційному суб'єктному оточенні виступають назви осіб.

Фразеологізми семантичного ряду “Бути у стані сп'яніння, напиться” розподіляються за кількома структурно-семантичними або семантичними наддіалектними моделями, а саме:

Модель [П'яний] + як + *дерево* = “дуже п'яний

[П'їєний] *йег дуп* (Двгп); *йег друк* (Врхн); пор. лемк.: *п'яний як дерево* [ФСЛГ, 48]; *п'яний як друк* [ФСЛГ, 53].

О/го / йему уж'е дост / в'ін та/к'иї п'їєний йег дуб / а ше /хоч'ет (Двгп). *А шо йім ро/бити? //ж'інки /робьет / а во/ни ц'і/лими д'н'еми п'їєні йег д'руки* (Врхн).

Образними конкретизаторами в цих фразеологізмах виступають назви, що асоціюються із втратою відчуттів. Звідси і додаткова сема в їхній семантичній структурі: “без пам'яті, до втрати відчуттів” (напиться), подібно як і у ФО наступної моделі.

Модель [П'яний] + як + *побутовий предмет* = “дуже п'яний”

[П'їєний] *йег м'іт/ла бе/резова* (КрР); *йек ч'уф/линок* (Крвр), пор. лемк.: *п'яний як мітла* [ФСЛГ, 84].

/Буўйем на вес'іл'у та/киї п'їєний йег м'ітла бе/резова / нич' не /т'емл'у (КрР). */Добре / шо в'ін буў п'їєний йек ч'уф/линок / таї йа ў/т'ікла в'ід него* (Крвр).

ФО з образним конкретизатором *ч'уф/линок* (міцний шнур або ланцюг із гаком, що використовується для транспортування дерева) фіксуємо на

території поширення і з іншим супровідним словом *наб/ратиси*: *В'ін наб/раўси йек ч'уф/линок / не/годен ўс/тати з/м'ісц'а* (ЗлН). ФО з компонентом *бе/резова* (мітла) можна вважати контамінаційним утворенням цієї та попередньої моделей: *п'яний як дерево + п'яний як предмет*.

Модель [П'яний] + як + невидимість = “дуже п'яний”

[П'їєний] *йек н'іч' (Змг); йаг/н'іч'ен'ка* (Ксм); *йек м/рака* (*нат поп'у/ваном*) (КрР); у лемк.: *п'яний як шьлеп* [ФСЛГ, 147]; пор. також: *як ніч* зі словами *п'яний* “дуже, у великій мірі” [ФСУМ I, 552].

Фразеологізми поданої структурно-семантичної моделі теж мотиваційно прозорі, бо ґрунтуються на зіставленні відчуттів п'яного з відсутністю видимості. Завдяки суфіксові здрібнілості *–ен'к*, що містить компонент у ФО [п'їєний] *йек/н'іч'ен'ка*, підвищується ступінь експресивності: *Та/киї п'їєний йек н'іч / йек прийшоў д'хак'і / ни к'емл'у / де в'ін* (Крвр). *Йой / поб'їси бога / та ти йек н'іч'ен'ка такий п'їєний* (Ксм).

У такій самій функції виступає факультативний компонент *нат поп'у/ваном* (Піп Іван – одна з найвищих вершин, яка видніється над с. Красна): *Не моґ/лам з ним гово/рити / бо буў п'їєний йек м/рака нат поп'у/ваном* (КрР).

До речі, на асоціації, що викликає порівняння п'яного із землею, вологою (мрякою) чи темінню, звернув увагу М. Толстой, зазначаючи, що ці ФО – релікти праслов'янської фразеології [138, 416].

Модель [П'яний] + як + тварина = “дуже п'яний”

[П'їєний] *йек сви/н'а* (Врхн); *йак/порос'е* (Ксм); *йаг без/рога* (Гр: Рсш); *п'їєний йек бик* (КрР); пор. бойк.: *впив сї як свиня* [Фр I(2), 272]; пор. лемк.: *як бича са напиту* [ФСЛГ, 20].

/В'івал'еўси йек сви/н'а / а ти/пер' /л'ізи д'хак'і (Врхн). *В'ин ш'е/бир'ш'е рос/пиўси // у/ч'ера їшоў та/к'иї п'їєний йек бик* (КрР).

Образними конкретизаторами у ФО поданої структурно-семантичної моделі, що має наддіалектний характер, переважно виступає назва *сви/н'а*, – рідше *бик*. Вони і зумовлюють наявність додаткових сем у значенні: “вибруднитися або ліниво валятися”. Цим компаративним ФО властивий високий ступінь експресивності та різко негативна оцінка не тільки завдяки денотативній, а й конотативній модальності. Фіксуємо вживання цих фразеологізмів із супровідним словом *на/питиси*: *Напи/ватис'а йаг без/рога* (Гр: Рсш).

Компаративний фразеологізм *п'їєний йек Ус* (КСГГ: Врхт) має високий ступінь експресивності та негативну оцінку передусім завдяки компонентові *джус* (конотативна модальність). У говірці смт. Ворохти *Ус* функціонує зі значеннями “чорт; житель Жаб'єго” (КСГГ: Врт).

У говірці с. Довгопілля фіксуємо ФО приказкового типу: */в'іпиту до пу/тер'і / /шоби ш/тири коч'у/вали / п'їєтий ўтво/риў д/вер'і*. Цій ФО властивий високий ступінь експресивності, проте різко негативною оцінки вона не містить.

Інші фразеологізми поданого семантичного ряду — евфемістичні сполуки із прозорою мотивацією, яка ґрунтується на відчуттях людей, що перебувають у стані сп'яніння. Вони позбавлені високого ступеня

експресивності та різко негативної оцінки.

Модель [Мати] *дерев'яні ноги* = “бути п'яним”

Бе/резов'і ноги (КрР); *ду/бов'і/ноги* (КСГГ: Врт).

Іст/р'іти уємси з ним *таї п'ішоу гет / бу у/него бе/резов'і/ноги/нин'і* (КрР). *О/го / са/раку / п'ііници / ду/бові/ноги* (КСГГ: Врт).

Остання ФО фіксується також зі значенням: “мати міцні ноги” як побажання малій дитині, ягнятї, теляті, коли вони роблять перші кроки. Порівняймо: *Ду/бов'і/ноги / ди/тино / а/бис хо/дила здо/рова у/с'о жи/т'и* (КСГГ: Врт).

ФО */голоу т'іш/ка (сла/б'і/ноги)* (КрР) характеризується найнижчим ступенем експресивності і не має різко негативної оцінки стосовно інших ФО цього ряду: – *Шо у/тебе /голоу т'іш/ка / сла/б'і/ноги? // Та йо /в'іниу со/б'і ма/лен'ко* (КрР).

Також евфемістичними позначеннями поняття “напитися, бути п'яним” є фразеологізми */дати си у га/ф'іу* (КСГГ: Гл), з рум. *gafa* “задихатися, тяжко дихати” [PPC, 348]; *поди/витиси го/р'іли у/оч'и* (Змг). *Йек остаф'іи/ч'ук/п'іде на ба/зар / то у/же си/добре по/дивит го/р'іли у/оч'и* (Змг). *Се/годн'і дау со/б'і/добре у га/ф'іу* (КСГГ: Гл).

У гуцульських говірках фіксуємо фразеологізми */мати/муху у голо/в'і* (Ксм); */в'ітер' /в'іе у голо/в'і* (КрР) “бути п'яним”: *То де у/же с са/мого /ран'а /мати/муху у голо/в'і / шес на ве/с'іл'у не/булас* (Ксм). *Йе/му зауши/в'ітер' /в'іе у голо/в'і / йег з/м'іни* (= шахти) *при/ходит / там/цуйки/ви/ьет та і у/же* (КрР). Їхня внутрішня форма відбиває уявлення про втрату тверезого мислення під час сп'яніння. У говірці н.п. Космача зафіксовано паронімічну пару */мати/муху у голо/в'і* “п'яний” – */мати/мухи у голо/в'і* “розумний, розвинений”, а в деяких інших населених пунктах зафіксовано явище енантіосемії: ця ФО також має значення “дурний, божевільний” (Кс) [див.: ряд “Дурний”].

У гуцульських говірках функціонує ФО */барткоу/лускати* (= топирцем бити) (Змг) “бешкетувати у стані сп'яніння” (пор. лемк.: *бутор ламати* [ФСЛГ, 25]). Порівняймо: *И/ван так си на/тиу / шо по од/в'ир'ках/барткоу/лускайі. Йе/му у/же/досит / бо/буде/барткоу/лускати* (Змг). Цій ФО властивий високий ступінь експресивності та негативна оцінка, зумовлені і конотативною модальністю.

Загалом семантичний ряд “Бути у стані сп'яніння, напитися” характеризується великим за обсягом і неоднорідним з погляду структури матеріалом, на відміну від антонімічного семантичного ряду “Тверезий”. Зафіксовано тільки одну ФО цього ряду, що функціонує в гуцульському діалекті: *тве/резий йек ц/вич'ок* (Змг).

2.2.4.3.2. Семантичний ряд “Узалежнений від алкоголю (п'яниця)”. Фразеологізми на означення цього поняття характеризуються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою, зумовленою передусім денотативною, а також і конотативною модальністю. Зазвичай вони мають однопозиційне обов'язкове оточення, виражене іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на позначення

особи. Більшість поданих ФО має прозору мотивацію. Найпродуктивнішою в гуцульських говірках є така структурно-семантична модель, що має наддіалектний характер:

Модель *Такий що випив би + щось шкідливе* = “п’яниця”

/Гад’у би спиў (ДхТ); /гада би спиў (і с по/на/ризи) (КрР); /в’іпиў би / мертвому з /уха (Ксм); /куп’іл’ з /мертвого /в’іпиў би (КрР); пор. лемк.: *випив би і мертвому з вуха* [ФСЛГ, 83].

Ге/орг’іа /тато /то/то та/к’уї п’яниц’у / шо /куп’іл’ з /мертвого / в’іпиў би (КрР). Та то ўже про/наш’ч’уї ч’оло/в’ік / в’ін /в’іпиу би і /мертвому з /уха (Ксм).

ФО /гада би спиў фіксуємо з факультативними компонентами *та і с пона ризи* (КрР), які привносять додатковий семантичний компонент у значення: “людина, що переступить через усе, навіть святе” і підвищують експресивність виразу: *При/їхаў з зароб’ітк’іў і так си рос/пиў шо /гада би спиў // та з ним ўже ни/ма жи/т’е / в’ін би /гада спиў та і с по/на/ризи* (КрР). Вода від купелі мертвого в цьому, та й у багатьох інших мовно-культурних обширах вважається не просто непридатною до пиття, а надзвичайно шкідливою: із нею пов’язано багато ритуалів, які здійснюються для позбавлення когось здоров’я. А тому не випадкове входження такого типу фразеологізмів у цю наддіалектну структурно-семантичну модель.

Високий ступінь експресивності поданих ФО створюється й завдяки конотативній модальності (компоненти /гад’е, /мертвий, /куп’іл’ з /мертвого).

Очевидно, на основі схожості кольору обличчя п’яниці до гриба сироїжки виникла ФО /синій йаг голу/б’інка (Ксм) “про п’яницю”: /Мало по/буў ў коло/мийі / а при/їхаў ў село та/к’уї /синій в’ід го/р’іўки йаг голу/б’інка (Ксм).

Ці ФО характеризуються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою завдяки денотативній і конотативній модальності.

2.2.4.3.3. Семантичний ряд “Бути напідпитку”. У семантичний ряд “Бути напідпитку, трохи випити” входять ФО з низьким ступенем експресивності та позитивною або й нейтральною оцінкою. Переважно вони відтворюються за структурно-семантичними моделями, які мають наддіалектний характер:

Модель *Перекинути + посудину (для пиття горілки)* = “бути напідпитку, трохи випити”

Перевер/нути коў/бан (КрР) / к’ел’ішок (Кс) / пу/гар’ (Дзмб); пор. також перехилати (перекидати) чарку “пити алкогольні напої” [ФСУМ II, 623].

Та то йа таг ішоў з /м’іни (=шахти) таї перевер/нуў со/б’і коў/бан (КрР); То/та /баба ме/не за/муч’ила // перевер/нуў о/ден к’ел’ішок і ўже /вурду за/водит (Кс).

Модель *Намочити + орган травлення* = “бути напідпитку, трохи випити”

Намо/ч’ити га/фійу (КСГГ: Врхн) / /губи / /варги (Кс); пор. покропити горло [МЧ, 36]; пор. також: промочити / промочувати горло (гортань) “випити (перев. про спиртні напої)” [ФСУМ II, 709]; *губи вмочити (промочити) “з’їсти, випити зовсім мало; спробувати”* [ФСУМ I, 139].

Та що ви там /в'іпили / лиш' /зуби намо/ч'или (Кс). О / ўже намо/ч'иў за/ ф'іу / а ка/заў / що /нити не /буде (КСГГ: ВРЖ); Він не відповів нічого, тільки без приговорювання приложив фляшку до уст, “покропив горло” і подав товаришеві [МЧ, 36].

Інші ФО цього ряду мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми: *[так / т/р'ішки] /в'іпити / а/би глис/ти си ни за/водили (КрР); /в'іпити /капк'и /бож'і (КрР): Та то так т/реба т/р'ішки /в'іпити / аби глис/ти си не за/водили (КрР). Та /в'іпийте со/бі / /пан'іко о/лено / ма/лен'ко /капки /бож'і / то не /цуїка / то на здо/ровл'е (КрР).* Зазвичай такі ФО служать для пригощання та припрошування гостей.

2.2.4.4. Семантична група “Говорити”. З-посеред семантичних рядів, що творять групу “Говорити”, у дисертації розглянемо тільки один, фразеологізми якого найяскравіше відбивають лінгвальні та екстралінгвальні особливості гуцульського обширу – семантичний ряд “Обдурювати”.

2.2.4.4.1. Семантичний ряд “Обдурювати”. Фразеологізми поданого ряду мають у значенні спільну сему: “обдурювати”. Їхнє експресивне забарвлення залежить передусім від денотативної модальності. Звідси й негативна оцінка. Ці фразеологізми двопозиційні. Окрім суб'єкта, вони вимагають й об'єкта дії.

Здебільшого ФО зі значенням “обдурювати” мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Пояснення внутрішньої форми однієї із них, що й досі функціонує в гуцульських говірках, знаходимо в І. Франка: */ в'ірихтувати на гоц (Крвр).* “Дословно накермував його, себто його дарабу, на водопад, на небезпечну бистрину; далі: обдурих, ошукав його, наробив йому шкоди, клопоту [Фр І, 187]. Подібне тлумачення етимології цієї ФО подає й один із респондентів, мешканець с. Криворівні, який замолоду працював на дарабах. Для представників молодшого покоління значення ФО немотивоване. Її високий ступінь експресивності та негативну оцінку зумовлює конотативна модальність, а в об'єктному оточенні виступає назва особи у формі знахідного відмінка: *Але ш то те/бе /в'ірихтуваў на гоц / то/ тої хлоп з Вер'хо/вини (Крвр).*

Фразеологізм */тумана пус/кати (Врхн)* “затуманювати, обдурювати” вимагає об'єктного оточення - назви особи у формі давального відмінка: *Шо ти ме/н'і /тумана пус/кайіш / йа ўже те/бе даў/но з/бадаў (Врхн).*

Інші фразеологізми зі значенням “обдурювати”, що функціонують у гуцульських говірках, містять компонент із затемненою етимологією. Порівняймо: *з/нути хама/на (Двгп); з/нути / кру/тити харама/на (КСГГ: Змг). Ни кру/ти харама/на ми/н'і / /але ка/жи п/раўду (КСГГ: Змг).* Поданий фразеологізм із поміткою діал. знаходимо у Словнику української мови: *гнути (загнути) харамáна* (з іншим наголосом) “вигадувати що-небудь, обдурювати, обманювати когось [СУМ XI, 260]. Очевидно, компонент запозичено з румунської, де функціонує *haramin* “злодій”, “грабіжник”, а також стійке словосполучення *a manca haram* “обдурювати” [PPC, 381]. Фразеологізм вимагає не тільки суб'єктного, а й об'єктного оточення у формі давального відмінка.

Значення фразеологізму [б^{ре}/хати] аж р^{/вати} /земн'у (КрР) ускладнене додатковою семою: “безсоромно (брехати)”;
пор. у лемк.: *аж са земля загинать* [ФСЛГ, 58]. Так б^{/реши}т /шо аж' рве /земн'у (КрР). Йому притаманний високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності. У суб'єктному оточенні цієї однопозиційної ФО – назва особи.

2.2.5. Семантичне поле “Людські взаємини”. У складі семантичного поля “Людські взаємини” розглянемо кілька семантичних груп, зокрема “Дії в конфліктних ситуаціях” і “Сімейний стан”.

2.2.5.1. Семантична група “Дії в конфліктних ситуаціях”. Семантична група “Дії в конфліктних ситуаціях” охоплює семантичні ряди: “Набити”, “Сердитися”, “Гніватися”, “Сваритися”.

2.2.5.1.1. Семантичний ряд “Набити”. Цей семантичний ряд містить велику кількість фразеологізмів, значення яких переважно прозоро мотивовані і позначають або довготривалу чи повторювану дію “набити”, або одноразову “вдарити”. Їм властивий високий ступінь експресивності, спричинений передусім денотативною, а також конотативною модальністю завдяки експресивно забарвленим компонентам, що викликають негативні емоції. Фразеологізми зі значенням “набити” містять негативну оцінку. Вони двопозиційні й, окрім суб'єктного, вимагають також об'єктного оточення. Більшість фразеологізмів зі значенням “набити” відтворюється за такими структурно-семантичними моделями:

Модель [Дати] + по (у) + частині (у) тіла = “набити, ударити”

[Дати] по п'іт/паху (Дхт) / [буком] по хреп/ц'іх (Ксм) / по /д'амб'і (КСГГ: ЗлН) / по /гоўн'і (Дхт) / ў тала/меу (Двгп) / ў дж'мер'у (Кс) / ў га/ф'іу (КСГГ: Грин, Врхн) / [колом] ў п'леч'і (КрР); пор. літ: *дати по кумполу (по тикві)* [ФСУМ I, 223].

Йег/даўйем йе/му ў тала/меу / то/б'ір'ш'е ни л'іс (Двгп). /Даўйес му/буком ў п'леч'і / а в'ін ше си/дивит / шо би ўк/расти (Ксм).

Фразеологізми поданої наддіалектної моделі можуть означати не тільки багаторазову, а й одноразову дію – “вдарити”. Експресивно забарвлені компоненти, що позначають частини тіла (здебільшого тварин), такі як: /д'амба “паща”, /гоўна (перен.) “голова”, у прям. “колода”; дж'мер'а, вульг. “голова”, пор.: *джу/мир'а* “шапка з 3-ма кляпами” [Горб, 272]; *га/ф'іа*, вульг. “горло”, пор. у рум. *gafai* “задихатися, тяжко дихати” [PPC, 348] та ін. сприяють посиленню експресивності ФО. Таку ж функцію виконують факультативні компоненти *бук*, *к'іл*, коли компонент на позначення частини тіла – нейтральний. В об'єктному оточенні цих фразеологізмів – назви осіб у формі давального відмінка. При заміні компонента /дати на д'іс/тати (г'іс/тати) ФО вживаються зі значенням “бути набитим”, як і ФО наступної моделі.

Модель [Дати] + стусанів = “набити”

/Дати /д'уханц'іу (Дхт); /дати /бех'іу (Двгп); пор. також: *давати / дати буханів* [ФСУМ I, 203].

*Йег ни/даст му/д'уханц'іу / то той до к'ниж'ки не/с'едет (Дхт). /
Дауїйс/бех'іу і ут'ікай / бо в'ітк'васит те/бе (Двгп).*

Високий ступінь експресивності створюється завдяки експресивно-забарвленим компонентам */д'уханец, /бехи*. Припускаємо, що *д'уханец* – етимологічно споріднене з *дюгати*, *дюг* “удар”, “поштовх”, пор. п. [*diugac*] (з укр.), слц. [*d'ugat'*] – афективне звуконаслідувальне утворення [ЕСУМ II, 151]. Таким самим звуконаслідувальним словом є *бех* “вигук на позначення шуму від удару при падінні [ЕСУМ I, 179], що фіксується в картотеці Словника гуцульських говірок. Модель має наддіалектний характер, про що свідчать варіантні (компонентні) ФО, які фіксує фразеологічний словник. Модель [*Набити*] + *на (як) + овоч* = “дуже набити”

[*У/бити / пос'ік/ти*] *на кри/ж'іуку* (= капуста) (Ксм); *на ка/пусту* (КСГГ: ЗлН); [*на/бити*] *на/вин:е/йапо* (Кс); [*поп'іхати* (= потовкти)] *йег/йеблуко* (КрР); [*на/битий*] *йаг/йаблико* (Гр: Рсш); пор. у лемк. *бити як квасну планку* [ФСЛГ, 103].

Та то на кри/ж'іуку варт го пос'ік/ти / бо та/к'е/в'імашч'ене прийшло д/хат'і (Ксм). *Наб'йу к'і на/вин:е/йапо / йек прине/сеиш' “два”* (Кс).

Компонент *пос'ік/ти* в межах фразеологізму *у/бити / пос'ік/ти на ка/пусту* робить прозорим фразеологічне значення “дати велику кількість стусанів” (подібно до січення капусти), а отже, набити. Етимологію ФО *набити на квасне ябло* пояснює І.Франко [див.: II (2), 165]. ФО цієї наддіалектної моделі властива структура порівняння, хоч і не завжди виражена з допомогою порівняльних сполучників. Вона сприяє підвищенню ступеня експресивності. Подані ФО не містять різко негативної оцінки. Окрім суб'єктного, вони мають й об'єктне оточення, виражене у формі знахідного відмінка.

Модель [*Набити*] + *як + град + рослину* = “дуже набити”

[*Моло/тити*] *йег град бу/р'еш'ку* (Змг); [*по/бити*] *йаг град/бурку* (Ксм); [*в'ібити*] *йег град* (Дзмб); [*з/бити*] *йег грат ка/пусту* (КрР); [*в'ібити*] *йаг град ло/пуш:е* (ВБчк); пор. у лемк.: *збити як зелене жито кого* [ФСЛГ, 56].

Ч'е/кай / ч'е/кай / йа к'і змо/лоч'у йег град бу/р'ешку (Змг). *Йек по/л'ізеише раз / то поб'йу к'і йег град/бурку* (Дхт).

В об'єктному оточенні фразеологізмів цієї моделі – назва особи у формі знахідного відмінка. Можемо припустити, що ФО *збити йег грат ка/пусту* – контамінаційне утворення: *набити на капусту + набити як град*.

Модель [*Дати*] + *страву* = “набити”

[*Дати*] (*у/з':істи*) *ба/лабух* (Гр: Рсш); [*дати*] */каш'і* (Двгп); [*дати*] *бу/ханец* (КрР); *нагоду/вати/буковим / з/рабовим/салом* (Врхн); пор. закарп.: */дати/пунчу шей амери/канский сто/лец; /дати на хліб та й на/коўтус* [73, 256].

Або йак с'а бйут / та/каже / д'іс/тауїем о/дин ба/лабух // А/га / ад'и/з':іу йес ба/лабух / дам к'і ба/лабух (Гр: Рсш). *Йек дам к'і бу/ханец у/н/леч'и / то из/дохнеш* (КрР).

Такий мотиваційний зв'язок поміж гостиною та бійкою характерний для українського фольклору і фіксується в інших діалектах, зокрема

бойківському. Порівняймо: *був у гудзоватой в гостині* “дістав прочухана, відлупцювали” [Он І, 198]. В окремих ФО наявність компонентів *ба/лабух, бу/ханец* пояснюються співзвучністю зі звуконаслідувальним словом *бух*. В об’єктному оточенні ФО цієї моделі – назва особи у формі давального відмінка.

Модель *Пом’яти кости* – “набити”

/Кости пом’і/сити (Кс); *потр’і/ш:’ети /кости* (Ксм); *потерти ребра* [МЧ, 108]; *че/мері ў/терти* [Горб, 356].

Шо ў/теб’і /кости пом’і/сити / шо с та/к’ий за/мудрий (Кс). *А йа наївси, зарікавси, ...просив бихті був, аби-с в мені кости помісила* [МЧ, 52].

Фразеологізми поданої моделі мають нижчий ступінь експресивності, аніж попередні ФО. Вони вимагають від оточення форми давального або місцевого відмінків. Зазначмо, що словник гуцульських говірок фіксує у ФО *че/мер’і с/терти* первинно-образне значення “робити масаж” [СГГ, 211].

Модель [*Вичистити*] як *мішок* – “набити”.

/В’іпрати] *йег м’іх* (Дхт); */в’ібити*] *йек тор/б’іўку* (КрР) / *м’іх* (КрР).

/В’іпраўйем го йег м’іх / бо то не ди/тина / а /ч’орт (Дхт). */В’ібйеш йі йек тор/б’іўку / то ўже та/ка / хот’ до /буби /тул’ей* (КрР).

В оточенні ФО поданої моделі перебувають назви осіб у формі знахідного відмінка.

Інші фразеологізми, як припускаємо, мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Зокрема значення ФО *(на)/бити йек о ста/риї дах* “дуже набити” містить додаткову сему “безжально”. Значення не цілком прозоре для діалектоносіїв, які виводять його етимологію, опираючись на компонент *ста/риї*: */Кажут на/биўйем го йек о ста/риї дах / бо то не ш/кода та/к’е / бити* (Двгп). Цей фразеологізм, окрім суб’єктного, вимагає об’єктного оточення, вираженого у формі знахідного відмінка.

Значення прозоро мотивованої ФО */дати воімйаот/ца* (Ксм) містить сему, що “ударити в голову”. Цей фразеологізм відзначається високим ступенем експресивності, породженим конотативною модальністю: *Та йак даст ме/н’і воімйаот/ца / а йа йно си ўбер/нуў* (Ксм). В об’єктному оточенні – назва особи у формі давального відмінка.

2.2.5.1.2. Семантичний ряд “Сердитися”. Фразеологізми цієї семантичної групи об’єднані за спільною семою “сердитися”. Їхню негативну оцінку й експресивне забарвлення зумовлює денотативна модальність. Підвищенню ступеня експресивності сприяє нерідко й конотативна модальність, яку творять чи окремі компоненти, чи внутрішня форма загалом. Здебільшого ці ФО вимагають суб’єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови на означення особи.

Більшість ФО цього ряду відтворюються за такими структурно-семантичними моделями:

Модель [*Мати*] + *демонологічний персонаж* = “сердитися”

/Мати /фур’іўу (КСГГ: бмз); */мати /д’ім’ка* (Змг).

Во/на/нин'і/майї/фур'йу/не п'іт/хот'/бо за/робиш (КСГГ: бмз). /
Майє/д'іт'ка/ї/соб'і/нин'і/то мус пере/муч'итиси аш/її не пе/реїде (Змг).

Компоненти на означення нечистої сили сприяють підвищенню експресивності ФО. Часто спостерігаємо трансформацію поданої моделі в таку:

Модель *Проник + демонологічний персонаж (у когось)* = “розсердитися”

Ш'т/рикнуў/д'іт'ко (Змг); *їс/коч'уў/г'іт':е/ан/тинко* (= чорт, див.: [148, 23-25]) (Дзмб); *п'ітп/литник/їл'із* (Пмг).

У/него шо/д'іт'ко ш'т/рикнуў? (Змг). *А/ї/мене аж/д'іт'ко/їс/коч'уў/їек то/їч'ула* (Дзмб).

ФО набувають значення “розсердитися” з додатковою семою “раптово”, указуючи тільки на доконану дію. Конотативна модальність сприяє підвищенню ступеня експресивності. Ці фразеологізми вимагають об’єктного оточення, вираженого формою знахідного відмінка з прийменником *у*.

Внутрішня форма окремих фразеологізмів поданого ряду відбиває зовнішні і внутрішні ознаки людини, що сердиться. ФО *зд/рин/ити зу/бами* “сердитися” (КСГГ: Кс); */лехк'і си/ї/дули (комусь)* “розсердитися” (Ксм), як припускаємо, мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми: *Та/її аж'/лехк'і си/ї/дули/але ни/ч'о не мо/гла зро/бити/бо/їа/була при д'і/тин'і* (Ксм). Останній фразеологізм вимагає об’єктного оточення, вираженого формою давального відмінка.

2.2.5.1.3. Семантичний ряд “Гніватися”. Фразеологізми цього семантичного ряду об’єднані спільною семою “гніватися”. Вони відзначаються негативною оцінкою та експресивним забарвленням, що впливає передусім із денотативної модальності. Це зазвичай двопозиційні ФО, які вимагають суб’єктного оточення (назви особи у формі називного відмінка) і об’єктного.

Окремі ФО цього ряду відтворюються за такою структурно-семантичною моделлю:

Модель *Мати + орган чи частину тіла (на когось)* = “гніватися”

/Мати зуп (Ксм); */мати/око* (Ксм); */мати/серце* (Ксм); пор. лемк.: *мати зуб на кого; мати тяжке серце на кого* [ФСЛГ, 60, 120].

/Мала'м зуп на/него/то/навіт ни обзи/валамси (Ксм). *Ни маї/ока на/мене/бо на/маму/їн'іватиси то гр'їх* (Ксм).

У гуцульських говірках фіксуємо ФО *мати око* зі значенням “подобатися” (КрР). ФО */мати/серце* (Ксм) “гніватися на когось” в українській літературній мові функціонує зі значенням: “бути добрим, чуйним, доброзичливим” [СУМ IX, 149]. Окрім суб’єктного, фразеологізми поданої наддіалектної моделі вимагають і об’єктного оточення – назви особи, вираженої формою знахідного відмінка із прийменником *на*.

2.2.5.1.5. Семантичний ряд “Сваритися”. Фразеологізми цього семантичного ряду об’єднуються на основі спільної семи “сваритися”. Вони експресивно забарвлені та мають негативну оцінку завдяки денотативній модальності. Подані ФО – двопозиційні. У їхньому суб’єктному й об’єктному оточенні виступають назви осіб. Об’єктне

оточення цих ФО виражене у формі орудного відмінка з прийменником з.

Переважно фразеологізми зі значенням “сваритися” мають індивідуальну внутрішню форму. Серед них *тан/Уити* /бити (КСГГ: Прб) з етимологічно затемненим компонентом *тан/Уити*, що підвищує ступінь експресивності ФО. Припускаємо, що *тан/Уити* етимологічно споріднене з *гандж* “дефект, вада”, *ганджати* “ганьбити” (Кур), що походить з угорської *gancs* “докір, догана, вада” [ЕСУМ I, 467].

Модель *Вести* + *справу* (з кимось) = “сваритися”

/Мати *г'е'шефт* (КСГГ:Кс); /мати /гемб'іл' (КСГГ: ЗлВ).

Ни про/ват'те г'е'шефту ми/н'і ў/хак'і /бо/зара /в'іжену (КСГГ: Кс).

Шо там /гемб'іл' ви/дете /помир'іц:и /таї ўже (КСГГ: ЗлВ).

Значення цих ФО прозоро мотивовані для діалектоносіїв. У гуцульських говірках функціонують омонімічні вільні словосполучки *про/вадити г'е'шефт*, *про/вадити /гемб'іл'* “провадити справи”, “спекулювати”, де *г'е'шефт* – “спекуляція, діло, справа” [СГГ, 52], що походить з нім. *Geschäft* “справа, торгова угода” [ЕСУМ I, 503]. Слово *гембіль* – очевидно, етимологічно споріднене з *гендель*, що запозичене з німецької *Handel* “торгівля; (первісно) те, з чим мають справу” через польську мову [ЕСУМ I, 494].

Прозоро мотивоване значення має ФО *сп/равити /ворч'ана* (=крик) *йак пси на /к'істц'і* (Гр: Рсш) “зчинити сварку”: *Йа/к'е сте сп/равили /ворчана йак пси на /к'істц'і* (Гр: Рсш). Значення ускладнене додатковою семою “голосно (сваритися)”. Високий ступінь експресивності зумовлює не тільки денотативна, а й конотативна модальність, яку творить внутрішня форма. ФО – однопозиційна, що вимагає лише суб'єктного оточення.

Загалом у гуцульських говірках зі значенням “сваритися” активно вживаються безобразні експресивно нейтральні стійкі сполучки, зокрема: *ро/бити Уур/бу* (КСГГ: Врхн); *за/вести з/вадку* (КСГГ: Врхн); *за/вести /вуру* (КСГГ: Прб); *заї/ти у за/д'ор* (КСГГ: Врхн), де *з'ватка*, */вура*, *за/д'ор*, *Уур/ба* “чвара, сварка”.

2.2.5.2. Семантична група “Сімейний стан”. Семантичну групу “Сімейний стан” представлено в роботі такими семантичними рядами: “Не одружитися”, “Одружитися”, “Жити без вінчання”, “Зраджувати”.

2.2.5.2.1. Семантичний ряд “Не одружитися”. Фразеологізми поданого ряду відзначаються негативною оцінкою та високим ступенем експресивності передусім завдяки денотативній модальності. Переважно це двопозиційні ФО, що мають індивідуальну внутрішню форму.

Зокрема ФО *у/вести ў/роки (когось)* (ВКл) характеризує хлопця, який не одружився з дівчиною: *У'віў ў/роки /д'іўку та й ли/ш'иў /а сам по'їйхаў до /м'іста тай си ўже/ниў* (ВКл). Її семантику ускладнено семами “довго дружити”. У суб'єктному оточенні виступає назва особи чоловічої статі, в об'єктному – назва особи жіночої статі у формі знахідного відмінка.

Фразеологізм *переби/рати ў д'іўках йаг/тоўдуш* (=жебрак) *ў бриш'ках* (=брошка) (Гр: Рсш) стосується дівчини, що довго не одружується: *Переби/*

рала ў д'іўках йаг'гоўдуш' ў брши'ках / а те'пер' іі не бе'рут (Гр: Рсш). Ступінь експресивності поданої ФО вищий, аніж попередньої, завдяки образіві, що закладений у внутрішній формі. Обов'язковим суб'єктом оточенням цього однопозиційного фразеологізму виступає назва особи жіночої статі.

У говірці с. Красна Сигетського повіту (Румунія) зафіксовано однопозиційну ФО */доти переби'рає / /док'и не зазби'рає* (КрР), що характеризує перебірливу дівчину (але таку, що народила дитину без шлюбу) : *Та йіх'д'іўка /доти переби'рала / /док'и не зазби'рала / те'пер' /бавит ди'тину* (КрР). Денотативна модальність породжує високий ступінь експресивності ФО.

Про чоловіка й жінку, що довго зустрічалися, але не одружилися, у с. Замагорів кажуть: *так хо'дили / ш'о п'ір'валиси /ж'или* (ЗмГ). Цей фразеологізм має високий ступінь експресивності не тільки завдяки денотативній модальності, а й через риму, що створює звукову симетрію виразу. Він однопозиційний і вимагає суб'єктного оточення на означення двох осіб. Це зазвичай іменник або займенник у формі називного відмінка множини.

2.2.5.2.2. Семантичний ряд “Одружитися”. Фразеологізми цього семантичного ряду об'єднуються на основі спільної семи “одружитися”. Більшість із них характеризується негативною оцінкою через додаткову сему у значенні “невдало, нещасливо”. Такі фразеологізми мають високий ступінь експресивності передусім завдяки денотативній модальності. Інші ФО, що не містять цієї семи, мають нижчий ступінь експресивності і нейтральну оцінку. Усі фразеологізми цього ряду прозоро мотивовані. Окремі з них укладаються в такі структурно-семантичні моделі:

Модель *Узяти + щось тяжке чи незручне + на + шию* = “одружитися невдало”

Ў'з'ети га'лем (= тягар, що використовується як гальмо для фіри) *на / шийу* (ЗмГ); *ў'з'ети йер'мо на /шийу* (*і т'е'д'нути йег в'іў*) (КрР); *'кам'ін' ў'з'ети / заўйе'зати на /шийу* (КрР); *ў'з'ети ш'паргу* (= міцний шнурок) *на / шийу* (КСГГ: КБПл).

Ў'з'йети /гале на /шийу не ш'тука / /але йек'пот'ім з ним /бути / йек ўже /в'інч'аній (ЗмГ). *Ў'з'аўйем со'б'і ш'паргоч'ку на /шийу // ўна ч'ей л'і'нива* (КСГГ: КБПл).

Фразеологізми поданого ряду полісемантичні. Вони здатні розвивати й інше значення: “потрапити у клопітне становище”. Конотативна модальність, яку породжує внутрішня форма ФО, підвищує ступінь експресивності. У суб'єктному оточенні виступають назви осіб обох статей. Фразеологізм *ў'з'ети йер'мо на /шийу* має високий ступінь експресивності завдяки факультативним компонентам *т'е'д'нути йег в'іў*. Фіксуємо і такий її варіант у цій говірці: *за'бити /голу ў'йер'мо* (КрР).

Модель *Зав'язати + голову* = “одружитися”

За'вити ши'р'інкоў (= хусткою) */голу* (КСГГ: КсПл); *заўйе'зати б'і'доў /голоў* (КСГГ; КБПл); *заўйе'зала /голу* (*из б'і'доў*) (КрР).

Заўйе/зalas ши/р'інкоў/голу / то ўжe c/лухай c/вого ч'оло/в'іка (КСГГ: КсПл). *Ни/ма/г'ір'ше йек заўйе/зати/голу из б'і/доў / бо то ўжe на/в'іки* (КрР).

Внутрішня форма фразеологізму *заўйе/зати ши/р'інкоў/голу* відображає давній весільний обряд переходу дівчини у стан жіноцтва. А тому ФО не відзначається високим ступенем експресивності та негативною оцінкою, на відміну від інших, які утворилися внаслідок контамінації *заўйе/зати/голу + /жити из б'і/доў*. Компонент *б'і/да* сприяє підсиленню експресивності ФО і впливає на аксіологічний компонент: оцінка їх різко негативна.

Фразеологізми поданої моделі стосуються тільки жінок. Про весільну фразеологію Гуцульщини див. праці М. Бігусяка [19; 20, 109-111; 21]. Щоправда, більшість зафіксованих ним стійких сполук – безобразні, неекспресивні, а тому знаходяться поза обсягом нашої роботи.

Інші фразеологізми, як припускаємо, мають індивідуальну внутрішню форму. Зокрема ФО *ни в'і/д:атиси / а ўто/нитиси* (КрР), яка характеризує нещасливу жіночу долю у шлюбі, має високий ступінь експресивності та різко негативну оцінку. Їх зумовлює конотативна модальність, яку породжує внутрішня форма. Це саме стосується ФО *н'і ўп/листи / н'і ўто/нути* (Ксм) зі значенням “невдало одружитися”, що може стосуватися і жінок, і чоловіків: *Так си ўжe/ниў / шо н'і ўп/лиў / н'і ўто/нуў* (Ксм).

2.2.5.2.3. Семантичний ряд “Жити без вінчання”. Окрім фразеологізму */жити на /в'іру* та його варіанта в гуцульських говірках *си/д'іти на /в'іру* (Змг), цей ряд містить ФО *си/д'іти на г'ел'етку* (= бочка) (КСГГ: Кс), що має нижчий ступінь експресивності, та ФО */жити йек ци/гане* (КрР); */жити йек пус'т'і ло/токи* (КрР) із високим ступенем експресивності та різко негативною оцінкою: *Во/ни си/д'ет на /в'іру ўжe /к'іл'ка л'іт / ни в'ін /ч'ейуц:и* (Змг). *Та то без/божник'и страш'н'і т'і с Сиготу / жи/йут йек ци/гане без /в'інч'ен'е* (КрР).

Більшість цих ФО має прозору мотивацію, окрім *си/д'іти на г'ел'етку* (КСГГ: Кс); (ЗлВ). Компонент *г'ел'етка* фразеологічно не зв'язане, у вільному оточенні це слово вживається зі значенням “дерев'яна посудина, барило, дійниця; стара міра молока і зерна, бриндзи”, що зафіксовано і в Картотеці словника гуцульських говірок, і в лексикографічній літературі [ЕСУМ I, 159]. Можемо тільки припустити, що внутрішня форма цієї ФО відображає спільне проживання жінки з чоловіком за харчі. Принаймні так стверджують окремі респонденти.

Подані фразеологізми однопозиційні, бо вимагають суб'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі називного відмінка множини. ФО *си/д'іти на г'ел'етку* може бути й однопозиційною, і двопозиційною (з назвою особи у формі називного однини в ролі суб'єкта і об'єктним оточенням – іменником, займенником у формі орудного відмінка із прийменником з). Напр.: *Во/на си/дит з ним на г'ел'етку хот' і /майі/д'іти* (Злн). *Во/ни си/д'ет на г'ел'етку / не йдут до /цер'кви* (Злн).

2.2.5.2.4. Семантичний ряд “Зраджувати у шлюбі”.

Фразеологізми цього семантичного ряду характеризуються високим ступенем експресивності та негативною оцінкою, що впливає з особливостей їх денотації. Вони переважно однопозиційні і вимагають суб’єктного оточення – назви особи чоловічої чи жіночої статі.

Фразеологізми зі значенням “зраджувати” розподілені за такими структурно-семантичними моделями:

Модель [Ходити] + як + рухомий елемент + у (на) + ткацькому верстаті = “зраджувати у шлюбi”

[Хо/дити] йек /ч'оўник ў к/роснах (КрР); [хо/дити] йег /нити на тч'ено/ват'і (КрР); пор.у лемк.: *ходить як ничілниці на кроснах* [ФСЛГ, 90].

/Ходит йек /ч'оўник ў к/роснах / ни ш'і/нуїе /ж'інки / а до л'у/басок / перш'иї (КрР). *Шо ти /ходиш / йег /нити на тч'ено/ват'і / три/маїси ч'оло/в'іка* (КрР).

Внутрішня форма фразеологізмів поданої наддіалектної моделі відображає почергове перебування предмета в кількох точках, що асоціюється з невірним партнером.

Модель [Ходити] + як + хиткий предмет = “зраджувати у шлюбi”

[Хо/дити] йек /ф'іра без /дишл'а (Крвр); [хо/дити] йек в'ідро ў ко/лод'азі (КрР).

Та то не/потр'іп //ходить йек /ф'іра без /дишл'а / а /маї з неў т/роїе д'і/теї (Крвр). *І не даї/Боже //аби буў та/киї йег го брат / шо /ходить йег /в'ідро ў ко/лод'азі* (КрР).

Фразеологізм *хо/дити йек /ф'іра без /дишл'а* в цьому населеному пункті може позначати й того, хто ходить манівцями, без конкретного напрямку.

Модель [Ходити] + ні + твердою поверхнею + ні + хиткою, небезпечною поверхнею = “зраджувати у шлюбi”

[Хо/дити] н'і до/рогоў н'і /йар'ком (КрР); [хо/дити] н'і /берегом н'і во/доў (КрР); пор.: *хмизом, низом, під вербами* [Ном, 121].

Во/на /ходить н'і /берегом н'і во/доў / а /д'іти си/д'ет без /мами (КрР). *Йек во/на за /него в'і/д:аласи / то тої стаў хо/дити н'і до/рогоў н'і йар'ком / переба/ч'ейте* (КрР).

Внутрішня форма фразеологізмів цієї наддіалектної моделі відображає психічний стан людини, що перебуває на межі поміж сталим партнером у шлюбi і позашлюбним. Звідси й посилення експресії ФО, що зумовлює їх внутрішня форма.

Модель [Ходити] + як + антропонім = “зраджувати у шлюбі”

[Хо/дити] *йаг боз/данка ў андр'їйцев'ім* (Ксм); [хо/дити] *йек/толош' паран/д'уч':ин* (Ксм).

Гни/л'ечка рос/путна то/та /ж'інка ў /него /ходить йаг боз/данка ў андр'їйцев'ім (= присілок Космача) / *а йаг до ро/боти / то сла/ба* (Ксм). /*Думайиш / шо йа ни з/найу / шо ти гу/л'айиш йак/толош паранд'уч':ин* (Ксм).

Використання антропонімів в ролі образних конкретизаторів підвищує ступінь експресивності ФО. Зауважмо, що ці люди, які зафіксувала внутрішня форма, уже померли, однак про них ще й досі розповідають кумедні історії.

Модель [Ходити] + до + чужої + власності = “зраджувати у шлюбі”

[Хо/дити] *до ч'у/жойі /постен'і* (КрР); *до ч'у/жойі /хати* (Дзмб); пор. лемк.: *ходити до чужої студні* [ФСЛГ, 129]; *ходити до чужого ревіру* [ФСЛГ, 112].

Ни хо/ди до чу/жойі /постен'і / бо к'і наб'йут (КрР). /*Ходиш до чу/жойі / хати / а /думайиш / н'іх/то не з/найі // то /тіл'ки /коло /тебе ў/с'і моў/ч'ок сверш'ок* (Дзмб).

Модель Зайти + в + угіддя = “зрадити у шлюбі”

Шт/рикнути ў з/речку (Змг); *за/б'іхч'и ў з/речку* (Змг); *с/коч'ити ў ка/пусту* (Пт); пор. у *горох* *ускакнула* [Ном, 169]; літ. скакати (вскакувати) / скочити (вскочити) в гречку “зраджувати дружині (чоловікові), мати нешлюбні зв'язки” [ФСУМ II, 813].

Шт/рикнуў в'ін ў з/речку / а ти си/ди /тихо / не ро/би ў /хаті Уур/бу (Змг). *То не ш/тука / за/біх ў з/реч'ку тай у/же / а /л'уди /пот'ім /доўго /будут /пошту но/сити* (Змг).

Подані фразеологізми обох моделей, що поширені в багатьох діалектах української мови, невмотивовані для сучасних мовців. Етимологія вислову *скакати в гречку* цікавила багатьох дослідників української фразеології. А.

Івченко, відкинувши “романтично-козацьку” та “побутово-селянську” гіпотези, висунув власну, що базується на таких мотиваційних зв'язках: *порушувати недоторканість чужих сільськогосподарських угідь...* = “зраджувати” [див. докладніше: 54, 123-126]. Приєднуємося до його думки, бо ФО цієї моделі з досліджуваної території переконують нас у цьому. Зазвичай подані ФО вказують на регулярність чи повторюваність дії.

2.3. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”

Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу” охоплює такі семантичні поля: “Кількість”, “Час”, “Явища природи”.

2.3.1. Семантичне поле “Кількість”. Для докладнішого аналізу з-посеред ФО, що позначають кількість, візьмемо семантичну групу “Неозначена кількість”. Вона найчисельніша в межах цього поля. Активне функціонування фразеологізмів неозначеної кількості в живому мовленні зумовлено потребою людей не тільки дати кількісну характеристику явищу, а й оцінити його, висловивши своє ставлення.

2.3.1.1. Семантична група “Неозначена кількість”. До складу цієї групи входять найчисельніші семантичні ряди: “Багато”, “Мало”. Зафіксовано тільки одну ФО, що входить у семантичний ряд “Приблизно”: *з за/пасом ї брех/н'оў* (Кс).

2.3.1.1.1. Семантичний ряд “Багато”. Фразеологізми зі значенням “багато” активно функціонують у діалектному мовленні, зокрема в гуцульських говірках. Їхнє експресивне забарвлення залежить лише від конотативної модальності. Здебільшого значення цих ФО прозоро мотивоване. Вони можуть об'єднуватися у такі структурно-семантичні чи семантичні моделі, що переважно мають наддіалектний характер:

Модель *Як + рослин або їхніх частин* = “дуже багато”

Йек/фойі на сме/рець/и (Дзмб); *йик фойі та листу* [Шух V, 10]; *йак тра/ви та /листу* (Гр: ВБчк); *йек тра/ви* (КрР); *йак по дожд'/ди гриб'/н'і* (Гр: Рсш); *йаг/бил'а по го/роду* (Гр: Рсш); у лемк.: *як на буку листя* [ФСЛГ, 24]; пор. літ.: *як гриби (після дощу)* “швидко і в великій кількості” [ФСУМ I, 197].

Та ў/него то/тих кни/жок йек/фойі на сме/рець/и (Дзмб). *Потому біда таке того наробила йик фойі та листу, шо ни було рахунку* [Шух V, 10].

Модель *Як + насіння* = “дуже багато”

Йаг/маку (Гр: Рсш); *йаг/маку [за т/рейцар']* (Ксм); *йаг за ру/бел' го/рошку* (Ксм); *йег мє/лайу* (= зерно кукурудзи) (КрР); у лемк.: *як в головці маку* [ФСЛГ, 142]; пор. також: *як маку, як за гріш маку* [ФСУМ I, 461].

Та/к'их ву/шиск йаг/маку за т/рейцар' / за/билиси ў ш/мат'е (Гр: Рсш). *У них тих д'і/тиї ў/дома / йег мєла/йу* (КрР).

Фразеологізми обох моделей стосуються переважно тих предметів, які можна перерахувати. Їх оцінка залежно від контексту може бути і негативною, і позитивною. ФО *йаг за ру/бел' го/рошку* – інноваційне утворення, її вживають здебільшого представники молодшого покоління. Факультативні компоненти, що служать експлікації ФО, підсилюють їх експресивність.

Модель *[Мати] + як + божевільний + непотрібних речей* = “дуже багато”

Йаг дур/ний о/нуч'и (Ксм); *йег/вар'ят ш/мат'е* (Дзмб); пор. у лемк.: *мати як шалений шапок* [ФСЛГ, 145].

Так наб/раў з/бир'і / йаг дур/ний о/нуч'и (Ксм).

Припускаємо, що ФО */мати йаг/гоўдуш буч/н'і* (= збірне, бук, палиця) (Гр: Рсш) також належить цій моделі: */Майє байбарач'/н'і / йаг/гоўдуш буч/н'і* (Гр: Рсш); пор. у лемк.: *мати як білий Іванко батішчат* [ФСЛГ, 19]. *Гоўдуш*, що етимологічно споріднене з *говдаш* “бідолаха”, з угор. *koldus* “бідний, жебрак” [ЕСУМ I, 541], міг зазнати семантичного зміщення і позначати не лише бідного, але й божевільного.

Модель *Як + комах* = “дуже багато”

[Он/с'істи] йег/вуш'и / ч'упер (Шш); *[при/с'істи] йег/мухи ст/раву* (Дхт); *йег му/рашок* (КрР); пор. у лемк.: *як мурянок* [ФСЛГ, 87].

Он/с'іли м'і тог/ди то/т'и / боли йег/вош'и / ч'упер (Шш). *Було /того / л'уду йег му/рашок* (КрР).

Фразеологізми з образними конкретизаторами */вош'и, /мухи* мають обов'язкові супровідні дієслова *оп'с'істи, при'с'істи*. Їм притаманний вищий ступінь експресивності.

Деякі фразеологізми зі значенням “багато” стосуються дітей. Супровідними словами до них часто виступають такі дієслова: *напло/дити, /мати*. Ці ФО відтворюються за такою моделлю:

Модель *Як + [у тварини] + малят* = “дуже багато”

[Пло/дити] йек ш':є/н'ет (КСГГ: Грин); *йек сви/н'а /порос'ет* (Дхт); *[/мати] йек ў к/лоч'ки /кур'ім* (Ксм).

Та го /ж'інка не /майї ро/зуму /напло/дила тих д'і/тий йек сви/н'а /порос'ет (Дхт). *Во/на /майї с/т'іл'ко д'і/тий йак ў к/лоч'ки /кур'ім* (Ксм).

Зазвичай такі ФО мають негативну оцінку.

Модель *По частину тіла* – “дуже багато”

[С/тил'ко шо] вух не /витко (Врхн); *по (са/м'і) /уш'і* (Кс); *по /гоўду* (= вульг., голова) (КрР); пор. літ.: *по (самі) вуха* [ФСУМ I, 163].

То/того /було по /гоўду /ў'с'і си на/йіли (КрР); *Ў/него с/тил'ко тих доў'г'іу /шо вух не /витко* (Врхн).

Фразеологізми цієї моделі, на думку багатьох учених, – одні з найархаїчніших. Вони є свідченням давньої системи мір, коли одиницею виміру слугували частини людського тіла. Переважно такі ФО стосуються назв неістот.

Фразеологізм з індивідуальною мотивацією внутрішньої форми *[зй/тиси] йег на зб'ір Бого/родици* (Змг) позначають велику кількість людей, що зібралися в одному місці. Його значення містить додаткову сему “галасувати”: *Шо ви зйш/лиси йег на зб'ір Бого/родици /ни /годен прої/ти* (Змг). Гуцульська назва *Збір Богородици*, або *Збора* – це Собор Пресвятої Богородиці, що святкуємо 8 січня. Використання цієї назви у фразеологізмах зі значенням “багато людей” зумовлено народним переосмисленням: *собор* – *збора* – *збори* й асоціюється з великою кількістю людей, що приходять на Різдвяні свята до церкви.

2.3.1.1.2. Семантичний ряд “Мало”. Значення фразеологізмів цього ряду містять спільну сему “мало”. Здебільшого їхню оцінку визначає контекст, а експресивність залежить від конотативної модальності. Значення ФО мотивуються за такими семантичними моделями:

Модель *На вимір у частину тіла малого розміру* – “дуже мало”

За /н'ігот' (Крвр); *хоч за /н'іхот'* (Шш); *йек /син'е за /н'іхт'ем* (Ксм); *йек /ч'орне за /н'іхт'ем* (КСГГ: Бб); */к'іл'ко /ч'орного п'ід /н'іхт'ем* (КрР); *йег за /н'іхт'ем гр'є/з'уки* (Крїл); *на /палец* (КрР); *за /волос* (Врхн).

/Кіл'ко /тойї бу/р'ешк'и си зос/тало /за /н'ігот' /та ї ўже ни/ма (Крвр). *Ка/заўйес /ш'о /майеш /того /л'ісу /а приїш/лоси /то /в'їшло /к'іл'ко /синого за /н'іхтем* (Ксм).

“Одиницями виміру” в межах поданих ФО виступають тільки ті частини тіла, що мають малий розмір. Ця модель, як переконливо довів М. Толстой, належить ще до праслов'янського фонду і функціонує в багатьох діалектах сучасних слов'янських мов. Варіації компонентного складу (синій /

чорний) пояснюються близькістю, а то й тотожністю семантики цих прикметників в давній період: праслов'янське **sinь* (*sinьjь*) “чорний” [137, 390-404]. Докладно лінгвогеографічну характеристику фразеологізмів цієї моделі подано в Загальнокарпатському діалектологічному атласі [КДА, К. 202].

Нерідко в такій самій “вимірювальній” функції може виступати та мала кількість неназваної речовини, що здатна увійти в малий орган, зокрема в око, на що вказує внутрішня форма фразеологізмів *йаг ѱ/око/капнути* (Ксм); *йек/канку ѱ/оч'и* (КрР), що їх теж можемо віднести до поданої вище моделі.

Така шкала виміру в частину тіла досить відносна, прикладом чого є ФО *на палец* (КрР), що може позначати і малу кількість, наприклад, рідини у посудині, і велику, коли стосується жиру на тушці птиці. ФО цієї моделі, зокрема *за/волос* (Врхн), фіксуємо також зі значенням “майже”. Пор.: *За/волос го не ѱбили* (Гр: Рсш). Зазвичай подані фразеологізми позначають малу кількість речовини, рідше предметів.

Близькою за мотивацією до фразеологізмів цієї моделі є інша структурно-семантична модель:

Модель *На + нух (один раз понюхати)* – “дуже мало”

На н'ух та/баки (Крвр) / *т'ім'іну* (Змг); *на йе/ден н'ух* (Кс); пор.: *на одну понюшку* [ФСУМ II, 673].

/Майі на н'ух т'ім'іну / а/фалиц:и / йе/би ни з'нати/к'ілко мау (Змг).

ФО цієї наддіалектної моделі відзначаються високим ступенем експресивності. З часткою *ані* вони мають значення “нічого”.

ФО *не/ма шо (ї) ѱ дві т/р'іск'и ѱ/з'ети* (КрР) також може позначати невелику кількість чогось, переважно речовини, або і зовсім нічого: */Тил'ко ѱ/него йеч'мен'у / шо не/ма ї ѱ дв'і т/р'іски ѱ/з'ети / йно си ли/ш'ило до св'ет* “дуже мало” (КрР). *Ни шу/кай / бо не/ма ї ѱ дв'і т/р'іски ѱ/з'ети то/того/с'іна / ци ук/рау хто / ци ви заб/рали / ѱж'ем не/к'емл'у* “нічого” (КрР).

2.3.2. Семантичне поле “Час”. Семантичне поле “Час” на фразеологічному рівні не чисельне в гуцульських говірках, як і в національній мові загалом. У роботі проаналізуємо тільки фразеологізми зі значенням “рано вранці” і “пізно ввечері”, що входять до семантичної групи “Пора доби”, та семантичний ряд “Ніколи” групи “Неозначений час”.

2.3.2.1. Семантична група “Пора доби”. До семантичної групи “Пора доби” входять найчастіше вживані фразеологізми, що позначають ранок і пізній вечір. Фразеологізмів, що позначають інший час доби, виявлено мало.

2.3.2.1.1. Семантичний ряд “Рано вранці”. Цей семантичний ряд охоплює фразеологізми, що активно функціонують у гуцульських говірках зі значенням “рано вранці”. Експресивного забарвлення ФО надає образність, яку породжує внутрішня форма. В її основі – сприйняття світанку не як часу сходу сонця і початку білого дня, а як часу, коли *зо/райе* (Гр: Рсш) чи *зо/р'ііе* (КСГГ: Бс). Таке своєрідне відображення світанку можемо пояснити характером занять гуцулів. Тоді, коли для більшості

землеробського населення цей час асоціюється з початком “білого дня” (працювати на землі можна було тільки після сходу сонця), то для гуцулів-скотарів ранок починався значно раніше, коли треба було поратися коло худоби, */кутатиси*. Звідси значна частина ФО цього семантичного ряду входить у таку семантичну наддіалектну модель:

Модель *Час, коли ще є зорі* – “рано вранці”

На /зор'іх (Врхн); *на /зор'ах* [Бн, Горб, 283]; *за/водиц:и на /зор'і* (Врхн); *на ко/ли /зор'і* (Ксм); *на зорі* [ФСУМ I, 344].

Їже за/водиц:и на /зор'і /тре го скор'н'ети (= збудити) (Врхн). *То тепер прижилися нічні весілля. А колись і на свято, як і до роботи, на зорях уставали* [Г, №3, 1995, 5].

Значення ФО *б'єт /ў/дарит на ко/сиц'у* “світає” (КСГГ: Бст) не вмотивоване для сучасних діалектоносіїв. Якщо зважити, що *ко/сиц'а*, окрім квітки, позначає і струмінь (світла зокрема) (КСГГ: ЗлН), то можемо припустити, що внутрішня форма поданого фразеологізму відображає початок сходу сонця.

Внутрішня форма ФО *в'і/нок на /зор'і /меч'ет* (Гр: Рсш), відображає час, коли ще не зникли зорі, але вже починає сходити сонце. Тоді під впливом сонця зорі розпливаються, утворюючи своєрідні вінки. Порівняймо: *Шч'е лиш' в'і/нок на /зор'і ме/тало /ко/ли'м ў/став* // *Ко/ли в'і/нок на /зор'і /меч'е /то тог/ди зо/рає* (Гр: Рсш). Останні два фразеологізми (формально односкладні безособові речення, де суб'єкт дії, сонце, опускається) можуть свідчити про архаїчну табуїзованість назви *сонце* в гуцульських говірках. Модель *Коли третій раз заспіває півень* – “дуже рано”

Як треті кури запіли [МЧ, 37]; *єк треті когути піють* [ГК, 1937, 38]; *т/рету анга/р'ійу* (= пісня, з лат. *angaria*) *кугу/ти в'ім/п'ійали* (Гр: Рсш); пор.: *з третіми півнями, у треті півні* [ФСУМ II, 629]

Їже т/рету анга/р'ійу кугу/ти в'ім/п'ійали /а ўни ў/се шч'е с/пали (Гр: Рсш).

Фразеологізми *єк треті когути піють*, фіксований 1937 роком [ГК, 1937, 38] “четверта-п'ята година по опівночі”; і сучасний *ўже т/рету анга/р'ійу кугу/ти в'ім/п'ійали* “дуже рано” (Гр: Рсш) демонструють часткову зміну значення: від вказівки на конкретний час до неозначеного. Позначення часу за допомогою співу півня типово для українців, і його часто знаходимо у фольклорних текстах із багатьох діалектних обширів. Експресивність ФО зумовлює конотативна модальність, яку породжує образність.

На означення пізнього ранку в гуцульських говірках функціонує ФО *ў/панцк'і о/б'іди* “приблизно о 9-10 годині” – *У/тала ў/панцк'і о/б'іди* (ЗлВ); див. також [Гн., 37, 38]. Її внутрішня форма відображає часові уявлення гуцулів, які мають свою специфіку порівняно з уявленнями представників інших етнографічних регіонів. *Обід* у гуцульських говірках – це їжа, яку споживають опівдні, зазвичай уперше(!), пор. “перший сніданок у полі” [СГГ, 135]. Відповідно */панцк'і о/б'іди* – це той час, коли снідало панство, а не прості гуцули, тобто, о 9-10 год.

2.3.2.1.2. Семантичний ряд “Пізно вночі”. ФО із цим значенням фіксуємо значно рідше. Окрім *йек/перш'ї ко/гути // кури/п'йут* (Врхн) “пізно вночі”, пор.: “1-2 година ночі” [ГК, 1937, 38], що поширена в багатьох українських діалектних обшарах, знаходимо фразеологізми *ў/добр'ї заў/л'єги* “пізно ввечері, вночі” (КСГГ: ВБр), *ў ка/валок/ноч'и* [Бн, Горб, 285], які не відзначаються високим ступенем експресивності: *В'ін приї/шоў ў/добр'ї заў/л'єги* (КСГГ: ВБр).

2.3.2.2. Семантична група “Неозначений час”. Серед фразеологізмів поданої групи найбільше поширення в гуцульських говірках мають ФО семантичного ряду “Ніколи”, які і стали об'єктом нашого докладнішого аналізу.

2.3.2.2.1. Семантичний ряд “Ніколи”. Фразеологізми цього семантичного ряду об'єднуються за спільною семою “ніколи”. Для них характерний високий ступінь експресивності, зумовлений конотативною модальністю. Вона твориться завдяки неправдоподібності образу, закладеного у внутрішній формі. П. Богатирьов назвав такий прийом “формулою неможливого” і визначив його як “оксюморон в дії” [див.: 87, 209]. ФО зі значенням “ніколи” мають негативну оцінку, а тому дуже часто використовуються у складі проклять.

Фразеологічний фонд багатьох народів має велику кількість фразеологізмів, що виражають поняття “ніколи”. В. Мокієнко розподіляє їх за п'ятьма структурно-семантичними моделями. У гуцульських говірках кількість таких моделей збільшується, їхня наповненість також дещо різниться від тих, що розглядає В.Мокієнко. Пор.: Модель *На + ф'іктивного + святого* = “ніколи”

На/к'інцк'ї вел'иден' (Змг); *на/к'інцки/петра* (КрР); *на (св'ї/того)/гамана* (КСГГ: ВКл); *на св'ї/того/н'їди* (Кс); *на рах/ман'ський вел'иден'* (Дзмб); пор. у лемк.: *на с'ятого нігда* [ФСЛГ, 90]; у закарп. *на с'а/того/нігда*; *на жи/д'їуск'ї/гамани* (Гр); буков.: *на тел'ач'ї/Петра* [73, 119]; у бойк.: *на рах/ман'ський вел'иден'* [73, 119].

А йа / в'ін к'ї о/д:аст з/рош'ї на/к'інцк'ї вел'ид'ен (Змг). *Ко/ли / ко/ли // на/к'інцки/петра по'їдем // їди в'їтч'є/писи* (КрР).

У ФО цієї наддіалектної моделі, як зазначає В.Мокієнко, часова характеристика підкреслюється відповідним компонентом, хоч завжди анулюється внутрішнім протиріччям з'єднаних понять [там само, 210]. Подану модель описав відомий американський фольклорист і етнограф А. Тейлор, кваліфікувавши її як спільноєвропейську [89, 520]. Подібний прийом використано і в іншій часовій моделі:

Модель *[Тоді] + як + зійдуться + два + дні* (які не йдуть послідовно один за одним) = “ніколи”

Йег дв'ї сере/ди/зійдуц:и (Врхн); *йег/з'їйдуц:и сере/да с п'їетницеў* (Дзмб).

Йа/того си доч'є/кайу / йег/зійдуц:и сере/да с п'їетницеў (Дзмб). *Йег дв'ї сере/ди/зійдуц:и / то во/на тог/ди то з/робит* (Врхн).

Модель [Тоді] + як + зійдуться + гори = “ніколи”

Йаг го/ра з го/роу си /зйіде (Ксм); йаг/гори пос:у/вайуц:и (Ксм); ко/ли /гори си за/сун'ет (КрР); /зйідес: 'а то/д'і /ко/ли /гутина с ко/билоу (Крвр) [73, 119]; пор. лемк.: коли гора з горів си зйіде [ФСЛГ, 42].

Інколи внутрішня форма фразеологізмів поданої наддіалектної моделі містить топоніми, які “прив'язують” ФО до конкретної місцевості, посилюють експресивність завдяки унаочненню образу. Специфіка географічного простору відбита і в такій моделі наддіалектного характеру: Модель [Тоді] + коли + вода + потече + у невластивому напрямі = “ніколи”

Ко/ли во/да дго/р'і си о/берне (Дхт); ко/ли во/да го/р'і с'а/верне (Гр: Рсш, КсПл); йег во/да си ў/берне з/рун'ом (КрР); йег во/да поте/ч'е на при/логу (КрР); пор. лемк.: як ся вода горі Гавайом оберне [ФСЛГ, 32]; як ся горі валалом вода вберне [ФСЛГ, 25].

А/би с ти то/д'и вер/нуў /ко/ли во/да го/р'і с'а/верне (Гр: Рсш). Ко/ли во/да дго/р'і си о/берне /то/д'и в'ін при/йіде (Дхт).

Модель Як + тварина + зробить щось невластивого = “ніколи”

Йак ў полони/н'і рак с/висне (Гр: Рсш); ко/ли /порос'е/буде ле/т'іти (КрР); пор. у лемк.: як на горі рак свисне [ФСЛГ, 42]; у закарп. йаг ў полони/н'і рак с/висне (Гр).

В'ін то то/д'и з/робит /йаг ў полони/н'і рак с/висне (Гр: Рсш).

Завдяки експліцитним компонентам ў полони/н'і, на го/р'і, що підсилюють заперечувальний ефект виразу, збільшується експресивність ФО. Подана модель функціонує і в інших діалектах української мови, зокрема карпатської групи.

Модель Як + виросте + волосся + на + невластивій частині тіла = “ніколи”

Йег/волос на до/лони /в'іросте (Врхн); йег во/лос'е на до/лони /будет (КрР); ко/ли /в'іросте /волос на ко/л'ін'і (КрР); йег на пйе/т'і во/лос'і /в'іл'ізе (Дзмб); пор. у лемк.: коли на долоні волос виросте [ФСЛГ, 51].

А/би ти то/д'и си вер/нуў /йег/волос на до/лони /в'іросте (Врхн). Ўжем те/б'і то/д'и по/в'ірю /йег во/лос'е на до/лони /будет (КрР).

Модель Як + виросте + плід + на невластивому дереві = “ніколи”

Ко/ли вер'/ба /будет /йеблука ро/дити (КрР); йег/будут з/рушк'и на /верб'і (Кс); ко/ли /в'іл'ха /йеблука з/родит (КрР); пор. у лемк.: коли верьба ябко зродить [ФСЛГ, 27].

В'ін си то/д'и на/ўч'ит /йег/будут з/рушк'и на /верб'і (Кс). Ко/ли /в'іл'ха /йеблука з/родит /то ти го ўзд/р'ійеш (КрР).

Мотив грушок на вербі, на який натрапляємо в одній із ФО, не унікальний для гуцульських говірок. Він повторюється у багатьох слов'янських народів, про що зазначає зокрема М.Малоха [78,136].

Модель [Побачити] + як + свою + частину тіла, яку неможливо самому побачити = “ніколи”

Йек [по/бач'ити] сво/йу по/тилицу (КрР); йак сво/йі /вуха [ўзд/р'іти] (КСГГ: Кб); пор. у лемк.: коли я увижу свою потилицю [ФСЛГ, 108].

Йа ўже так по/бач'у т'і з/рош'і /йек сво/йу по/тилицу (КрР). А/би ти то/д'и го ўзд/р'іў /йак сво/йі /вуха (КСГГ: Кб).

Фразеологізми поданої наддіалектної моделі, на відміну від інших ФО цього ряду, стосуються тільки дієслів зі значенням “бачити”.

Модель *Як (коли) + встане + померлий* = “ніколи”

Ко/ли/баба з з/роба/в'їйде (КрР); *їєг/д'їдо с/того с/в'їта п/риїде* (Дзмб); пор. у лемк.: *як нянько з того світу приїде* [ФСЛГ, 93].

Ко/ли/баба з з/роба/в'їйде / то в'ін ў/к'емит (КрР). *То так то/то/будет / їєг/д'їдо с/того с/в'їта п/риїде* (Дзмб).

Внутрішня форма ФО цієї моделі не містить категоричного заперечення, а тому вони можуть уживатися й зі значенням “імовірно колись, у дуже віддаленому часі”. Порівняймо: *Ко/ли/баба з з/роба/в'їйде / то в'ін си ўжєнит / но х'їба би їєк с ф/ранцийї при/їїхаў бога/ч'єм за/пару л'їт* (КрР). Модель має наддіалектний характер, що засвідчує відповідна ФО з лемківського діалекту.

Модель [Побачити тоді] + коли (як) + річ, яку вже неможливо побачити = “ніколи”

/Вид'іти ко/ли /перш'і (мо/йі) пос/толи (КрР); /вид'іти ко/ли /баба в'і/нок на голо/в'і (КрР; Гр: Рш); /зд'р'іти ко/ли сн'іх то/г'ідниї (Ксм); /вид'іти йет зи здохлого ко/н'а п'іт/кови (Двгп).

Ч'е/каї / ч'е/каї / буш то /вид'іти / ко/ли /баба в'і/нок на голо/в'і (КрР). А/ би то/ди /зд'р'івйис / ко/ли сн'іх то/г'ідниї (Ксм).

Ці ФО поєднуються лише з дієсловами зі значенням “бачити”.

Модель Як + [я] + [буду] + тим, чим не можу бути = “ніколи”

Йет йа /буду по/пом / пона/д'е (КрР); йат йа /буду /д'іукоу (Ксм).

Йет йа /буду пона/д'е / то/ди то си с/танет (КрР). В'ін си то/ди /верне / йат йа /буду /д'іукоу (Ксм).

Фразеологізми поданої моделі вживають переважно суб'єкти мовлення про самих себе. ФО з компонентом пона/д'е стосується тільки жінок, як і ФО з компонентом /д'іука, що вживають здебільшого заміжні жінки. Остання ФО без компонента /буду використовується для заперечення сказаного: Во/на та/ка /фаїна йат йа /д'іука (Ксм).

Модель Ні + за + які + стимули = “ніколи”

Ни за йеку зліскь (ЗлН) [Езб ХХХІV, II, 2.758, 86]; н'і за /йек'і з/рош'і (Кс); за жадні гроші (Гл) [Гн., 30,36,].

/Ан'і не про/си / н'і за /йак'і з/рош'і к'і не за/пишу (/хату) / хоч' би там шо (Кс).

Ці фразеологізми нетипові для цього ряду, бо мають нижчий ступінь експресивності; їхню оцінку визначає контекст. Зазвичай їх уживають суб'єкти мовлення про себе.

У гуцульській говірці с. Ясіня В. Лавер зафіксував фразеологізм шу/га(н) в'і/ла(з), що теж належить до цього семантичного ряду [73, 261]. Значення його не прозоре для переважної більшості діалектоносіїв, завдяки чому підвищується ступінь експресивності. Цей фразеологізм із деякими фонетичними трансформаціями транслітеровано з угорської мови, де *soha vilag* має значення “ніколи у світі”, пор.: *soha* “ніколи” [ВРС, 1117]; *vilag* “світ” [там само, 1325].

2.3.3. Семантичне поле “Явища природи”. У дисертації проаналізуємо одну, кількісно найбільшу, семантичну групу “Погода”.

2.3.3.1. Семантична група “Погода”. Цю групу представлено тільки одним семантичним рядом “Дощ”, що найактивніше функціонує в гуцульських говірках. Інші ряди містять усього одну-дві ФО, а тому їх спеціально розглядати не будемо. Напр.: *зи/ми по цер'коун'і /в'ікна* (КСГГ: ЗлН) “про велику кількість снігу”, */вибратиси на ве/ремйе* “прояснитися” (КСГГ: Крвр); *ва/рит йат ў/некл'і /ў/печ'у* (Ксм) “дуже душно”, */війе йет на бу/булику / Вер'ко/бил'і* “про сильний вітер” (Гр: Рш) та ін. Звичайно ж фразеологізмів, що позначають явища природи, значно менше, ніж тих, що стосуються людини. Однак у гуцульських говірках їхня кількість більша порівняно з літературною мовою.

2.3.3.1.1. Семантичний ряд “Дощ”

Фразеологізми цього ряду здатні позначати або сильний дощ, або таку погоду, коли падає дощ і світить сонце. Їхнє експресивне забарвлення залежить від конотативної модальності. Здебільшого ФО цього ряду прозоро мотивовані і можуть об’єднуватися в таку модель:

Модель [Лити / дощ] + як + з + посудини = “сильний дощ”

Йек с /кофи (=дерев’яна посудина) (Двгп); йек с ко/ноўки (КСГГ: Вбр); йег з в’ід/ра (Кс); йег з г’ел’ети (КрР); пор. у лемк.: ляти як з ринви [ФСЛГ, 113].

Пе/ре йек с /кофи / ни/ма йек /в’ийти с /хати (Двгп). До/ж’:ит йег з г’ел’ети (КрР).

Семантику ФО цієї наддіалектної моделі ускладнюють додаткові семи: “сильний, інтенсивний”. Оцінка ФО здебільшого негативна.

Інші фразеологізми з цим значенням мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми. Напр.: по/года / ш’о з/вер’ху /вода (Ксм), експресивне забарвлення якої залежить і від рими.

У говірці с. Красна фіксуємо ФО [сиплет] йегби х/мара си ур/вала (КрР), внутрішня форма якої відбиває уявлення про уривання хмари під час дощу: То/то так /сиплет йегби х/мара си ур/вала / ни йід’ до С’і/роту (КрР).

На позначення погоди, коли падає дощ і світить сонце, у гуцульських говірках використовуються такі фразеологізми: це/ган’ске ве/ремн’е (КСГГ: ЗлН); жи/д’іўска по/года (Ксм), які об’єднуються за такою моделлю: Належна етносу погода – “дощ із сонцем”. У їхньому складі компоненти-етноніми на позначення тих націй, до яких українці ставилися з недовірою. Вони і мотивують значення ФО: /Мож’на /буде ї/ти /заўтра ў гри/би / бо ў/ч’ера /була жи/д’іўска по/года (Ксм). Значення ФО /руда /бїе [СГГ, 166] невмотивоване.

Оцінка цих ФО здебільшого позитивна. Люди вірять, що така погода сприяє найкращому росту грибів.

Ідеографічна класифікація фразеологізмів гуцульських говірок виявила антропоцентричний характер внутрішньої форми і семантики фразеологізмів. Більшість ФО, що їх розглядаємо в роботі, стосується людини, її зовнішності, рис характеру, дій і станів, а також міжлюдських взаємин. Фразеологізмів, що характеризують довколишній світ, значно менше. Однак можна ствердити, що кількість таких ФО у гуцульських говірках більша, ніж в літературній мові. Їх активне використання в живому мовленні спричинене екстралінгвальними факторами: тісними контактами людини із природою. Аналіз показав взаємодію семантичних рядів, груп, а навіть тематичних полів у межах фразеологічної системи, що зумовлено складнішою, аніж у лексем, семантичною структурою ФО.

Експресивність – одна з вагомих причин ідеографічної вибірковості. Специфіка фразеологічної номінації полягає у відображенні тих явищ та об’єктів, які підлягають вторинному переосмисленню. Тому закономірна велика кількість ФО з негативною оцінкою. Причому, менша

регламентованість діалектного мовлення впливає й на наявність пейоративних компонентів у межах фразеологізмів, що формує їх конотативну модальність, посилюючи ступінь експресивності.

Аналіз фразеологізмів гуцульського діалектного обширу методом структурно-семантичного і семантичного моделювання визначив основні способи мотивації внутрішньої форми (велика кількість образних конкретизаторів на позначення тварин, частіше свійських, молокопродуктів, наявність компонентів-оронімів), виявив етнокультурну конотацію ФО.

ВИСНОВКИ

Фразеологічний фонд гуцульських говірок, що відображає особливості побуту, мислення гуцулів, їхні вірування, уявлення про світ, зазнає постійних змін, на жаль, не завжди на користь збереження автентичності мови. Поступове витіснення ФО, які відбивають мовні риси саме гуцульських говірок, субстандартними фразеологізмами на зразок *ў/p'ізати ў/хар'у, n/йениў ў/доску* (або ж чужорідною інвективною лексикою, яка за експресивністю не поступається фразеологізмам), що фіксуємо в мовленні молодшої генерації гуцулів, особливо чоловічої статі, змушує дещо засумніватися в особливій сталості фразеологічного складу мови. А тому проблема максимально точної фіксації фразеологізмів, їх функціонування в живому діалектному мовленні, знайшла своє вирішення в дослідженні. З цією метою запис фразеологізмів та ілюстрацій до них вівся фонетичною транскрипцією, що дозволило відобразити основні фонетичні риси цих говірок. Польовим методом опрацьовано мережу з понад 50 населених пунктів із різних регіонів Гуцульщини, які презентують діалектний обшир гуцульських говірок.

Фразеологізми, що функціонують у гуцульських говірках, становлять багату і складну систему, якій притаманні чотири типи відношень: парадигматичні, синтагматичні, внутрішньофразеологічні і фразеотворчі. Парадигматичні відношення реалізуються на рівні ідеографічних мікрогруп – семантичних рядів (СР), груп, семантичних і тематичних полів. Саме у процесі ідеографічного аналізу найвиразніше виявляється суть фразеологічної одиниці – особливості номінації, фразеологічного значення, експресивності. Зокрема специфіка фразеологічного значення полягає в опозиційній єдності двох категоріальних ознак: нарізнооформленості компонентів та відносній цілісності семантики, завдяки якій компоненти ослаблюють своє окреме значення. Звідси впливають інші особливості фразеологічного значення – ускладненість семантики, ідеографічна вибірковість, стилістична маркованість.

Фразеологічна номінація теж має свою специфіку, суть якої зводиться до того, що процес найменування об'єкта проходить шляхом переосмислення крізь призму почуттів, емоцій, образних уявлень та оцінок. Експресивний компонент виступає домінантою фразеологічного значення, завдяки ньому за межі фразеологічної системи виходять такі нейтральні відтворювані стійкі сполуки, як штампи, кліше, терміни. Експресивна функція фразеологізму реалізується в акті комунікації.

Природа фразеологізму як експресивної одиниці, що радше кваліфікує, аніж позначає, зумовлює два види експресивності: денотативну, яку породжує денотат, уявлення про позначувану реалію, і конотативну, що створюється завдяки внутрішній формі фразеологізму, його граматичній структурі.

Більшості фразеологізмів притаманна подвійна експресивність: і денотативна, і конотативна. Зокрема фразеологізмам семантичного ряду

“Злий” – [за/добрий] йак /п'іна на /кисл'ім моло/ц'і (Шш); [ли/хуй /л'утий] йек /перец (КрР) – притаманний високий ступінь експресивності, породжений денотативною модальністю (денотат – зла людина), і конотативною, що ґрунтується на сприйнятті кислих і гострих продуктів як збудників негативних реакцій, які виявляються в міміці. Іноді експресивність фразеологізму творить тільки конотативна модальність. ФО даў/но (когось) ч'ер/вак /точ'ет (Змг); ч'ер/вак ўже ў зем/л'і шу/кайет (Кріл); ч'ерва/к'и мого/рич' /в'іпили (Змг) “старий, похилого віку”, відзначається негативною оцінкою й високим ступенем експресивності завдяки внутрішній формі, яка творить її образність.

Окрім метафоричного, гіперболічного та інших переосмислень, що збуджують асоціативні уявлення, часто фактором посилення експресивності є невмотивованість для діалектоносіїв значення ФО, наявність компонентів із затемненою етимологією, напр.: з/нути хама/на (Двгп); з/нути /кру/тити харама/на (КСГГ: Змг) “вигадувати що-небудь, обдурювати, обманювати когось”. Важливим чинником творення експресивно-забарвленого значення є граматична будова ФО. Зокрема високий ступінь експресивності притаманний тим фразеологізмам, які мають структуру порівняння, на чому наголошують дослідники. Тавтологічні ФО, де підсилювальну функцію виконують повтори (напр., /док'и св'іт с/в'іта “вічно, назавжди”(Кс)) також належать до сполук із високим ступенем експресивності. Експресивний ефект створює рима, що ґрунтується на звуковій симетрії компонентного складу (напр., переби/рати ў д'іў/ках йаг /гоўдуш (=жебрак) ў бриш' /ках (=брошка) (Гр: Рсш) “про дівчину, що довго не одружується”), причиною можуть стати контамінаційні процеси (заўйе/зати б'і/доў/голоў “нещасливо одружитися” (КСГГ; КбПл) ← заўйе/зати /голу (весільний обряд, що символізує перехід у жіноцтво) + /жити из б'і/доў). Компонент біда впливає на аксіологічний компонент і сприяє підсиленню експресивності ФО.

Саме експресивність є однією з вагомих причин ідеографічної вибірковості ФО. Фразеологія не відображає світу логічно, у всьому його розмаїтті, як це робить лексика, – лексико-семантичні ряди відбивають об'єктивну картину засвоєного світу, а семантичні ряди у фразеології є його “наївним зображенням”. У гуцульських говірках фразеологізми розподіляються так: тематичне поле “Людина” охоплює семантичні поля: “Зовнішній вигляд” (семантичні групи “Врода”, “Статура”, “Зріст”), “Фізіологічний стан” (“Вікові особливості”, “Фізіологічні особливості жінок”, “Перебіг життя”), “Внутрішній світ” (“Емоційний стан”, “Розумові здібності”, “Риси характеру”), “Дії і стани людини” (“Рухатися”, “Працювати”, “Уживати алкоголь”, “Говорити”), “Людські взаємини” (“Дії в конфліктних ситуаціях”, “Сімейний стан”). Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу” охоплює значно менше семантичних полів: “Кількість” (“Неозначена кількість”), “Час” (“Пора доби”, “Неозначений час”), “Явища природи” (“Погода”).

О.Федоров доводить, що 95% усіх фразеологізмів російських говорів Сибіру стосуються характеристики людини і тільки 5% – навколишнього

світу [145, 112]. Гуцульські говірки, як свідчить наш аналіз, у цьому плані не є винятком: кількість фразеологізмів, які кваліфікують зовнішній вигляд людини, її дії, внутрішній стан, фізіологічні особливості (тематичне поле “Людина”), значно переважають ті, що характеризують часо-просторові величини, явища природи та ін. (тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”). Однак кількісні співвідношення фразеологізмів цих тематичних полів у гуцульських говірках трохи відрізняються від тих, що подає О.Федоров, а саме: ФО тематичного поля “Людина” становлять 92,8% (приблизно 4650 одиниць); ФО поля “Сприйняття навколишнього світу” – 7, 2% (приблизно 370 одиниць).

Особливістю денотації фразеологізмів є характеристика тих реалій, які підлягають вторинній номінації, тобто об’єктів емоційної сфери, як позитивного плану (про що свідчать, зокрема, фразеологізми зі значенням “надзвичайно вродливий”, “дуже добрий”), так і негативного. Однак найчастіше спостерігаємо зосередження фразеологізмів навколо понять із негативною оцінкою, що підтверджує велика кількість семантичних рядів із негативною денотативною модальністю: “Невродливий”, “Дурний”, “Сумний”, “Брехливий”, “Злий”, “Сердитий”, “Лінивий”, “Ледарювати”, “Померти”, “Бути п’яним”, “Сваритися”, “Гніватися”, “Набити”, “Зраджувати у шлюб”, “Обдурити” тощо. Такі ряди відзначаються широким репертуаром одиниць (пор.: СР “Лінивий” – [гни/лиї] *йек нес* (Крвр); *йаг белеї*, де *белеї* “кличка білого собаки” (Гр: КсПл); *йек трут* (КрР); *йег/муха на вес’ні* (Ксм); [пущ/тий] *йек пен’* (КрР); *йек слуп* (= стовп) (Врхн); *йек пен’ до по’т’ети* (= пташеня) (КрР); *йег жид до/ц’іна* (КрР)/*до со’к’ури* (Врхн)) на відміну від тих, що містять ФО з позитивною оцінкою (СР “Працьовитий” – [р’об’ітний] *йаг б’U’ілка* (Кс)). Загалом з усіх 46 семантичних рядів, які розглянуто в дисертації, тільки 4 характеризують денотати з позитивною оцінкою, а 21 – із негативною. Решта ж рядів характеризує денотатів, які не викликають ні позитивних, ні негативних емоцій, проте в межах цих рядів більшість ФО має негативну оцінку. Активність функціонування ФО із негативною оцінкою виявляється на прикладі ряду, пор. семантичний ряд “Одружитися”: *й’з’ети га’лем* (=тягар, що використовується як гальмо для фіри) *на/шійу* (Змг); *й’з’ети йер’мо на/шійу* (*і т’ег’нути йег в’іу*) (КрР); */кам’ін’ й’з’ети* (*за’й’е’зати*) *на/шійу* (КрР); *й’з’ети ш’паргу* (= міцний шнурок) *на/шійу* (КбПл); *за’й’е’зати б’і’доу/голоу* (КСГГ: КбПл); *зав’й’зати/голу из б’і’доу* (КрР) (негативна оцінка); *за’вити ш’р’інкоу* (= хустка) */голу* (КСГГ: КсПл) (позитивна оцінка). Іноді до складу семантичного ряду зі, здавалося б, позитивною денотативною модальністю входять ФО, які несуть негативну оцінку, напр.: [ви’селиї] *йек сви’н’а ў’нура* (Ксм); *йек ко’за ў’цана* (Дзмб) (семантичний ряд “Веселий” – семантику цих ФО ускладнює додаткова сема “безпідставно”, яку творить внутрішня форма).

Антропоцентризм у фразеології виявляється не тільки в ідеографічній вибірковості ФО, а й у семантичній сполучуваності, тобто на рівні синтагматичних відношень фразеологічної системи: більшість ФО має у своєму оточенні іменники, займенники, субстантивовані слова інших частин

мови на позначення осіб. Зафіксовано кілька семантичних рядів, фразеологізми яких мають у своєму суб'єктному оточенні переважно назви осіб жіночої статі. Це насамперед ті ряди, що позначають фізіологічні особливості жінок – “Народити” (ї/насти ї кут (КСГГ: ВРж; ЗЛН), [Он-к, 95] та ї/насти с/печ'ї (КрР), *торба си розуйе/зала* (Кс); *тор/б'їўка си розв'їзала* (КрР); *м'їх си розуйе/заў* (Дзмб)); СР “Мати місячні” (*мати (со/роч'ку) на/соб'ї* (Ксм); *мати кушулі* [Он-к, 91]; *мати св'їй ч'ес* (Крвр); *приїшла ко/сиц'а* (КрР)); СР “Вагітна” (*до/бутиси на ди/тину* (КрР); *на тих дн'ох* (Крвр); *го/роху си на/їїсти* (КрР); *з/руба їєт/м'інУ'а* (= миска) (КрР)). Семантичних рядів, ФО яких мають у своєму суб'єктному оточенні переважно назви осіб чоловічої статі, не виявлено. Це демонструє асиметрію в опозиції “Чоловік – Жінка”, яка склалася у фразеологічній системі гуцульських говірок.

Спостереження за фразеологічною системою гуцульських говірок дають підстави твердити, що для неї, як і для лексичної системи, властиві синонімія, антонімія, омонімія, паронімія.

Фразеологічна синонімія – поширене явище в говірковому мовленні. Зокрема за принципом фразеологічної синонімії (у широкому розумінні, тобто на основі тотожного чи близького денотативного значення, незважаючи на конотативність) побудовано семантичні ряди. Зокрема в семантичний ряд “Ніколи” входять ФО: *на/к'їнцикий велитден'* (Змг); *на/к'їнцики/петра* (КрР); *на (св'їтого)/гамана* (КСГГ: ВКл); *на св'їтого/н'їгди* (Кс); *їєт дв'ї сере/ди зі/дуц:и* (Врхн); *їєт/з'їйдуц:и сере/да с/пїєтницеў* (Дзмб); *їаг го/ра з го/роў си/зиїде* (Ксм); *їаг/гори пос:у/вайуц:и* (Ксм); *ко/ли/гори си за/сун'ет* (КрР); *ко/ли во/да дго/р'ї си о/берне* (Дхт); *ко/ли во/да го/р'ї с'и/верне* (Гр: Рсш; КсПл); *їєт во/да си ў/берне з/рун'ом* (КрР); *їак ў/полонїн'ї рак с/висне* (Гр: Рсш); *ко/ли/порос'е/буде ле/т'їти* (КрР); *їєт волос'е на до/лони/будет* (КрР); *ко/ли/в'їросте/волос на ко/л'їн'ї* (КрР); *їєт на пїєт'ї волос'ї/в'їл'їзе* (Дзмб); *їєт/будут з/рушки на/верб'ї* (Кс); *ко/ли вер'ба/будет/їєблука ро/дити* (СгР); *ко/ли/в'їл'ха/їєблука з/родит* (КрР); *їак сво'її/вуха [ўзд/р'їти]* (КСГГ: Кб); *їєт/д'їдо с того с'в'їта п/рїїдет* (Дзмб); *ко/ли/баба з з/роба/в'їїде* (КрР); */вид'їти ко/ли/перш'ї (мо'її) пос/толи* (КрР); [*вид'їти*] *ко/ли/баба в'їнок на голо/в'ї* (Гр: Рсш); *ўзд/р'їти ко/ли сн'їх то/г'їднїй* (Ксм); *їєт їа/буду по/пом/попа/д'е* (КрР) тощо. Таке багатство фразеологічних синонімів на позначення деяких понять можна пояснити природою фразеологічної одиниці.

Для фразеологічної системи гуцульських говірок характерна антонімія. У роботі за принципом антонімічних зв'язків для виявлення особливостей антонімії у фразеологічній системі виділено деякі семантичні групи. Зокрема в семантичну групу “Врода” на основі антонімічних зв'язків входять СР “Вродливий” (*їак ко/сиц'у* (Ксм); *їєк пом'їдор'ка* (Врхн); *їак ши'є/нич'нїї ти/р'їх* (Ксм)) – СР “Невродливий” (*їєк сви/н'е ў ко/локал'ї* (Ксм); *їєт/д'їт'ко ў їє/годах* (КрР); *їєк цвин/тар'оп'їўноч'и* (Змг)). Семантична група “Статура” охоплює антонімічні СР “Худий” (*їєк к/л'уч'а* (ЗЛН); *їаг бед/райа* (Рсш); */ситїї їєк/сало/густече* (КрР)) – СР “Огрядний” (*їаг бе/тол'и* (Гр: КсПл); *їєт гар/буз ў з/р'ец':и* (Крвр); *ш/к'їра не на/ходить* (на когось) (Сг)); семантична

група “Зріст”: СР “Високий” (*йег обо/рожина* (КрР); *йек про/цесийа* (Двгп)) – СР “Низький” (*/ж’еб’і по/пупец* (КрР); *йек перст* (РР); *йег ма/ц’іцкї/палец* (КрР)); семантична група “Вікові особливості”: СР “Молодий” (*моло/ко на гу/бах не/в’ісхло* (КСГГ: Кс); *пше/ниц’а цв’і/те під/носом* (Рсш)) – СР “Старий” (*ста/риї шо си рос:/найї* (КрР); *йек пл’ім по/воїн’і* (Ксм)); група “Розумові здібності”: СР “Дурний” (*йаг/бота вол/оска* (Гр: Рсш); */мати ў голо/в’і/січ’ку* (Ксм); */мати бара/на ў голо/в’і* (Рх) – СР “Розумний” (*/мати (биту)/голу* (Ксм); */мати/голу (на ў/йезах* (Крвр) */ на/карку* (Кс)) тощо. Аналіз матеріалу свідчить, що в антонімічні зв’язки входять ФО тих семантичних рядів, які характеризують зовнішність людини, її внутрішній світ, розумові здібності, деякі дії, часо-просторові й кількісні параметри. Практично не знаходять антонімічної кореляції (або знаходять на основі декількох ФО) не тільки ряди, що позначають поняття, які не мають її на лексичному рівні (“Вагітна”; “Мати місячні”, “Народити” та ін.), а й ряди, що на лексичному рівні вступають в антонімічні зв’язки: ФО семантичних рядів “Брехливий”; “Сваритися” тощо. Це зумовлено фразеологічною експресивністю, про яку вже говорилося вище.

Специфіка фразеологічного значення й функціонування в живому мовленні ускладнює розмежування явищ полісемії й омонімії. Критерієм розрізнення полісемії та омонімії на фразеологічному рівні є різниця у внутрішньому образі сполук. Згідно з цим критерієм до полісемічних належать такі ФО, як: *[з/руба] йег/м’інU’а* 1. “Повна”; 2. “Вагітна” (КрР); *з/нати і в’ім/себе і до/себе* 1. “Уміти чарувати”; 2. “Розумний” (Змг); *хо/дити йек/ф’іра без/дишл’а* 1. “Ходити манівцями”; 2. “Зраджувати у шлюб” (Крвр); *ч’е/мер’і с/терти* 1. “Робити масаж”; 2. “Набити” (Бн) тощо. До омонімічних належать такі ФО, як: *не са/ма с со/боў* I. “Вагітна”. II. “Божевільна” (Змг). Матеріал переконливо підтверджує висновки багатьох дослідників про те, що полісемія має більше поширення на фразеологічному рівні, ніж омонімія. Полісемантичні ФО творять внутрішньофразеологічні типи відношень у фразеологічній системі гуцульських говірок.

Паронімічні фразеологічні пари в гуцульських говірках трапляються рідко. Семантику ФО, що творять ці пари, визначають невеликі формальні відмінності, як-от: */мати/мухи ў голо/в’і* (Ксм) “розумний, розвинутий; найчастіше про дитину”; “дуже дурний, несповна розуму” (Кс) – */мати/мухи ў голо/в’і* “п’яний” (Ксм); */мати дн’у* “пощастити” – *на тих дн’ох* “вагітна” (Двгп); *ман/тити св’ім* “хитрувати, обдурювати кого-небудь” – *ман/тити с/в’ітом* “блукати світом, нічого не робити” [73, 40].

Аналіз фразеологізмів гуцульських говірок здійснено методом структурно-семантичного моделювання, що дало змогу виявити фразеотворчі відношення у фразеологічній системі гуцульських говірок, основні способи мотивації, визначити додаткові семи в семантичній структурі фразеологізму. Більшість ФО має прозору мотивацію внутрішньої форми. З усіх семантичних рядів, розглянутих у дисертації, найбільша частка ФО із затемненою внутрішньою формою належить рядові “Ледарювати”. Зокрема колись продуктивна модель бити + предмет = грати у гру = “ледарювати”, що

гіпотетично реконструйована в етимологічній розвідці В.Мокієнка [92, 26-36], знайшла підтвердження у великій кількості ФО з гуцульського обширу: /бити/гиндри (Рх); бан/диги/бити (КСГГ: Бтк); тем/бези/бити (Змг); зам/бели/бити (КрР) тощо. Найважливіше, що модель підтверджують і прозоро мотивовані фразеологізми, тобто ті, що мають відповідники-вільні словосполучення в діалектному мовленні, а саме: /коўт'і/бити [72, 179], /бити/к'іч'ки (Пт, Вжн) 1. “грати у гру, подібну до пекаря”; 2. “ледарювати”. Ці факти ще раз засвідчують архаїчність гуцульського діалекту, що знаходить вияв і на фразеологічному рівні. Вони демонструють важливість залучування діалектного матеріалу при аналізі явищ літературної мови і є цінним матеріалом для багатьох дисциплін, у тому числі й екстралінгвістичних. Аналіз фразеологічних моделей сприяє конструюванню мовної картини світу гуцулів. У роботі розглянуто 157 моделей, більшість із яких має наддіалектний характер.

Як свідчать опрацьовані джерела, до типово гуцульських належать такі моделі: [Білий] + як + молочний продукт = “дуже гарний”: [б'ілий/б'іле лице] йаг буV (Ксм); йек/п'іна на моло/ц'и (Двгп); пор. літ. кров з молоком).

Мати + їжу (молокопродукти) + в + голові = “дуже дурний” (/мати V ер' (= сироватка) (КрР) / буV (= грудка свіжого сиру) (СгР) / са/мок'иш'у (= кисле молоко) ў голо/в'і (КрР); пор. буков.: мати росіл у голові; пор. також у словнику Є. Желехівського: фляки в голові).

Активне функціонування таких моделей можна пояснити основними видами діяльності гуцулів, зокрема відгінним пастухуванням, спрямованим переважно на виробництво молокопродуктів, яке здавна побутує на Гуцульщині (в інших регіонах воно малопоширене або й узагалі нетипове). Окрім цього, назви молокопродуктів часто слугують образними конкретизаторами деяких ФО, не створюючи окремих моделей: [за/добрий] йак/п'іна на /кисл'ім моло/ц'і “злий, недобрий” (Шш); /оч'и йег Вер' “про блакитно-зелені очі” (Сн); за/пишитиси йег буV (= грудка сиру зі свіжого молока) на ве/литден' “дуже загордитися” (Ксм); и/ти шо са/мок'иш'і (= кисле молоко) їмеси на голо/в'і “іти дуже повільно” (Ксм).

Внутрішня форма ФО /в'ірихтувати на гоц (= скерувати на небезпечне місце, каміння) “обдурити, наробити шкоди” (Крвр) відображає особливості лісогосподарської діяльності гуцулів, зокрема сплав лісу дарабами (пліт, збитий із кругляків, який сплавляють річкою), щоправда, цей вид діяльності практично вже занепав.

Внутрішня форма фразеологізму, що зазвичай має етнокультурну маркованість, часто є конденсацією гуцульських байок і жартів ([та/кий/стариї] шо с/того/року ўже в'іс/л'ек здох на Кр'і/ш'ер'і “дуже старий” (Ксм), де Кришера – невелика гора, що знаходиться за Космачем і де, звичайно ж, не було ослів); обрядів (весільного: /дати бан/ц'е 1) “відмовити хлопцеві під час сватання”; 2) “відмовити комусь” (Крм), де ба/бец “бичок-головач” (Gottus gobio), якого за давнім звичаєм подавала на стіл дівчина, відмовляючи легіню під час сватання; поховального: ў/мити/руки “заплатити тим, хто мие та одягає покійника, почастивати їх” (КСГГ: Вжнк); за по/ману дис/тати

“задармо отримати річ” (Бн) [Горб, 323], де *по/мана* “милостиня, калач старцям на похороні”); вірувань і переказів (*/некл’а ў/пала* “про ненаситного” (Ксм); за переказом, у тарілку того, хто їстиме скоромне у дні посту, упаде нетля, від чого людина ніколи не зможе наїстися); бувальщин (*/мудрий*) *йет дара/дуда / тара/дуда* “дуже розумний” (Врхн), де *Дарадуда* – ім’я відомого мольфара, який жив на Буковині і прославився своїм розумом і вмінням чарувати; прізвисько Дарадуда поширене в Путильському районі на Буковині, однак такий фразеологізм там практично не відомий).

У внутрішній формі ФО гуцульських говірок часто фіксуємо образні конкретизатори, генетично спільні з назвами міфічних постатей, характерних для духовної культури гуцульського обширу, зокрема *хо/дити йет /л’існа* “ходити, оголюючи ноги, мати надто відкритий одяг” (КрР), *йек ко/вісенка* “дуже худа” (Пмг), де */л’існа, ко/вісенка* – лісові дівчата, що можуть змінювати свою зовнішність, з’являючись чоловікам і заманюючи їх до лісу.

Магічний світ гуцулів знайшов відображення і в низці інших фразеологізмів: */мати по/моч’ника* (=чорта-домовика) “про особу, що знається з нечистою силою, або ж про господаря, який аж надто успішно та без зусиль веде господарство” (Кврр); *ў/з’ети ру/ками* “причарувати когонебудь, домогтися чиєї-небудь прихильності з допомогою чарів” (Змг).

Специфіка внутрішньої форми деяких ФО гуцульських говірок полягає в наявності компонентів, генетично спільних з оронімами (Прилога, Гутина, Кобила, Чорногора), що можна пояснити особливостями ландшафту Гуцульщини: *йет во/да потел’ч’е на при/логу* “ніколи” (КрР); */зийдес’:а то/д’і /ко/ли /гутина с ко/билоў* “ніколи” (Кврр); */в’йе йет на вер’ко/бил’і* “про дуже сильний вітер” (Рсш); *йек ч’орно/гора* “огрядна, міцна” (тільки про жінок) (Пмг); *п’і/ти на при/логу* “померти” (КрР) тощо.

Дослідження фразеологічного фонду гуцульських говірок у ширшому контексті суміжних говорів і мов сусідніх народів уточнює історію багатьох фразеологічних явищ гуцульських говірок, виявляє картину міжмовних і міждіалектних контактів. Причому запозичення можуть відбуватися на фразеологічному рівні шляхом калькування (*ди/тина с ко/сиц* – із румунської: *copil din flori*, дослівно: дитина із квіток, “нешлюбна дитина” (КрР), [*д’іўка*] *йак /шустка* “про вродливу, здорову дівчину” (Ксм) (із деяким семантичним зміщенням) – із польської, пор.: *jak szystka* “дужий, міцний, здоровий”; рідко безпосередньої “транслітерації” (*шу/га(н) в’іла(г)* “ніколи” – з угорської мови, де *soha vilag* “ніколи у світі” [73, 261], – ступінь адаптації її внутрішньої форми до говірки-реципієнта відносно невеликий). Іноді запозичені лексеми в гуцульських говірках частково деактуалізуються, стаючи, наприклад, образними конкретизаторами фразеологічних порівнянь: *йак ба/боўка* “дуже вродлива” (де *baba* – з угорської “лялька”) (Рсш); *йек маї/муца* “невродлива” (де *maimъta* з румунської “мавпа”) (КрР); [*дур/ний*] *йет ма/тар’* “дуже дурний” (де *tagbr* з румунської “осел”) (КрР) тощо.

Досліджуючи фразеологічний матеріал, ми використали системний підхід, який дав змогу не фільтрувати його з огляду на вживання в інших діалектних обшарах чи фіксацію у словниках, а досліджувати цілісно. За

даними власної картотеки, до *фразеологічної системи* гуцульських говірок зараховуємо:

I. Фразеологізми, що їх не зафіксовано у словниках української мови або зафіксовано з ремаркою *діал.* (їхня частка в дослідженні становить 64 %).

II. Фразеологізми, які мають таке саме значення, як і ФО, зафіксовані у словниках, але відрізняються від них окремими елементами (21%).

III. Фразеологізми, що увійшли в літературну норму з іншим значенням, аніж у гуцульських говірках. Ця група найменша за чисельністю, її частка в дослідженні не перевищує 3%.

IV. Фразеологізми, що увійшли в літературну норму і функціонують у гуцульських говірках здебільшого з деякими фонетичними, акцентуаційними особливостями. Їхня частка становить 12 %.

Отже, дослідження виявило, що фразеологічній системі гуцульських говірок притаманні велике розмаїття одиниць, широка амплітуда їхнього варіювання, відносна мобільність форми й багатство семантики. Аналіз показав глибинну архаїчність законсервованих у межах ФО лексем, підтвердив належність гуцульського діалекту (говірок) до єдиного українського діалектного простору, засвідчив контакти з чужими мовами і можливості адаптації запозичень у діалекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

- АУМ – Атлас української мови. У 3т. – Т.2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Бандрівський Д.Г., Григорчук Л.М., Жилко Ф.Т. та ін.; Редкол. Матвіяс І.Г. – Київ: Наук. думка, 1988. – 520с.
- Г – Равшер М. На калиноньці // Гуцульщина. – №3. – 1995. – С.5-7.
- ГК – Календар гуцулский на рік 1935; 1937; 1939 / Накладом Товариства приятелів Гуцульщини // Гуцульський календар. – 1997. – №1(49).
- Гн – Гнатюк В. Народні оповідання про опришків // Етнографічний збірник. – Т.26. – Львів, 1910. – 354с.
- Горб – Горбач О. Словник говірки с. Бродина (пов.Радівці, Румунія) // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Вид-во Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С. 247-364.
- Гр – Грицак М.А. Картотека словника закарпатських говірок, що зберігається у відділі діалектології Інституту української мови, м. Київ.
- Езб – Етнографічний збірник. – Львів: Вид-во НТШ. – 1898. – Т. 5.; 1902. – Т. 15; 1910. –Т. 31; – Т.34.
- Жег – Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен: Quickdruck, 2001. –180с.
- КДА – Карпатский диалектологический атлас / Под ред. С. Б. Бернштейна. – М.: Изд-во АН СССР Ин-ту Славяноведения, 1962. – 271с.
- Кн – Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208с.
- Корж – Коржук В. Примівки. // Гуцульщина – 1995. – №4. – С.38
- КСГГ – Картотека словника гуцульських говірок, що знаходиться у відділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, м. Львів.
- ЛАЗО – Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний Атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика) Ч. III – Ужгород: Вид-во НТШ, 1993. – 464с.
- Лом – Ломацький М. З Гуцульщини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1956. – 356с.
- М – Мосора М. Словар гуцульський зібраний М.Мосорою 1885-1898 // Рукопис зберігається в архіві І.Франка в Києві. – № 3/ 100. – 156с.
- МБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / За ред. В.Прокопенко. – Чернівці, 1976. – Вип.4. – 120 с.
- МЧ – Марко Черемшина. Новели... – К.: Наук. думка, 1987. – 448 с.
- Он-к – Онищук А. З народного життя Гуцулів // Матеріали до української етнології. – Львів: Вид-во НТШ, 1912. – Т.15. – С.90-177.
- СГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / За ред. Я.В.Закревської. – Львів: Інститут українознавства, 1997. – 232 с.
- Фр – Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1901-1910. – Т. 1-3.

- Шух – Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько руської етнології . – Львів: Вид-во НТШ, 1908. – Ч.5.
- Шух – Шухевич В. Гуцульщина: У 5-ти ч. – Верховина: Гуцульщина, 1999 (вид. 2). – Ч.3, 4. – 270с.; 302с.
- Gr – Gregorowicz J. Słowniczek huculski (i polski) // Przewodnik dla zwiedzających Czarnogóre, położoną w powiecie Kosowskim. – Lwów, 1881. – 71s.
- Witw – Witwicki S. Rys historyczny o Huculach z dołączeniem mapy geograficznej obecnej siedziby Huculów. – Lwów, 1863. – 134 s.

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА

- Бат – Батюк Н.О. Фразеологічний словник: На допомогу вчителю. – Київ: Рад. школа, 1966. – 235 с.
- ВРС – Венгерско-русский словарь // Под ред. Рудаша В.В. – Москва: ОГИЗ, 1946. – 384с.
- Грінч – Словарь української мови: У 4 т.: Репринтне видання / Упоряд. Б. Грінченко. – Київ: Лексикон: 1996.
- Добр – Добролюба Г.М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. – Київ: Волинь, 1997. – 54с.
- Дол – Доленко М.Т. Фразеологічний словник Поділля // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези республ. наук. конф. – Київ: Наук. думка, 1972. – С.141-142.
- ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Склад. Аляхновіч М.М. і інш. – Мінськ: Навука і тэхніка, 1989. – 294с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7т. / За ред. О.С. Мельничука. – Київ: Наук. думка, 1982.
- Жел. – Малорусско-німецкий словарь. У 2 т. / Уложил Є.Желеховский. – Львів, 1886. – 1124с.
- ІСУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / За ред. Д.Гринчишина, Л.Полюги. – Львів: Інститут українознавства, 1994. – Вип.2. – 152с.
- Ном – Українські приказки, прислів'я і таке інше / Збірник О.В.Марковича та ін. Уклад М. Номис. – Київ: Либідь, 1993. – 466с.
- Он – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 1-2.
- ОС – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник // Уклали І.С.Олійник, М.М.Сидоренко. – Київ: Рад. школа, 1971. – 352с.
- Присл – Прислів'я та приказки: Природа, господарська діяльність людини / Упор. М. Пазяк. – Київ: Наук. думка, 1989. – 480 с.
- ПУС – Польсько-український словник: У 2 т. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – 700с.
- РРС – Румынско-русский словарь. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 976с.

- РУС – Румунсько-український словник // Red. Gh.Cocotailo.– Бухарест: УПВ, 1963. – 561с.
- СПЛТ – Д.Э.Розенталь, М.А.Теленкова. Словарь-справочник лингвистических терминов – М.: Просвещение, 1976. – 544с.
- СУМ – Словник української мови. В 11т. / За ред. Інституту мовознавства ім. О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1971-1980. – Т.1-11.
- СФС – Коломієць М.П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. – Київ: Рад. школа, 1988. – 200 с.
- Удов – Удовиченко Г.М. Словник українських ідіом. – Київ: Рад. письменник, 1968. – 464с.
- Уж – Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма матер, 2000. – 198с.
- Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4т. – Москва: Прогресс, 1967. – Т.2. – 672с.
- ФСЛГ – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братислава: Словацьке пед. вид-во, 1990. – 160 с.
- ФСРЯ – Фразеологический словарь русского языка / Под. ред. А. И. Молоткова. – Москва: Русский язык, 1978. – 544 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2кн. / Уклад. В.М. Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін. – Київ: Наук. думка, 1993.
- Чаб – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: Стат і К, 2001. – 201с.
- Юрч – Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.
- Яр – Яранцев Р.И. Словарь-справочник по русской фразеологии. – Москва, 1985. – 304с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1980.
- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1975. – 808s.
- Igl – Iglíkovska T., Kurkowska H. Mały Słownik frazeologiczny (zeszyt pierwszy). – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1966. – 110 s.
- Linde – Słownik języka polskiego. W 6k. / Przez M.S.Linde. – Lwów, 1854. – K.1
- Rum – Scheludko. Rumdnische Elemente im Ukrainischen // Balcan Archiv. – 1926. – №2. – 113-146.
- Skor – Skorupka St.Słownik frazeologiczny języka polskiego: We 2 k. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1967.
- SW – Słownik języka polskiego: W 8k. / Pod red. J.Karłowicza, A.Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa, 1900-1927.
- WSPR – Wielki słownik Polsko-Rosyjski. – Warszawa-Moskwa: Wiedza Powszechna, Sowietkaja Encyklopedija, 1967. – 13444 s.
- Zat – Zbtureckэ A.P. Slovenský prnslovia, porekadla a ъslovia. Bratislava, 1975. – 760 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Авксентьев Л.Г. Полісемія фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови // Питання фразеології східнослов'янських мов: Тези республ. наук. конф. – Київ: Наук. думка, 1972. – С.108-109.
- Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. – Харків: Вища школа, 1983. – 137 с.
- Аксамитов А.С. Структура идеологического словаря белорусской фразеологии // Вопросы фразеологии. – Ташкент: Наука, 1965. – С. 5-15.
- Алефиренко Н.Ф. Ономаσιологический изоморфизм разноуровневых единиц языка // Ономасиологические аспекты семантики. – Волгоград: гос. пед. ин-тут, 1993. – С. 3-13.
- Алефіренко М.Ф. Питання лінгвістичного аналізу внутрішньої структури компаративних фразеологізмів // Мовознавство. – 1977. – № 5 (65). – С. 75-82
- Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987. – 134 с.
- Алефіренко М.Ф. Фразеологізм // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С.708-710.
- Алефиренко Н.Ф. Фразеологическое значение в системе семантических единиц других уровней языка // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиинца, 1982. – С.176-180.
- Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1964. – 315 с.
- Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров // Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1975. – Вып. VIII. – С.5-13.
- Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. – Чернівці: Вид-во Чернівецького ун-ту, 1970. – Ч.1. – 90 с.
- Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. – Чернівці: Вид-во Чернівецького ун-ту, 1971. – Ч.2. – 91 с.
- Багатурова Е.Г. Паронимия в сфере фразеологии // Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка). – Новгород: Изд-во Лен. гос. пед. ин-та им. А.И.Герцена, 1971. – Ч.1. – С. 350-358.
- Балли Ш. Французская стилистика. – Москва: Иностран. лит-ра, 1961. – 394с.
- Баран Я.А. Фразеологія у системі мови: Афтореф. дис.... докт. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – 38 с.
- Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – №2 (44). – С. 15-19.
- Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – Київ: Вища школа, 1980. – С.195-198.
- Бирих А.К., Волков С.С., Никитина Т.Г. Словарь русской фразеологической терминологии. – Мюнхен: Verlag Otto Sagner, 1993. – 140 с.
- Бігусяк М.В. Етнофраземи в новелах Василя Стефаника // Стефаниківські читання. – Івано-Франківськ, 1993. – Вип. 2. – С.91-93.

Бігусяк М.В. Із спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Українське і слов'янське мовознавство: Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Й.Дзензелівського. – Ужгород: Вид-во Ужгородського нац. ун-ту, 2001. – С. 109-111.

Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 17с.

Близнюк Б.Б. Особливості становлення гуцульських прізвищ // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Вид-во Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С.166-176.

Блинова О.И. Введение в современную региональную лексикологию. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1973. – 257с.

Борисова Е.Г., Захарова О.В. Фразеологическое значение в устойчивых словосочетаниях // НДВШ. Филол. науки. – №4. – С. 77– 84.

Браславец К.М. Фразеология камчатского наречия (к проблеме образования фразеологизмов) // Вопросы исследования лексики и фразеологии сибирских говоров. – Красноярск: Изд-во Красноярского гос. пед. ин-та, 1978. – С. 98.

Бурмистрович Ю.Я. Образование фразеологизмов как процесс, осуществляемый по моделям (к постановке вопроса) // Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка). –Новгород: Изд. Лен гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена, 1971. – С. 9-12.

Вакалюк Я.Ю. Лексика народной медицины украинских говоров Прикарпатья (на материалах говоров Ивано-Франковской обл.): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1974. – 26с.

Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів // Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т. 27-30.

Виноградова Л.Н. Народная фразеология, объясняющая, откуда берутся дети // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С .235-239.

Гвоздарев Ю.А. О семантической классификации фразеологических единиц русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка). – Новгород: Изд-во Лен гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена, 1971. – С. 12-30.

Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія. – Чернівці: Час, 1995. – 410с.

Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини: Фонетика, фонологія. – Чернівці: Рута, 1995. – 353с.

Григорчук Л.М. К проблеме формирования северной границы бойковско-закарпатского и гуцульского наречия украинского языка // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу. Ужгород, 25-28 сент. 1973г.: Тез. докл. – Москва: Ин-тут русского языка АН СССР, 1973. – С.32-34.

Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: Атореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1996. – 18 с.

- Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики// Київ: Наук. думка, 1990. – 270с.
- Гриценко П.Ю. До цілості: гуцульський діалект у дослідженнях Я.В. Закревської // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Вид-во Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С.27-37.
- Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – Київ: Наук. думка, 1984. – 227с.
- Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. – Москва: Индрик, 1997. – 912с.
- Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – Москва: Прогресс, 1989. – 312с.
- Демський М.Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу // Українська діалектна лексика. – Київ: Наук. думка, 1987. – С. 45- 61.
- Демський М.Т. Рання пташка пшеничку клює...Деривація фразем на базі паремій // Укр. мова і літ. в школі. – 1985. – №1. – С.65-67.
- Демський М.Т. Українська фраземіка: Дериваційна база, семантико-граматичні особливості: Афтореф. дис. ... докт. філол. наук. – Ужгород, 1994. – 46с.
- Демський М.Т. Українські фраземи й особливості творення. – Львів: Просвіта, 1994. – 63 с.
- Дзендзелівський Й.О. Із спостережень над слов'янською народною ентомологічною лексикою // Й.Дзендзелівський. Українське і слов'янське мовознавство. – Львів: Вид-во НТШ, 1996. – С.167-199.
- Дзендзелівський Й.О. Проблеми дослідження українських карпатських говорів як латеральних // Українські і польські говірки пограниччя. – Люблін-Луцьк: Вид-во ун-ту ім М. Кюрі-Скловської, 2001. – С.15-28.
- Добролюба Г.М. Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: Афтореф. дис. ... канд. філол. наук. – Житомир, 1997. – 16 с.
- Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення // Thanatos: Студії з інтегральної культурології. – 1995. – В.1. – С.28-62.
- Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
- Закревська Я.В. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – Київ: Наук. думка, 1991. – С.6-26.
- Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 18, 24-27, 32, 37, 41-42, 69, 93, 95-97.
- Ивашко Л.А. Очерки русской диалектной фразеологии. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. – 111 с.
- Івченко А. О. Етнічні стереотипи в українській фразеології // Мовознавство: Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996р. – Харків: ОКО, 1996. – С.204-207.
- Івченко А.О. Засади етимологічного аналізу української народної фразеології // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. –

Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1998. – Т.7. – С.105-122.

Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Харків: ОКО, 1996. – 160 с.

Калнынь Л.Э. Опыт моделирования системы украинского диалектного языка . – Москва: Наука, 1973. – 398с.

Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – Москва: Наука, 1976. – 355с.

Касцючк В. Фразеологічні синоніми деезловнаго типу ў палескіх гаворках // Полісся: мова, культура, історія. Мат-ли міжнар. конф. – Київ, 1996. – С.155-159.

Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина / За ред. Ю.Г. Гошка. – Київ: Наук. думка, 1987. – 472с.

Кісь Р. Коваріації уявлень про смерть як індикатор типу культури (спроба крос-культурного бачення) // Thanatos: Студії з інтегральної культурології. –1995. – В.1. – С. 9-20.

Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. – Київ, 1928. – К.1. – 92с.

Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова.(Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови) – Київ: Рад. школа, 1960. – 275с.

Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2001. – 20с.

Ковалик І.І. Фразеологія та її місце в системі наук про мову // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези республ. наук. конф. – Київ: Наук. думка, 1972. – С.3-5.

Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: Автореф. дис...канд. філол. наук. – Львів, 1999. – 20с.

Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: Дис...канд. філол. наук. – Житомир, 1999. – 673с

Конобродська В.Л. Етнолінгвістичний аспект дослідження традиційної культури // Волинь. – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир: Полісся, 2000. – №6. – С.118-133.

Конобродська В.Л. Просторова варіантність поліського поховального обряду та його номінації // Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim: Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2001. –S.195-210.

Кононенко В.І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – 1991. – №6. – С.30-38.

Коць-Григорчук Л.Г. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. – Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ, 2002. – 268с.

Кочерган М.П. Лексико-семантична система // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 282-284.

Кузнецова И. Религиозно-мифологический “подтекст” некоторых украинских устойчивых сравнений с компонентом-анимализмом //

Мовознавство: Третій міжнародн. конгрес українців 26-29 серпня 1996р. – Харків: ОКО, 1996. – С. 207-212.

Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южнокарпатских говорах и их лингвогеографическая интерпретация // Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1975. – Вып. VIII. – С.178-191.

Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Дис. ... докт. филол. наук. – Ужгород, 1991. – 325с.

Ларін Б.О. Про народну фразеологію // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С.30-36.

Лосев А.Ф. Введение в общую теорию языковых моделей: Учебное пособие для студентов и преподавателей. – Москва: Изд-во Московского гос. пед. ин-та, 1968. – 296с.

Маковійчук С.В. Деякі особливості синтаксису гуцульських говірок на Буковині // Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали респ. наук. конф., присвяч. 50-річчю утворення СРСР: Тези доп. – Ужгород, 1972. – С.139-140.

Малишевская Д. Ч. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции “Мужчина / Женщина” // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С.180-184.

Малоха М. Мифологическая, языческая и христианская символика вербы в восточнославянских и польских фразеологизмах // Etnolingwistyka. – 1999. – Z.11. – S.129-138.

Матвієнко А.М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Укр. мова і літ. в школі. – 1965. – №8. – С.16-20.

Матвіяс І.Г. Засади української діалектології // Мовознавство. – 2000. – №1. – С.3-9.

Матвіяс І.Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови // Питання фразеології східнослов'янських мов: Тези республ. наук. конф. – Київ: Наук. думка, 1972. – С.147-148.

Матеріали до бібліографічного покажчика праць про гуцульські говірки // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Вид-во Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С.225-243.

Медведев Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо?. – Харків: Вища школа, 1977. – 232 с.

Мелерович А.М. Проблемы семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка. – Ярославль: Изд-во Костромского гос. пед. ин-та им. Н.Некрасова, 1979. – 80 с.

Міняйло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології Сходу України: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 20с.

Мокиенко В.Н. Историческая фразеология: этнография или лингвистика? // ВЯ. –1973. – №2. – С.21-34.

Мокиенко В.Н. Образы русской речи. – Ленинград: Изд-во Лен. ун-та, 1986. – 280с.

Мокиенко В.Н. О словаре русских народных сравнений // Вопросы теории и истории языка. – СПб: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1993. – С.173-178.

- Мокиєнко В.Н. Рецензія на “Івченко А.А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Харків: ОКО, 1996, 158с. // *Slavia: Časopis pro slovanskou filologii*. – Praha, 1998. – R.67. – S.4. – 515-523.
- Мокиєнко В.Н. Славянская фразеологія. – Москва: Высш. шк., 1980. – 206с.
- Мокієнко В.М. Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів // *Мовознавство*. – 1972 – № 5. – С.39-50.
- Мокієнко В.М. Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів // *Мовознавство*. – 1974. – №2. – С.26-36.
- Мораховская О.Н. Критерии сопоставимости лексико-семантических групп слов в диалектном языке // *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования*, 1973. – Москва: Наука, 1975. – С.3-21.
- Мораховская О.Н. Лексика // *Русская диалектология* / Под ред. Л.Л. Касаткина. – Москва: Просвещение, 1989. – С.149-173.
- Мукан Т.М., Непийвода Ф.А. Діалектні риси у фразеологізмах української мови // *Питання фразеології східнослов'янських мов: Тези республ. наук. конф.* – Київ: Наук. думка, 1972. – С.149-150.
- Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир: Полісся, 2001. – 148с.
- Огольцев В.М. О фразеологизации устойчивых сравнений // *Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка)*. – Новгород: Изд-во Лен. гос. пед. ин-та им. А.Герцена, 1971. – Ч.1. – С. 66-79.
- Огольцев В.М. Структурные типы компаративных фразеологизмов // *Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка)*. – Новгород: Изд-во Лен. гос. пед. ин-та им. А.Герцена, 1971. – Ч.1. – С. 319-322.
- О фразеологической вариантности и структурной синонимии в совр. англ. языке // *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. – Вологда: Изд-во гос. пед. ин-та, 1965. – С. 32-33.
- Ощипко І.Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Лексика і фразеологія. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту ім. І.Франка, 1968. – 108с.
- Павел В.К. Лексическая номинация. На материале молдавских народных говоров. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 231с.
- Павленко Е.К. Идиоматика фольклора: Афтореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ленинград, 1990. – 16с.
- Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей (з приложенням 5 діалектологічних мап). – Прага, 1938. – Ч.1: Звучня і морфологія. – 546с.
- Парасунько В.С. До питання про походження виразу “байдики бити” // *Наукові записки Київського педінституту*. – Т.ХХХІІІ. – Київ: Вид-во Київського пед. ін-ту, 1963. – С.105-109.
- Полюга Л.М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів у поетичних творах Івана Франка // *Іван Франко: Статті. Матеріали*. – Львів, 1965. – 36. 12. – С.155-165.

- Полюга Л.М. Співвідношення понять “українська національна” та “українська літературна” мови // Українська історична та діалектна лексика. – Київ: Наукова думка, 1995. – Вип.2. – С.178-182.
- Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С.25-33.
- Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. – Харьков: Изд. И. В. Потебни, 1914. – 165с.
- Потебня А.А. Мысль и язык. – Киев: Синто, 1993. – 190 с.
- Прадід Ю. Актуальні проблеми фразеологічної ідеографії // Мовознавство: Третій міжнародний конгрес українців 26-29 серпня 1996р. – Харків: ОКО, 1996. – С.212-218.
- Приходько К.Д. Семантика слова в словаре и во фразеологическом контексте (на материале французского языка) // Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиинца, 1982. – С. 187-190.
- Проблемы фразеологической семантики / Под ред. Г.А.Лилич. – Санкт-Петербург.: Изд-во С.Петербург. ун-та, 1996. – 173 с.
- Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1949. – С. 31-41.
- Развитие русской фразеологии в к. XVIII – нач. XIXв. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского гос. пед. ин-та, 1973. –169с.
- Ройзензон Л.И. Внутренняя форма слова и внутренняя форма фразеологизма. – Ташкент: Наука, 1965. – С. 63 – 70.
- Ройзензон Л.И. Заметки по русской компаративной фразеологии // Вопросы фразеологии: Труды Самаркандского гос. ун-та им. Алишера Навои: Новая серия. – Самарканд, 1971. – Вып.217. – С. 12-21.
- Ройзензон Л.И. К изучению диалектной фразеологии // Общеславянский лингвистический атлас. – М.: Наука, 1972. – С.306-322.
- Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии. – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та, 1973. – 223 с.
- Сабадош І.В. Із спостережень над ізоглосами гуцульських ботанічних назв // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Вид-во Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С. 99-110.
- Сабадош І.В. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат // Український діалектний збірник. – Київ: Довіра, 1997. – Кн.3. – С.343-397.
- Седакова О.А. Метафорическая лексика погребального обряда: Материалы к словарю // Славянское и балканское языкознание: Проблемы лексикологии. – Москва: Наука, 1983. – С.204-211.
- Сімович О.І. Поетична символіка української народної творчості: Лінгвістичний аспект. – Львів: Вид-во Інституту українознавства, 1999. – 50с.
- Скрипник Л.Г. Видозміни форм фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1969. – №4. – С.3-13.

- Скрипник Л.Г. Розвиток полісемії у фразеологічній системі української мови // Мовознавство. – № 3. – 1972. – С. 3-11.
- Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – 280 с.
- Сороколетов Ф.П. Диалектная лексика как система // Восточнославянское и общее языкознание. – Москва: Наука, 1978. – С.84-90.
- Сороколетов Ф.П. К вопросу о системных отношениях к словарному составу общенародного языка // Диалектная лексика, 1975. – Ленинград: Наука, 1978. – С.14-24.
- Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
- Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І.К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1973. – 440 с.
- Тарасов Е.Ф. Язык как средство трансляции культуры // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С.34-37.
- Телия В.Н. Идеографический анализ фразеологизмов: Предпосылки и процедуры // Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии. – Псков: Изд-во гос. пед. ин-та, 1994. – С.92-94.
- Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 144с.
- Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С. 13-24.
- Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Наука, 1996. – 290с.
- Тепляков И.М. Фразеологические единицы выражения понятия неопределенно-большого множества в современном чешском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1983. – 23 с.
- Толстая С.М. Славянские народные представления о смерти в зеркале фразеологии // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – С.229-234.
- Толстой Н.И. О реконструкции праславянской фразеологии) // Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – Москва: Индрик, 1995. – С.383-404.
- Толстой Н.И. Пьян, как земля (Rutheno-Serbica) // Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – Москва: Индрик, 1995. – С.412-417.
- Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 168 с.
- Ужченко В.Д. Актуальні завдання східноукраїнської фразеологічної ареалогії: Семантичний і лінгвокультурний аспекти // Вісник Луганського державного ун-ту ім. Т.Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ, 2001. – №12 (44). – С.176-185.

- Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – Київ: Рад. школа. – 280 с.
- Ужченко В.Д. Передмова до третього видання Фразеологічного словника східнослов'янських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – С.8-10.
- Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2000. – 18с.
- Федоров А.И. Передмова до Фразеологического словаря русских говоров Сибири / Под ред. А.И.Федорова. – Новосибирск: Наука, 1983. – 232с.
- Федоров А.И. Сибирская диалектная фразеология. – Новосибирск: Наука, 1980. – 192 с.
- Фразеологическая семантика и ее толкование в словарях // Синтаксическая и лексическая семантика (на материале языков разных стран). – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 178-184.
- Франко З.Т. Варіантність чи територіальна відмінність української літературної мови // Українська історична та діалектна лексика. – Київ: Наук. думка, 1995. – Вип.2. – С.169-178.
- Хобзей Н.В. Міфологічна лексика українських говорів карпатського ареалу: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1995. – 182с.
- Хобзей Н.В. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. – Львів: Інститут українознавства, 2002. – 215с.
- Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. – Київ: Наук. думка, 1995. – 361с.
- Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Под ред. В.Н.Телии. – Москва: Наука, 1991. – 214 с.
- Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології. – Київ: Рад. школа, 1952. – Ч.1. – 144 с.
- Чередниченко І. Г. Питальник з лексики і фразеології для збирання діалектологічного матеріалу західноукраїнських говорів. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту, 1948. – 24с.
- Черкес Н.Д. Реалізація категорії збірності (на матеріалі назв осіб) // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – Київ: Наук. думка, 1991. – С.72-80.
- Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – Москва: Высшая школа, 1963. – 156 с.
- Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402с.
- Шмелев Д.Н. О понятии “фразеологическая связанность” // Иностранный язык в школе. – 1970. – №1. – С.68-75.
- Юминова А.Б. Культурологический аспект развития семантики идиом поля “Смерть” в современном русском языке // Фразеология в зеркале культуры. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – С.221-226.
- Юрченко О.С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови кінця XVIII – початку XIX ст. – Харків: Вища школа, 1984. – 208 с.
- Языковая номинация: Общие вопросы. – Москва: Наука, 1977. – 359 с.

Янкоўскі Ф.М. Да выучення народнай фразеалогіі / Навуковая канферэнцыя по пытаннях лексікалогіі і лексікаграфіі: Тезы докл. – Минск: Выд-ва БДУ, 1963. – С.32.

Ястремська Т. О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2002. – 20с.

A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language compiled by Janush Rieger / Linguistic Committee Polish Academy of Sciences; Ukrainian Research Institute; Harvard University. – Warszawa: Semper, 1996. – 390s.

Bartmiński J. Słownik ludowych stereotypów językowych: Założenia ogólne // Etnolingwistyka. – Lublin, 1988. – Z.1. – S.11-34.

Butler D. Pojęcia wariantów frazeologicznych // Stałość i zmienność zwązków frazeologicznych. – Lublin: Wyd-wo un-tu M.Curie-Skłodowskiej, 1982. – S. 27-35.

Chlebda W. Frazematyka // Współczesny język polski / Pod red. J.Bartmińskiego. – Lublin: Wyd-wo un-tu M.Curie-Skłodowskiej, 2001. –S.335-342.

Czyżewski F. Perspektywy badań dialektograficznych na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim // Українські і польські говірки пограниччя. – Люблін-Луцьк: Wyd-wo un-tu M.Curie-Skłodowskiej, 2001. – С.29-41.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / Pod red. K.Polańskiego. – Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich. – 732s.

Falińska B. Wyrażenia porównawcze typu (jest) biały jak (na materiale Mazowsza i Podlasia) // Polszczyzna Mazowsza i Podlasia: Kultura a regionalizmy. – Łomża. – Warszawa: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe, 1993. – S. 129-169.

Janów J. Uwagi o gwarach huculskich, śladach ich stosunków z polszczyzną oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Vol. VIII. – Z.2. – Lwów, 1928. –R.8. – S.51-59.

Helbig G. Dzieje językoznawstwa nowożytnego. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum, 1982. – 450s.

Košková M. Z Bulharsko-Slovenskej frazeológie. – Bratislava, 1998. – 196 s.

Krawczyk A. Co wiemy o frazeologii gwarowej // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa: Ossolineum, 1988. – T.3. – S. 129-137.

Lewicki A.M. O możliwości zastosowania pojęcia formanty we frazeologii // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa: Ossolineum, 1994. – T.6. – S. 21-26.

Lewicki A.M., Pajdzińska A. Frazeologia // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin: Wyd-wo Un-tu M.Curie-Skłodowskiej, 2001. –S.315-335.

Mosiołek-Kłosińska. Motywacja zwązków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot // Etnolingwistyka, 1995. – Z.7. – S.21-31.

Roget's 21 Century Thesaurus in dictionary form // Edited by B.A. Kipfer, Ph. D. – New York: Laurel, 1993. - 860 s.

Slovník Slovanské lingvistické terminologie // Prof. A.Jedlička. – Praha: Academia, 1979. – 554s; 486s.

- Studia nad dialectologią ukraińską i polską // Opr. M. Karaś. – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 244s.
- Treder J. Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym). – Wojherowo: SVU, 1989. – 312 s.
- Treder J. O wariantach i innowacjach idiomów (na materiale gwarowym) // Stałość i zmienność związków frazeologicznych. – Lublin: Wyd-wo un-tu M.Curie-Skłodowskiej, 1982. –S.79-91.
- Treder J. Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym). – Gdańsk: Wyd-wo uniwersytetu Gdańskiego, 1986. – 333 s.
- Wahilewič J. Huculowé Obywatelé východnjho pohorja karpatského // Časopis českeského Muzeum, 1838. – R.12. – 475-498; 1939. – R. 13. – S. 45- 68.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ І СКОРОЧЕНЬ ЇХ НАЗВ

Бб	-	Бабин	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Бгд	-	Богдан	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Бл	-	Білин	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Бн	-	Бродина	Сучавський повіт, Румунія
Бп	-	Бабинопілля	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Брст	-	Брустурів	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Бс	-	Бистрець	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Бтк	-	Битьків	Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.
ВБр	-	Верхній Березів	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
ВБчк	-	Великий Бичків	Рахівський р-н Закарпатської обл.
ВВрб	-	Верхній Вербіж	Коломийський р-н Івано-Франківської обл.
Вж	-	Виженка	Вижницький р-н Чернівецької обл.
Вжн	-	Вижниця	Вижницький р-н Чернівецької обл.
ВКл	-	Великий Ключів	Коломийський р-н Івано-Франківської обл.
ВРж	-	Великий Рожин	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Врт	-	Ворохта	Яремчанська міськрада
Врхн	-	Верховина	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Гл	-	Голови	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Грин	-	Гринява	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Двгп	-	Довгопілля	Путильський р-н Чернівецької обл.
Дзмб	-	Дземброня	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Дхт	-	Дихтинець	Путильський р-н Чернівецької обл.
ЗлВ	-	Зелена	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
ЗлН	-	Зелена	Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.
Змг	-	Замагорів	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Кб	-	Кобаки	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
КбПл	-	Кобилецька-Поляна	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Кв	-	Кваси	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Крвр	-	Криворівня	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Крм	-	Кремінці	Яремчанська міськрада
Крїл	-	Красноїлів	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
КрР	-	Красна	Сигетський повіт, Румунія
Кс	-	Косів	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Ксм	-	Космач	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
КсПл	-	Косівська Поляна	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Кт	-	Кути	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Мш	-	Мишин	Путильський р-н Чернівецької обл.
Ндв	-	Надвірна	Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.
Пмг	-	Підмагорів	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Прб	-	Пробійнівка	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Пс	-	Пасічна	Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.
Пт	-	Путила	Путильський р-н Чернівецької обл.

РзтК	- Розтоки	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Рр	- Руське	Сигетського повіту, Румунія
Рсш	- Росішка	Рахівський р-н Закарпатської обл.
Рх	- Рахів	Рахівський р-н Закарпатської обл.
СгР	- Сигет	Румунія
СлпВ	- Слупійка	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Сн	- Снідавка	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Ткч	- Текуче	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Шш	- Шешори	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Яв	- Яворів	Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Яс	- Ясенів	Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Ясн	- Ясіня	Рахівський р-н Закарпатської обл.

ДОДАТОК А

ІНДЕКС АНАЛІЗОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

- Адам:** *п'їти до а/дама* (л'ул'ки кру/тити) 82
п'їти до а/дама / с'їтих (гор'и'ки ч'и/нити) 82, 83
- Ангарія:** *т/рету анга/р'їу кузу/ти в'їт/п'їйали* 157
- Ангел:** *їек /ангел / /агн'їл* 59
- Антипо:** *їс/коч'иї ан/типо* 144
- Афина:** */буде /афина* 88
п'їти ї/афину 88
- Бабец:** */дати бан/ц'є* 35, 175
- Бабовка:** *їаг ба/боўка* 59, 176
- Багно:** *(голо/ва) ш'о лиш' ї ба/гно за/биї* 99:
- Балабух:** */дати (и/з':їсти) ба/лабух* 142
- Баламутити:** *бала/мутит ро/зумом* 99
- Бандиги:** *бан/диги /бити* 26, 40, 127, 173
- Барабуля:** *моло/тити їег град бара/бул'у* 141
- Баран:** *(/файний їек /їеблоч'ко / дур/ний) їег ба/ран* 61, 93, 94
/мати бара/на ї голо/в'ї 97, 172
ба/ран за/б'їх ї /голову 97
розу/м'їтиси їег ба/ран в'їт /казан'ї 22
- Бартка:** */барткоў/лускати* 135
- Барус:** *ї/битий /барусом ї/голу* 98
- Батарейки:** *їег на бата/реїках* 117
- Бджілка:** *[р/об'їтний] їаг б'U'їлка* 170
- Бебека:** *(ве/ликий їак сме/р'єка / а дур/ний) їаг бе/бека* 93, 94
- Беголя:** *(пеколя): їаг б(п)е/г(к)ол'и* 67, 172
- Бедрая:** *їаг бед/райа* 64, 172
- Безрога:** *[п'їєний] їаг без/рога* 133
- Белей:** *їаг бе/леї / би/лий* 111, 169
- Бервінок:** *їег бер/в'їнок* 58
- Берізка:** *їаг бе/р'їска* 70
- Бехи:** */дати /бех'її* 140
- Биги:** */мати /бе(и)ги* 100
би(е)ги на/ход'ат 100
- Бик:** *[п'їєний] їег бик* 67, 133
- Бія:** *їаг /бил'а по го/роду* 152
- Бівки:** *ди/витиси /б'ї?ки* 20
- Біда:** *б'їда (на когось) /с'їла* 76
завїе/зати б'їдоў/голоў 148, 168, 170
- Блихи:** *б/лихи /пудити* 131
- Блуд:** */водит блуд* 120
їме блуд 120
бере блуд 120
ха/пайєси блуд 120

- хо/дити блудом* 121, 131
хо/дити блудом йег/в'іч'ній гриж 40, 121
хо/дити йег/віч'ній жид блудом 40, 121
Блудний: *хо/дити йек блудний син* 116
Бог: */оперед/бога с'тати* 85
п'іти до/бога/с'ітих 85
Богданка: *хо/дити йаг богданка ў анд/р'йцев'ім* 151
Болото: (*голо/ва*) *ш'о лиш'ў болото пхаї* 99
Бота: *йаг/бота во/лоска* 172
Бочка: *йег/боч'ка* 68
Брабин: *їти ? б/рабин* 19
Брехнути: *шо дих/не / то брех/не* 111
Буба: *шо до/буби/тул'еї* 104
Бубулик: */віє йег на бу/булику* 60, 163
Будз: [*/б'ілий / /б'іле ли/це*] *йаг буV* 174
/мати буV ў голо/в'і 174
за/пишитиси йег буV на велитден' 19, 174
Буїти: */буйі си ў голо/в'і* 99
Булка: *йег/булка* 60
Бурешка: *моло/тити йег град бу/р'еш'ку* 141
Бурка: *ни/ма с ким /бурку/дерти* 20
Бурка: *по/бити йаг град /бурку* 141
Буря: *йег/бур'а* 110
Буханец: */дати бу/ханец* 142
Бучня: */мати йаг/гоўдуш буч/н'і* 153
Валянок: *йак си/б'ірскиї/вал'анок* 95
Варги: */варги намо/ч'ити* 137
Вепер: *йаг/вепер'* 67
Верба: *йег/будут з/рушк'и на /верб'і* 161, 171
йег вер'ба 70
ко/ли вер'ба/будет/йеблука ро/дити 161, 171
Веремйе: */вибратиси на ве/ремйе* 163
Веркобила */в'іє йег на вер'ко/бил'і* 163, 176
Вихір: [*їти*] *йаг/вих'ір* 118
Вишеньки: *п'іти п'ід/вишен'ки* 87
Вівця: *йег віў/ц'а мотеліч'на* 116
Відро: *йег з в'ід/ра* 163
хо/дити йек в'ід/ро ў ко/лод'азі 150
Вікна: *зи/ми по цер'коун'і/в'ікна* 163
Вікно: *си/д'іти ў в'ік'н'і йаг/д'іўка ў/образ'і* 125
у в'ік'н'і си/д'іти 125
Вільха: *ко/ли /в'іл'ха/йеблука з/родит* 161, 171
Вінок: */вид'іти ко/ли/баба в'інок на голо/в'і* 162, 171
Віра: *си/д'іти на/в'іру* 148
Віслек: *с/того/року ўже в'ісл'ек здох на Кр'і/ш'ер'і* 75, 175

- Вітер:** /в'іє /в'ітер' у голо/в'і 22, 135
 йак /в'ітер' 117, 118
- Вкрасти:** /мати /розуму йег би украу 99
- Вмерти:** йак то/г'ідг'умер /а/сего/року в'ітко/пали 63
- Вовк:** найс/тарий во?к/точ'ит 19
- Вода:** йек/тиха во/да 105
 ли/шитиси по/серед во/ди 81
 по/года /ш'о з/вер'ху/вода 163
 хо/дити н'і/берегом /н'і во/доу 150
- Воімяотця:** /дати воімяот/ца 143
- Волос:** за (ма/лий) /волос 21, 155
 йег/волос на до/лони /в'іросте 160, 171
 ко/ли /в'іросте /волос на ко/л'ін'і 160, 171
- Волосе:** йег во/лос'е на до/лони /будет 160, 171
- Волосі:** йег на п'є/т'і во/лос'і /в'іл'ізе 160, 171
- Волох:** йег/волох 95
- Воні:** (т)к'іг'нутиси йег/вон'і у гу/Виш'нику 20, 45
- Втонути:** н'і у/п/листи /н'і у/то/нути 148
- Втопитиси:** ни в'і/д:атиси /а у/то/питиси 148
- Вуха:** йак сво/йі/вуха [узд/р'іти] 161, 171
 /мати /поуні/вуха з/лости 110
 шо вух не /витко 154
- Вуші:** оп/с'істи йег/вуш'у /ч'у/пер 153
- Гад:** /гада би спиу (і с по/па/ризи) 136
- Гади́на:** /гадина мар/това /по/з'ериста /поло/нинца 107
 [злий] йег/гадина 107
 си/піти йег/гадина зі ст/ропа 19
- Гадюга:** /в'ікохати га/д'угу за /пазухоу /пит пле/ч'ем 20, 21
- Гадя:** /гад'у би спиу 136
- Газета:** [ч'итана] йег га/зета 103
- Гайда:** [л'утий] йек/гайда 107
- Гала-бала:** на/гала(й)-/бала(й) 122
- Галем:** у/з'ети га/лем на /шийу 147, 170
- Галиця:** /галиц'а пидка/менна 107
- Гал-пал:** на гал-пал 122
- Гаман:** на (св'і/того) /гамана 159, 171
- Гандри:** /гандри /бити 26, 40, 127
- Гарбуз:** йег гар/буз у го/род'і 68
 йег гар/буз у з'р'ец'и 68, 172
- Гафія:** /дати си у га/ф'ійу 135
 /дати у га/ф'ійу 140
 зати/кати га/ф'ійу 20
 намо/ч'ити га/ф'ійу 137
- Гембіл:** /мати /гемб'іл 145
- Гиндри:** /бити /гиндри 26, 40, 127, 173

- Гі́вкі:** /з'і́ж'і/бити 127, 130
- Гі́нштриги:** (з)і́ниш/риги/бити 126
- Гли́на:** п'і́ти у́ зли́ну 88
- Гли́сти:** /в'і́пити / а́би гли́с/ти си́ ни за/води́ли 137
- Гляди́ло:** си́/д'і́ти у́ гл(р')а́дил'і́ 125
- Гни́ти:** ро́/бота у́ ру́ках гни́єт 113
- Гні́й:** гн'і́й не/в'і́верж'єні́й 113
- Го́ди:** /ма́ти гли́/бок'і́ го́ди 76
- Го́лий:** бо́/їєтисі́ йє́к /го́лий дре́/го́ти 42
- Го́лов:** /голо́у т'і́ш/ка (сла́/б'і́/но́ги) 134
- Го́лова:** /ма́ти (/бі́ту) /го́лу 101, 172
 /ма́ти /го́лу (на у́йєзах) 101, 172
 /ма́ти /го́лу на /ка́рку 101, 172
 и́/мити с'а́ за /голо́у 20
 [з'на́ти] шо́ /го́лову у́ло/мити 119
- Го́лубі́нка:** /сині́й йа́г го́лу/б'і́нка 136
- Го́ра:** йа́г го́/ра з го́/ро́у си́ /зі́йде 160, 171
 йє́г во́/да д го́/р'і́ си́ о́/берне 41
 йє́г го́/ра 69
 ко́/ли во́/да го́/р'і́ с'а́ /верне 160
 ко́/ли во́/да д'го́/р'і́ си́ о́/берне 160, 171
 йа́г /го́ри пос:у́/вайу́:и 160, 171
 ко́/ли /го́ри си́ за/сун'є́т 160, 171
- Го́рох:** го́/ро́ху си́ на́/йі́сти 78, 170
- Го́рошок:** йа́г за ру́/бел' го́/ро́шку 153
- Го́рстка:** йа́к /го́рстка 66
- Го́ц:** /в'і́рихтува́ти на го́ц 138, 174
- Гра́д:** /в'і́бити йє́г гра́д 141
- Гра́нь:** йє́г на з́/рани 23
- Гре́чка:** за́/б'і́хч'и́ / шт́/рикну́ти у́ з́/реч'ку 151
- Гре́зю́ка:** йє́г за /н'і́хт'є́м гр'є́/з'у́ки 155
- Гри́би:** ду́р/них гри́/б'і́у си́ на́/йі́у 98
- Гри́бня:** йа́к по до́ж'ді́ гри́/б'н'і́ 152
- Гри́б:** ко́/ли /ба́ба з з́/ро́ба /в'і́йде 161, 171
 п'і́ти у́ з́/р'і́н 88
- Гро́ші:** за жа́дні́ гро́ші́ 162
 н'і́ за /йє́к'і́ з́/ро́ш'і́ 162
- Гру́шки:** шу́/кати (йє́г) гру́/шо́к на /вер'ба́х 124
- Гу́би:** намо́/ч'ити /гу́би 137
- Гудзи́ца:** /ро́зум у́/т'і́к у́ гу́/Ви́цу (у ко́гось) 97
- Гу́тина:** /зі́йде́с: 'а то́/д'і́ / ко́/ли /гу́тина с ко́/би́лоу́ 160, 171, 176
- Гу́цул:** ду́рний́ як Гу́цул 95
- Га́ламе́га:** /да́ти у́ га́ла/ме́гу 140
- Га́нджиги:** та́н/Уи́ги /бити́ 145
- Ге́ба:** йа́г /г'є́ба 64

- Гелєта:** *йаг г'ел'ета* 68
йег з г'ел'ети 163
си/д'іти на г'ел'етку 148
- Гембези:** *гем/бези /бити* 26, 40, 127, 173
- Гєшефт:** */мати г'е/шефт* 145
- Гимба:** *зати/кати /гимбу* 20
- Гітгє:** *гри/м'іти йег /г'іт:е о /пудо?* 20
ўс/коч'уў г'іт':е (у когось) 144
- Говда:** *по /гоўду* 154
- Говдуш:** *переби/рати ў д'іў/ках йаг /гоўдуи ў брии /ках* 146, 168
- Говна:** */дати по /гоўн'і* 140
- Граблі:** *йег т'раблї* 65
- Грунь:** *йег во/да си ў/берне т'рун'ом* 160, 171
- Грунь:** *через грун' таї/ч'ерез т'руник* 20
- Гудз:** *в'язав, а гудза не зробив* 123
- Дарадуда (Тарадуда)** *йег дара/дуда / тара/дуда* 102, 175
- Дах:** *(на)/бити йек о ста/риї дах* 143
- День:** *аби ден' до /веч'ора* 123
пус/тити ден' на кр'иш/к'и /к/рупи 126, 127
- Дергінка:** *йег дер/г'інка* 65
- Дерево:** *йек зоґ/ниле /дерево* 74
- Джмеря:** */дати ў U'мер'у* 140
- Джус:** *йек Уус* 134
- Дзер:** */мати Ver' ў голо/в'і* 96, 174
/оч'и йег Ver' 174
- Дим:** *йаг дим с коч'ер/ги* 108
- Динєк:** *[дур/ниї] йег ди/н'ек* 95
[к/руглиї] йег ди/н'ек 68
- Дитина:** *до/бутиси на ди/тину* 78
- Дівка:** *йа /буду /д'іўкоў* 162
- Дід:** *п'і/ти за /д'ідом (по т'і/т'ін)* 82
- Дідько (чорт):** *[їти] йек ч'орт / /д'ім'ко* 118
/мати /д'ім'ка 143
йег /дгитко ў йе/годах 62, 172
и'т/рикнуў /д'ім'ко (у когось) 144
- Діти:** *за/б'іхти ў /д'іти* 80
- Днина:** *[бла/гиї] йак д/нина* 106
ўбла/гуч'ити д/нину 126
- Дні:** */мати дн'и* 78, 173
на тих дн'ох 78, 173, 170
- Дожд:** *йег дож'д на су/х'е /с'іно* 19
- Дойна:** *т'еґ/нутиси йег /дойна во/лоска* 21, 45
- Дорога:** *на /бож'ії до/роз'і* 84
п'і/ти ў /задну ду/рогу 84
с/тати на /божу до/рогу 84

- хо/дити н'і до/рогоў н'і /йар'ком 150
 шу/кати попе/реч'аних до/р'іх 42
- Доска:** н/йений ў/доску 166
- Драбина:** йег дра/бина 70
- Драници:** д/раници /пукайут на да/хови 20
- Дріть:** др'іт' н/р'ести 19
- Друк:** [н/йений] йег друк 132
- Дуб:** [н/йений] йег дуп 132
- Дурнєчка:** с/пати йаг на дур/н'еч'ку 19
- Дурний:** дур/ний заїде / заб'їжит ў/голову 97
 йиг дур/ний до/суду 118
- Дух:** [їти] йег не/ч'истий дух 118
 йег дух не/ч'истий / ч'орт 108
 йег злий дух 108
 спус/тити /духа 83
- Душа:** /д'ід'ко / /ч'орт ў/з'еу /душу 83
 /душ'у би даў 105
 /душ'у со/б'і би даў (/в'ірвати) 105
 в'ідоб/раў бог /душу 83
 з /душ'і рад 21
 з радної душі 21
 [мати] /коло ду/ш' 21
 шо /тул'еї до ду/ш'і 104
- Дюханці:** /дати /д'уханц'іў 140
- Дямба:** /дати по /д'амб'і 140
- Єгідка:** йег йе/г'ітка 59
- Єрчє:** йег /йер'ч'е моте/лич'не 116
- Жєба:** /ж'єб'і по /пупец 71, 172
- Жєрва:** йег /ж'єрва 107
- Жид:** йег жид до /ц'іпа / со/к'ири 112, 169
- Жидівський:** жи/д'їўска по/года 164
- Жили:** так хо/дили / ш'о п'ір/валиси /ж'или 147
- Жменя:** ў ж/мен'у за/л'із би та ї не /витко 72
- Зав'єзаний:** ро/бити йег би /мати /рук'и заў/їезан'і 122
- Завлєги:** ў /добр'і заў/л'єги 158
- Зазулька:** за/пишитиси йег за/зул'ка на /пасци 29
- Замбели:** зам/бели /бити 26, 40, 127, 173
- Запас:** з за/пасом ї брех/н'оў 152
- Запаска:** при/нести ў за/пасц'и 80
- Зарька:** [ли/це] геї /зар'койу ма/л'оване 59
- Засіятися:** за/с'їйалоси /поп'іт /носом 73
- Зафайний:** йе/кий за/файний / та/кий задур/ний 94
- Збирати:** /доти переби/раїе / /док'и не зазби/раїе 147
- Збір:** зиїтиси йег на зб'ір бого/родици 154
- Звурдитиси:** ў голо/в'і си з/вурдило 99

- Земля (земня):** зем/л'а п'ід ним гни/ьет 113
 їти так шо зем/л'а п/росиц:и а/би /ноги п'ідої/ми? 19
 [бре/хати] аж р/вати /земн'у 139
- Зирькало:** си/д'іти ў/зир'калі 125
- Злість:** ни за йеку зліскъ 162
- Знати:** з/нати ї в'іт /себе ї до /себе 102, 173
- Зорі:** в'і/нок на /зор'і /меч'ет 30, 157
 на ко/ли /зор'і 30, 157
 за/водиц:и на /зор'і 157
 на /зор'и(а)(і)х 30, 145, 157
- Зуб:** /мати зуп 144
- Зубец:** /мати гу/Вицу йаг два зуп/ци чгесни/ку 66
- Зуби:** здрин/Вити зу/бами 144
- Їшюрка:** вигл'і/дати йег/би йіш':у/рок на/йї?си 19, 90
- Калабаня:** по/пасти ? кала/бан'у 19
- Калина:** йек ка/лина ма/линойу к/раш'ена 59
- Каліка:** ка/л'іка на /голу 98
- Камінь** /кам'ін' ў/з'ети / заўйе/зати на /шиїу 147, 170
 сто/йети /каменем 32
- Капка:** йек /капку ў/оч'и 155
- Капкі:** /в'іпити /капк'и /бож'і 137
- Капуста:** з/бити йег грат ка/пусту 141
 с/коч'ити ў ка/пусту 151
 ў/бити / пос'ік'ти на ка/пусту 141
- Карк:** [з/нати] шо карк по/ломати 119
- Катран:** про/пасти йак кат/ран с п/лота 19
- Каша:** /дати /каш'і 142
- Керниця:** но/сити /воду (с кер/ниці) ў кер/ницю 131
- Келішок:** перевер/нути к'ел'ішок 137
- Кицка:** схо/ватиси (аж) п'іт /к'ицку 19
- Кишеня:** ў к'і/шен'і схо/ваў би 72
- Кіл:** йек к'іл ў п/лот'і 93
- Кіндєчє:** с к'ін/деч':ем би зйіў 109
- Кінцкый:** на /к'інцки /петра 159, 171
 на /к'інцкиї велитден' 159, 171
- Кінь:** та/киї заро/зумниї йаг /Мошк'іў к'ін' (йак си ў/сере / то по/пахайї) 93-94
- Кістки:** зйіў би с к'іст/ками 109
 шт/к'іра к'іст/к'и /держги 65
- Кічки:** /бити /к'іч'ки 130, 174
- Клевец:** ў/битий к/леўцем ў/голу 98
- Клюк:** йак клук(а) 65
- Ключа:** йак к/лук'а 65, 172
- Кобила:** йек ко/била 67
- Ковбан:** перевер/нути коў/бан 137
- Ковісенька:** йек ко/вісенгка 66, 175

- Ковті:** /коўт'і/бити 173
- Когут:** /мати кугу/та ў голо/в'і 97
- Когуті:** ек треті когути піють 157
 йек /перш'і ко/гути (кури) /п'ійут 157
 ў голо/в'і кугу/ти куку/р'ікайут 97
- Коза:** /в'ідрапатиси йак ко/за на за/р'інок 19
 [к/расна] йак ко/за /ч'есна 62
 [ви/селиї] йек ко/за ў /цапа 92, 170
- Колачі:** шу/кати кола/ч'іў по /к'іл'і 124
- Колопні:** йек ко/лопн'і 70
- Колотити:** ко/лотит ро/зумом 99
- Комин:** йек /комин 68
- Коновка:** йек с ко/ноўки 163
- Копаниці:** за/дерти копа/ниц'і 43, 86, 87, 43-44
- Копійка:** йаг но/ва ко/п'ійка 60
- Корова:** [з/луна] йек ко/рова 93, 94
- Корчма:** йег ў /кор'ч'м'і 49
- Косиці:** ди/тина с ко/сиц 176
 при/нести с ко/сиц 80
- Косиця:** бьет /ў/дарит на ко/сиц'у 157
 /бути ў ко/сиц'и 77
 [к/расний] йак ко/сиц'и 48, 58
 прийш/ла ко/сиц'а 77, 170
- Кости:** /кости пом'і/сити 142
 /мати з/лости /поўн'і /кости 40, 110
 потр'іш: 'ети /кости 142
 лишг /кости і ш/кура 65, 66
- Котє:** [та/к'е заро/зумне] йаг му/зикове ко/т'е (на пє/ч'і с/пати / а ў цим/бали с /рати) 94, 103
- Кофа:** йек с /кофи 163
- Коцюба:** [/файний] йак коцгу/ба 63, 64
- Кочерга:** [/файний] йак кочгер/га 63, 64
- Крижівка:** ў/бити / пос'ік/ти на кри/ж'іўку 141
- Кріс:** [л'утиї] йек кр'іс 110
 [на/дутиї] йек кр'іс 31
- Кров** кроў та моло/ко 58
- Кропива:** кро/пиву горо/дити 131
- Кулеша:** їти йак ку/леш'а недо/варена 45
- Куля:** /мати /кул'у ў голо/ві 97
 [хо/дити] йек /кул'а 117, 119
 твер/дий йег ні/мецка /кул'а 19
- Кума:** [хо/дити] йаг но/ва ку/ма 116
- Куріта:** йек ў к/лоч'ки /кур'іт 154
- Курка:** [хо/дити / /бути] йаг /мокра /курка 22, 44
 /курц'і доў ко/л'іна 71

- Кут:** *ў/пасти ў кут* 79, 170
- Кушуля:** *мати кушулі* 77, 170
- Лаби:** *б/рикнути ла/бами* 86
за/дерти /лаби 86
пок/ласти /лаби на п/леч'и 120
струс/нути ла/бами 86
ўл'і/пити /лаби 86
- Латки:** *спару/ватиси йег/латк'и до /м'іха* 19
- Легкі:** */лехк'і си ў/дули* 144
- Лелія:** *йаг ле/л'іа* 58
- Лисиця:** *з/дохла ли/сиц'а ў/л'іс'і* 19
- Лісна:** *хо/дити йег/л'існа* 35-36, 175
- Лижка:** *ў/лишиц'і во/ди с/пити* 21
- Лопушшє:** */в'ібити йаг град ло/пуш:'е* 141
- Лотоки:** */жити йек пус/т'і ло/токи* 149
- Люцифер:** *йег Л'у/цифер'* 108
- Льокомотива:** *йег л'окомо/тыва* 117
- Магар:** [дур/ний] *йег ма/гар'* 176
- Маглівниця:** *йаг магліў/ница* 65
- Мадрагуна:** *ци ти мадра/гуни на/йівси* 98
- Мадригуля:** *мадри/гул'і на/йіўси* 98
- Маймуца:** *йег май/муца* 61, 176
- Мак:** *йаг /маку (за т/рейцар')* 153
- Маківка:** *го/лоўка йек /мак'іўка / а /розуму дасц' б'іх* 61
[к/расний] йег /мак'іўка 58
- Малина:** [к/расний] *йег ма/лина* 59
- Малпа:** *йаг /малпа / /малфа* 61
- Мальований:** [к/расний] *йег ма/л'ований / нама/л'ований* 59
- Мангаліца:** *йег манга/л'іца* 67
- Манколія:** */мати ман/кол'іу* 100
ніш пан манколія 100
- Мантити:** *ман/тити св'іт* 49, 173
ман/тити с/в'ітом 49, 173
- Матка:** *йаг /матка /боска* 59, 60
- Матриган:** *на/питиси матри/гану* 98
- Медвідь:** [дур/ний] *йег мед/в'ід* 93
- Мелай (малай):** *йег ме/лайу* 153
йег ма/лаї шо загні/тиўси 63
- Мерити:** */мере ў голо/в'і* 99
- Мертвий:** */в'іпиў би /мертвому з /уха* 136
/куп'іл' з /мертвого /в'іпиў би 136
ро/бити йег /мертвиї ру/коў 123
- Мінджа:** *йег /м'інU'а* 68, 78, 170, 172
- Мітла:** [п/йений] *йег м'іт/ла бе/резова* 132
- Міх:** */в'іпрати йег м'іх* 142

- м'іх си розв'їе/заў 79, 170
- Молоко:** /варги ў моло/ц'и 73
/мати моло/ко на боро/д'і 73
моло/ко на гу/бах не /в'ісхло 73, 172
моло/ко на гу/бах не оп/сохло 38
- Мотор:** їет на /мотор'і 117
- Моторовий:** їет мото/ровий 117
- Мотуз:** приўїе/зати г'їў/н'еним моту/зом 80
- Мрака:** [п'їєний] їет м/рака (нат поп'и/ваном) 133
- Музика:** в'ї/д:атиси без /музики 81
- Мурашки:** їет му/рашок 153
- Муха:** їет /муха на вес/н'і 111, 169
/мати /муху ў голо/в'і 49, 135, 173
- Мухи:** /мати /мухи ў голо/в'і 49, 50, 103, 173
при/с'істи їет /мухи ст/раву 153
- Мушенка:** /гонору /поўні бе/саги /а /розуму на му/ш'єнку ни/ма 99
- Надточити:** хи/ба би на/т:оч'иў 72
- Неклі (некля):** їет /некл'і 62
/некл'а ?/пала 36, 175
- Непевний:** [їти] їет не/пеўний 118
- Нитки:** хо/дити їет /нити на тч'єно/ват'і 150
- Нігди:** на св'ї/того /н'їгди 159, 171
- Ніготь:** /к'іл'ко /ч'орного п'їд /н'їхт'єм 155
за /н'їгот' 155
їек /син'є за /н'їхт'єм 155
їек /ч'орне за /н'їхт'єм 19, 155
хоч' за /н'їхот' 155
- Німії:** їет /н'імії ў сут 118
- Ніс:** їти за /носом 115
залу/пити /носа (на вер'х поп'и/вана) 22
залу/пити /носа (шо аж' дошч' ? /него к/раплет) 22
- Ніч:** [п'їєний] їет н'іч (н'іч'єн'ка) 133
н'іч' роз'їб/рали ци/гани 19
пус/тити н'іч' на кр'иш/к'и /к'рупи 127
ў ка/валок /ноч'и 158
- Ноги:** [їти] де /ноги поне/сут 115
[з/нати] шо /ноги поло/мити 119
/к'ивати но/гами 119
бе/резов'і /ду/бов'і /ноги 134
закуко/р'їгати /ноги 86
пок/ласти /ноги на п/леч'і 120
- Нюх:** на їе/ден н'ух 156
на н'ух т'їт'ї/ну /та/баки 156
- Обіди:** ў/панцк'і о/б'їди 158
- Оборожина:** їет обо/рож'ина 70, 172

Образ: *йег з /образа 59*

си/д'іти йаг ў/образ'і 125

Образи: *си/д'іти за /образами 125*

си/д'іти на /образах 125

Обруч: */бити /обруч' до/рогами 126*

Обутий: *ро/бити йег о/бутий на /руки 122*

Огірчик: *йек о/г'ір'ч'ик 59*

Око: */воко би /в'ік'ігнуў 109*

/мати /око 144, 145

/мати /розуму шо ў/око /капнути 99

за о/ко 21

йаг ў/око /капнути 155

Онучі: *йаг дур/ний о/нуч'и 153*

ро/бити йег ў/онуч'ех 122

Опуд: *йегби ў ко/ноплі за /опуда сто/йеў 63*

йек /опуд 63

йек /опуд у го/родгі 63

йек /опуд ў ко/лопнтех 63

Отруєний: *йег от/руйений 91*

Очі: *[іти] де /оч'і (по)ве/дуть 115*

/оч'и за/перти /сту/лити 87

/оч'и би /вийїў 109

/оч'і би в'ібраў 109

даў би /оч'и з голо/ви 105

поди/витиси го/р'іци ў/оч'и 135

Пава: *іти йак /пава 114*

Палец: *(/ани) /пал'цем не к'і/вати /к'инути 125*

(/ани) /палец не к/ласти 125

(і) /пал'ц'о(е)м не ки/не (не до/тулиц'а) 125

/палец би даў ў/р'ізати 105

іти ш'о /можна /палец пок/ласти ў рот 45

йег ма/ц'іцкиї /палец 71, 172

н'і /пал'цем не киї/нути 125

на /палец 155

Палиця: */йіхати на /палиц'и 114*

Палійчук: *п'і/ти до пал'йч'у/ка 89*

Паль: *пал' /пудити 130*

Паска: *йак /паска 104*

Пацёрки: *іти йек на па/ц'ерках 114*

Пекло: *ва/рит йаг ў/пекл'і и 163*

Пень: *[дур/ний] йек пен 93*

[пус/тиї] йек пен' 169, 112

йек пен' зог/нилиї / т/рупехлиї 74

йек пен' до по/т'ети (а /пот'е на пен') 169, 112

Перец: *[л'утиї] йек /перец 107, 167*

- Перст:** [ма/лиї] *йек перст* 71, 172
- Пес:** [гни/лиї] *йек пес* 111, 169
 [л'утиї] *йек пес* 107
 [ху/диї] *йек пес* 64
йак с/теклий пес 107
ш/к'ірити /зуби йек пес на гор'йеч'иї ч'ір 19
- Пилиння:** *ў голо/в'і пи/лин':а* 96
- Пиріг:** *за/пишитиси йег йаи/ний пи/р'іх* 19
 [б'іле ли/це/ /б'ілиї] *йак пи'е/нич'ний пи/р'іх* 60, 172
- Писанка:** *йак /писанка (на ве/лигден')* 59
- Писати:** *не їти /а пи/сати* 114
- Підкови:** */вид'іти йег зи з/дохлого ко/н'а п'ім/кови* 162
- Піднебіння:** *са/ма /б'іла /але /ч'орне підне/б'ін'і /маїе* 108
- Підпахи:** */дати по п'ім/паху* 140
- Підпеньки:** *хот' п'ім/пен'ки су/ши* 90
- Підплитник:** *п'ім/плитник ўл'із* 144
- Піна:** [за/добрий] *йак /п'іна на /кисл'ім моло/ц'і* 107, 167, 174
 [б'ілиї / /б'іле ли/це] *йек /п'іна на моло/ц'і* 60, 174
- Піп (попаде):** *йег йа /буду по/пом /попа/д'е* 162, 171
- Піпа:** *ни /вартій і /п'іпи /багову* 20
- Пісок:** */йегби хто в оч'и ж/мен'у п'і/ску на/сипаў* 92
- Піч:** *ва/рит йаг ў/печ'* 163
йак п'іч' 68
по/ра на пе/ч'и си/д'іти 75
ў/пасти с/печ'і 79, 170
- Плечі:** */дати (/колом) ў п/леч'і* 140
- Плита:** [дур/ний] *йек п/лита* 93
сто/їєти п/литой 32
- Пліт:** (голо/ва) *ш'о лии' ў пл'ім пхаї* 99
йек пл'ім по /воїн'і 75, 172
- Подолок:** *при/нести ў по/долку* 80
- Полова:** */мати по/лову ў голо/в'і* 96
- Помана:** *за по/ману дис/тати* 42, 175
- Помідорка:** *йек пом'і/дор'ка* 59, 172
- Помочник:** */мати по/моч'ника* 175, 43
- Поперек:** *ро/бити на по/перек* 123
- Поросє:** [п'йениї] *йак /порос'е* 133
ко/ли /порос'е /буде ле/т'іти 160, 171
- Поросєта:** *пло/дити йек сви/н'а /порос'ет* 154
- Посолити:** *ни/ма /розуму ї г'ім/но посо/лити* 86, 100
- Постень:** *хо/дити до ч'у/жойі /постен'і* 151
- Постоли:** */вид'іти ко/ли /перш'і (мо/її) пос/толи* 162, 171
- Потєта:** *п'іс/рали (когось) по/т'єта навес/н'і* 19
- Потилиця:** *йек [по/бач'ити] сво/їу по/тилицу* 161
- Правда:** */бути на /Бож'її п/раўд'і* 85

- зир'ч'ит п'раўду / коли си за'будет 111
 п'раўду даў'но / в'і'Вонило 111
 п'і'ти ду'Божойі п'раўди 85
 п'і'ти на п'раўду 85
- Прилога:** йег во'да поте'ч'е на при'логу 148, 171, 176
 п'і'ти на при'логу 89, 176
- Процесия (протесия):** йек про'цесийа 70, 172
 йек про'тесийа 70
- Пси:** пси /бити 131
 сп'равити /ворч'ана йак пси на /к'істи'і 146
- Пугар:** перевер'нути пу'гар' 137
- Путеря:** /в'і'пити до пу'тер'і' /шоби ш'тири коч'у'вали/ п'йетий ўтво'риў д'вер'і 134
- Пшениця:** пше'ниц'а цв'і'те п'ід /носом 73, 172
- Рак:** йак ў полони'н'і рак с'висне 22, 160, 171
- Рана:** шо до /рани бе'ри 104
- Рапавка:** йег ра'паўка 61
- Рахманин:** йег рах'манин 106
- Рахманський:** на рах'ман'ский вел'икден' 159, 171
- Ребра:** лишт'ребра п'і'знати 65
 по'терти /ребра 142
 у'сгі /ребра /витко 65
- Решето:** ў реше'т'і /воду но'сити 131
- Рись:** [л'утиї] йег рис' 107
- Річка:** но'сити /воду (з /річ'ки) ў /річ'ку 131
- Рожа (ружа):** йег /рож'а поло'нин'ска 58
 йег /руж'а 58
- Розсипатися:** ста'рий шо си рос:и'пайі 172
- Роки:** у'вести ў /роки (когось) 146
- Ростюпки:** рос'т'упки /бити 126
- Рот:** са'ма /б'іла / ў /рок'і /ч'орно 108
- Руда:** /руда /б'іе 164
- Рука:** (і) ру'коў не к'і'вати 125
 (і) ру'коў не ро'бити 125
- Рукавиці:** ро'бити йаг ў рука'виц'их 122
- Руки:** ў'з'ети ру'ками 43, 176
- Руки:** ў'мити /руки 22, 175
- Сало:** [с'итий] йек /сало /густече 66, 172
 нагоду'вати /буковим / д'рабовим /салом 142
- Сама:** не са'ма с со'боў 44, 78, 100, 173
- Самокиша(і):** /мати (ў голо'в'і) са'мок'ишу 19, 96, 174
 іти ш'о би си са'мок'иш'і і'ї'міло на голо'в'і 45, 174
- Светі:** си'д'іти за св'е'тими 125
- Свиня:** [файний] йек сви'н'е ў ко'локал'і 61, 172
 [п'йений] йек сви'н'а 133

- [ви/селиї] йак сви/н'а ў т'нура 92, 170
- Світ:** /в'ібратиси на тої св'іт 82
 /док'и св'іт с'в'іта 168
 заб'ратиси с'цего с'в'іта 81
 зиї/ти зи с'в'іта [йек/ран':а ро/са] 81
 йег/д'ідо с'того с'в'іта п'риїде 161, 171
 йек св'іт 76
 п'і/ти на /в'іч'ниї св'іт 82
 п'і/ти на д'ругиї (/в'іч'ниї) св'іт 82
 п'і/ти на тот св'іт 82
- Сексота:** [брех/ливиї] йак сек/сота 111
- Середа:** йег/з'їдуц:и сере/да с п'їетницеў 159, 171
 йег дв'і сере/ди /зиїдуц:и 159, 171
 [скри/витиси / ск'риўйєниї] йек сере/да на /п'їетницю 91
- Серце:** /мати /серце 144
- Силимбак:** [к'іг'нутиси / поўс'ти] йек силим/бак 20
- Січка:** /мати ў голо/в'і/с'іч'ку 96, 172
- Скіпка:** [сухиї] йек с'к'іпка 65
- Скіпочка:** [сухиї] йек с'к'іпочка 65
- Скра:** [злий / сер'дитиї] йек скра ис ш/пора 110
- Слабий:** сла/биї на /голу 98
- Слово:** ў/ч'исн'ім слов'і 22
- Слуп:** [пус'тиї] йек слуп 112, 169
- Смерека:** йег ў/л'іс'і сме/река 70
 п'і/ти п'іт сме/реки 87, 89
- Смеркь:** шу/кайєт с'мерк' /поза д'вер'ми / а (хтось) /ходить до/рогами 75
- Сміх:** ро/бити на см'іх 123
- Снити:** їти до/рого? ї/маму с'нити 19
- Солений:** н'і не солєниї н'і не ма/шч'єниї 91
- Солома:** /мати со/лому ў голо/в'і 96
- Сомар:** йек /сомар' 93
- Сорочка:** /мати [со/роч'ку] на /соб'і 77, 170
 со/роч'ку би даў с'себе 104
- Срачка:** йаг би с'рач'ку д'іс'таў 119
- Старий:** [/мудриї] йак ста/риї 102
- Стебло:** н'і стеб/ло не перело/ж'ити 126
 н'і стеб/ло не ур/вати 126
- Сто:** ро/бити сто п'їєт 114
- Стовп:** їти та йек на стоўп 43
- Стовп:** сто/їєти стоў/пом 23, 32
- Тарбонка:** при/нести ў тар/бонци 81
- Теличка:** (ве/ликий йак /тич'ка / а дур'ниї) йак те/лич'ка 93, 94
- Телі:** ік /тел'і моте/лич'не 116
 [дур'ниї] йек /тел'і 93, 94
 ди/витиси йег /тел'і на но/в'і д'вер'и 21

- Терлиця:** [су/хий] *йек* /терлицги *йек* /терлицги 65
- Тичка:** [ви/сокий] *йек* /тич'ка 70
- Тогідний** *ўзд/р'іти коли сн'іх то/г'ідний* 162, 171
- Толош:** *хо/дити йек* /толош' *паран/д'уч':ин* 151
- Торба:** /торба си розўйе/зала 79, 170
- Торбівка:** /в'ібити *йек* тор/б'іўку 142
тор/б'іўка си розв'і/зала 79, 170
- Трава:** *йак* тра/ви та /листу 152
йек тра/ва на вес'н'і 74
йек тра/ви 152
п'іти п'іт тра/ву зе/лену 88
- Трепета:** [ви/сокий] *йак* тре/пета 70
- Три:** *йек* на тр'ех 114
- Тріска:** не/ма шо (ї) *ў* дві т/р'іск'и *ў/з'ети* 156
- Трут:** *йек* трут 111, 169
- Туман:** /тумана пус/кати 138
- Турок:** [дур/ний] *йек* /турок 95
- Турш:** [дур/ний] *йек* турш' 93
- Уліци:** /ул'іци /бити 126
- Урватиси:** ур/валоси /вухо (комусь) 42
- Уші:** по [са/м'і] /уш'і 154
- Фасоля** (квасоля): [дур/ний] *йек* фа/сол'е 95
(ви/сокий *йек* то/пол'а / а дур/ний) *йак* ква/сол'а 95
- Фіра:** *хо/дити йек* /ф'іра без /дишл'а 116, 131, 150, 173
- Фіст:** за/дерти ф'іст /фос'та 120
залу/пити ф'іст 120
лиш' ф'іст би му/г'іа 108
лиш' фос'та (комусь) бра/куйе 108
- Флуд:** ди/витиси ф/лудом 20
- Фоя:** *йек* /фойі на сме/рець'и 152
- Фурія:** /мати /фур'іу 143
- Хавка:** зати/кати /ха?ку 20
- Хаман:** *є*нути хама/на 23, 138, 168
- Хараман:** *є*нути /кру/тити харама/на 23, 138, 168
- Харя:** *ў/р'ізати ў* /хар'у 166
- Хата:** *хо/дити до ч'у/жойі* /хати 151
- Хліб:** гл'а/д'іти /лежкого /хл'іба 124
[добрий] *йек* ка/валок х/л'іба 104
[добрий] *йек* хл'ін з /маслом 104
- Хмара:** [сиплет] *йег*би х/мара си ур/вала 164
- Хорт:** [ху/диї] *йек* хорт 64
- Хребці:** /дати (буком) по хрен/ц'іх 140
- Цап:** [дур/ний] *йек* цап 93
[за/битий] *йек* цап *ў* /муда 93
- Цвек:** /мати ц/в'еха *ў* голо/в'і 97

- Цвинтар:** [делгі/катний / при/йемний] йек цвин/тарг оп'іу/ночги 49, 63, 172
- Цвичьок:** тве/резій йек ц/вич'ок 135
- Цвіт:** [гож'уї] геї/мак'іу цв'іт [ў го/род'і] 58
- Цегла:** се/мен /цеглу/носит 77
- Церква:** йег ў/цер'кв'і 49
- Цигане:** жити йек ци/гане 149
- Циганський:** це/ган'ске ве/ремн'е 164
- Ціцька:** [добрий] йег/мамина /ц'іц'ка 105
- Чемері:** ч'е/мер'і с/терти / ў/терти 142, 173
- Червак:** даў/но (когось) ч'ер/вак /точ'ет 74, 167
ч'ер/вак ўже ў зем/л'і шу/кайет 74, 167
ч'ерва/к'и мого/рич' /в'іпили 74, 167
- Чес:** ч'ес ў/бити 126
- Чир:** йек ч'ир сту/дений 91
- Чіп:** : [дур/ний] йек ч'іп (ў д/верах) 93
- Чобіт:** : [дур/ний] йек /ч'об'іт 95
- Човник:** хо/дити йек /ч'оўник ў к/роснах 150
- Чорногора:** йек ч'орно/гора 69, 176
- Чорт:** йек чгорт ис/пекла 62
- Чортище:** йак чгорт/тишчге ро/гатиї 62
- Чуфлинок:** [п'йениї] йек ч'уф/линок 132
- Ширінка:** за/вити ши/р'інкоў/голу 148, 170
- Шкіра:** не ў/ходить ў ш/к'іру 69
ў ш/к'іру не ў/лазиц:и 69
ш/к'іра не на/лазит / не на/ходить (на когось) 69, 172
ш/к'іра си ро/с':едет 69
- Шкрум:** на шкрум шкру/мен:иї 40
- Шкургани:** такий розумний як бабині шкургани 95
- Шмарклі:** ше не ў/тер ш/маркл'і п'іт /носом 73
- Шматє:** йег /варйат ш/мат'е 153
- Шнилька:** йаг на ш/нил'ц'і 117
- Шпарга:** у/з'ети ш/паргу на /шиїу 147, 170
- Штани:** ос/татни шта/ни би с/себе ск'іг/нуў 104
- Шуган:** шу/га(н) в'іла(г) 162, 176
- Шустка:** йак /шустка 60, 176
- Щезник:** йак /шч'езник 116
- Щенєта:** пло/дити йек ш':е/н'ет 154
- Ябко:** ў/бити на /вин:е /йапко 141
- Яблуко (сблуко) :** йег/би квас/них /йеблук на/йіўси 90
моло/титиси йег/йеблуко ? реше/к'і 19
на/битий йаг/йаблико 141
поп'і/хати йег/йеблуко 141
- Язя:** к'іш/ка /йаз'а 107
- Яма:** п'і/ти ду/йаами 88
- Ярмо (єрмо):** ў/з'ети йер/мо на /шиїу (і т'е/гнути йег в'іў) 147, 148, 170 .